

BOHEMISTYKA

1/2023

Rocznik XXIII – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji
GRAŻYNA BALOWSKA

ROMAN SLIWKA

Rada Naukowa

Neil BERMEL (Sheffield)
Cristine BRAGONE (Pavia)
Marie ČECHOVÁ (Praga)
Žoržeta CZOŁAKOWA (Płowdiw)
Liudmyla DANYLENKO (Kijów)
Xavier GALMICHE (Paryż)
Anna GAWARECKA (Poznań)
Marie KRČMOVÁ (Brno)
Lubomír MACHALA (Ołomuniec)
Alena MACUROVÁ (Praga)

Margerita MLADENOWA (Sofia)
Dobrava MOLDANOVÁ (Ústí nad Labem)
Stefan NEWERKLA (Wiedeń)
Robert PORTER (Glasgow)
Danuta RYTEL-SCHWARZ (Lipsk)
Janusz SIATKOWSKI (Warszawa)
Jiří SVOBODA (Ostrawa)
Elżbieta SZCZEPAŃSKA (Kraków)
Svatava URBANOVÁ (Ostrawa)
Józef ZAREK (Katowice)

Wydawca: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nazwa Zakładu
wydającego
czasopismo: Instytut Filologii Słowiańskiej UAM

Adres Redakcji: ul. Aleksandra Fredry 10, 60–701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

BOHEMISTYKA

1/2023

Rocznik XXIII – ISSN 1642-9893

POZNAŃ, I KWARTAŁ 2023 r.

SPIS TREŠCI

Ludmila Zimová (16.09.1953–10.12.2022)	1
--	---

ARTYKULY I STUDIA

Miloslav Vondráček, <i>Lexicon of grammatical-semantic features: discontinuity</i>	3
Ivana Bozděchová, Aleš Klégr, <i>Čeština a angličtina v průsečíku lexikálních hybridů</i>	19
Jakub Sláma, <i>Iniciální konsonantické fonestémy v češtině</i>	39
Milada Hirschová, Naďa Vondrová, <i>Where Czech meets math: Implicative-causal relations in mathematical word problems</i>	55
Kateřina Žvaková, <i>Selected grammatical categories in the Czech language as understood by non-Czech speaking students</i>	77
Tereza Koudelíková, <i>The verb in a Czech sentence: How do foreign learners of the Czech language perceive the structure of a Czech sentence?</i>	90
Ján Mačutek, Michaela Koščová, Emmerich Kelih, Radek Čech, <i>Frequency and morphological behaviour of nouns in Czech and Russian</i>	109

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Milan Hrdlička, <i>Svět v češtině a svět češtiny</i>	118
Darina Hradilová, <i>Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci</i>	121

KRONIKA

Marie Čechová, <i>Výsledky »forenzního« zkoumání tvorby Miloše Dokulila (k 110. výročí narození a k 20. výročí jeho úmrtí)</i>	125
Jana Vlčková-Mejvaldová, <i>Fonografický archiv české Akademie věd</i>	131

Informacja o Autorach	157
---------------------------------	-----

CONTENTS

Ludmila Zimová (16.09.1953–10.12.2022)	1
--	---

Articles & researches

Miloslav Vondráček, <i>Lexicon of grammatical-semantic features: discontinuity</i>	3
Ivana Bozděchová, Aleš Klégr, <i>Czech and English at the intersection of lexical hybrids</i>	19
Jakub Sláma, <i>Initial consonantal phonaesthemes in Czech</i>	39
Milada Hirschová, Naďa Vondrová, <i>Where Czech meets math: Implicative-causal relations in mathematical word problems</i>	55
Kateřina Žvaková, <i>Selected grammatical categories in the Czech language as understood by non-Czech speaking students</i>	77
Tereza Koudelíková, <i>The verb in a Czech sentence: How do foreign learners of the Czech language perceive the structure of a Czech sentence?</i>	90
Ján Mačutek, Michaela Koščová, Emmerich Kelih, Radek Čech, <i>Frequency and morphological behaviour of nouns in Czech and Russian</i>	109

BOOK REVIEWS & DISSCUSSIONS

Milan Hrdlička, <i>The world in Czech and the world of Czech</i>	118
Darina Hradilová, <i>Mixing genres, styles and discourses in internet communication</i>	121

CHRONICLE

Marie Čechová, <i>Results of the "forensic" examination of Miloš Dokulil's work (on the 110th anniversary of his birth and on the 20th anniversary of his death)</i>	125
Jana Vlčková-Mejvaldová, <i>The Phonographic archive of the Czech Academy of Sciences</i>	131

About the Authors	157
-----------------------------	-----

REDAKCJA „BOHEMISTYKI”

**z żalem informuje,
że 10 grudnia 2022 roku zmarła**

Doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.

**Odeszła od nas Bohemistka
niezwykle zasłużona dla środowiska
akademickiego w Ústí nad Labem.**

Doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc. studiowała na Uniwersytecie Karola w Pradze filologię czeską i filologię niemiecką, uzyskując w roku 1977 tytuł magistra. Jednak nie poprzestała na tym. W roku 1978 przedstawiła kolejną pracę napisaną pod kierunkiem prof. Alojzego Jedličky i zatytułowaną *Jazyk regionální publicistiky*, uzyskując stopień doktora filozofii (PhDr.). Wtedy podjęła pracę w Katedrze Bohemistyki na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Jana Evangelisty Purkyně w Ústí nad Labem.

Doktorat obroniła w roku 1989, przedkładając pracę *Způsoby vyjadřování větných členů v textu: konkurence pojmenování, pronominalizace a elize*, która kilka lat później ukazała się drukiem. Natomiast w roku 1995 przystąpiła do habilitacji na podstawie monografii *Elipsa v české syntaxi*. Od tego czasu jej głównym zainteresowaniem badawczym stała się składnia języka czeskiego, ale także lingwistyka tekstu, stylistyka i język reklamy.

Jest autorką kilku monografii oraz wielu artykułów publikowanych w prestiżowych czasopismach językoznawczych, a także kilku podręczników akademickich i szkolnych.

Była cenną językoznawczynią, wchodziła w skład Rady Naukowej czasopisma „Český jazyk a literatura”, przewodniczącą Towarzystwa Językoznawczego Republiki Czeskiej (Jazykovědné sdružení ČR), Oddziału w Ústí nad Labem. Wykładała także w Niemczech na Hochschule Zittau/Görlitz.

Lexicon of grammatical-semantic features: discontinuity¹

Keywords: grammatical category, grammeme, grammatical-semantic property, grammeme, grammatical-semantic feature, gramm, compatibility

Abstract

The contribution represents a fragment of an intended Lexicon of grammatical-semantic features. It presents only very general properties as components of grammatical categories and the results of their presence or non-presence for category value interpretation and for (in)compatibility of language means. Grammatical features of a lexical unit can be described with the help of the tagset, i.e., analytical morphological label. Similarly, it is possible to describe a complete grammeme on the principle of fractals, including inner structure of each grammatical category and their values with the help of sets of grammatical-semantic properties. Grammatical-semantic properties bound on lexical forms are not isolated from lexical-semantic features: the first can be considered as a result of grammaticalization of the latter. From the chosen point of view, the construction of grammar from a semantic basis seems to be as a multi-level phenomenon to such a level in which grammatical-semantic properties are based on similarity and contrast in the area of lexical-semantic properties.

1. Introduction

Functions of particular values of grammatical categories (i.e., singular), perceived as a field of their scope (analogically, to lexical se-

¹ The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092). The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2018101).

mantics as extension of the meaning), are not constant. They change depending on the presence of other partial grammatical-semantic properties, depending on the lexical-semantic (semic) structure of the unit, on which they are bound, and depending on the wide surroundings in the system dimensions (langue) and its realization (parole) with respect to the vertical of lexical and grammatical paradigmatics and to the horizontal of their syntagmatics.

In this way it is for example possible to describe variability of values of grammatical number of nouns (grammeme of singular), grades of adjectives (grammeme of comparative) and tense of verbs (grammeme of present tense) as dynamics of semantic properties creating its inner structure.

By concentration of attention on the lowest components of grammatical meanings, “common type of grammars framed and constructed in the direction from the semantic focus (theme)” (Kořenský 1978) is not touched, however, it is further supported from this perspective, therefore “such current models [of grammar], which as the only topic – or, one of two basic equal topics – state a set of semantic objects, exploring the ways how the language (languages) match empirically found forms of expressions via grammatical categories” (Kořenský 1978).

This is the exact aim which partially follows a successful Dictionary of affixes used in Czech language (GAČR 2013–2016) and its theoretical tools – which found its use during its creation. I take into account authors who announce the need of formation of the lexicon of grammatical properties (Karlík, continuously) and their works – which work with grammemes/ gramathemes (i.e. “gramatheme of politeness: value of gramatheme – *Já dnes nepřijdu* [politeness=basic]”;² “The isolation feature allows the possibility of using demonstrative pronouns *ten, ta, to in front of a superlative*.; It is possible to

² *Gramatém zdvořilosti*. In: *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu*. Accessible at https://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/ch0_4s05s_04.html.

grade adjectives with [+possibility to grade] feature based on traditional analysis.” (Karlík 2017) Complex grammatical meanings (for example grammeme of number), “defined with the help of grammatical features as [Plural] or [Animacy]” are usually called grammemes (Ziková, M. (2017). “Value of grammatical category” (grammeme in abstraction) is used for a level of [dative] and [future] type in a proposed concept. Gramm, or, grammatical-semantic property as an elementary component of this value – which is impossible to divide any further – is a conclusion of analysis of a complete grammeme. The following pair of terms grammeme – gramm is analogical with another pair sememe – seme (lexical-semantic feature).

With respect to the limited extent of the text, a complete description of [discontinuity] grammatical-semantic property in grammatical number of nouns and its partial utilizing for category of gender and category of animacy (masculine animate with analogical projection of utilization to feminine, neuter, and also masculine inanimate) is proposed. Our example of utilizing this feature on the grade of adjectives and aspect of verbs is illustrative.

2. Discontinuity in grammemes of nouns

Discontinuity (from Latin dis-continuus) as an opposite to continuity represents discreteness, incoherence (interrupted coherence), disconnection, disjointedness, non-continuity. Discontinuity is a marked value (continuity is default, it is a pre-condition of discontinuity, rather than the other way round) in the continuity:discontinuity pair. The feature can show values: presence, non-presence, presence or non-presence, i.e. +[discontinuity], -[discontinuity], ±[discontinuity].

2.1. Discontinuity in grammatical number of nouns

A) Presence of [discontinuity] feature in semantic structure of singular forms of nouns manifests itself in the following

Aa) pre-condition of expressing a quantity of one or zero amount (‘not even one’) in potential quantity arithmetically (‘a, one/no piece from more pieces’) – and simultaneously there must be presence of [materiality] feature: (*jeden*) *ořech*, (*jedna*) *budova*, (*žádné*) *město* ‘(a/one) nut, (a/one) building, (no) town’.

Presence of the feature is a condition for linear compatibility of a noun with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features come to light as countable.

Za jednu porci lze považovat: jeden malý banán, jedno jablko.

‘One portion can be considered: a/one small banana, a/one apple, a/one corn cob.’

Ab) pre-condition of expressing a quantity of one or zero amount in potential quantity in the meaning ‘a/one/no kind from more possible kinds’ – and simultaneously there must be presence of [abstract] feature: (*jedno*) *hledisko*, (*jedna*) *svoboda*, (*žádný*) *rozměr* ‘(a/one) point, (one) freedom, (no) size’.

Presence of the feature is a condition for linear compatibility of a noun with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammar-semantic features come to light as abstract nouns.

Měl jeden velký dar. Uměl vytvořit hezké prostředí a byl mi oporou.

‘He had a great gift. He could create a nice setting and he was supportive of me.’

Ac) pre-condition of expressing a quantity of one or zero amount in potential quantity in the meaning ‘one/no set from more possible sets’ – and simultaneously there must be presence of [materiality], [complexity] or [summary] features: (*jedno*) *stádo*, (*jedna*) *dubina*, (*žádné*) *sousoší* ‘(a/one) herd, (a/one) oak wood, (no) sculptural group’.

Presence of the feature is a condition for linear compatibility of a noun with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features are seen as collective nouns.

Nikde ani stopy života, ani pouštní křovisko.

‘There is no trace of life, no desert shrubbery.’

Ad) pre-condition of expressing a quantity of one in possible quantity in the meaning ‘one unique object among other unique objects’ – and simultaneously there must be [originality] feature and ambivalent non-presence of [materiality]/[abstract] and [complexity] features: *Jiří, Orlice, Saturn* ‘George, the Orlice, Saturn’.

The presence of the feature is a condition of possible linear compatibility with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals, or, with the solitary expression *jediný* ‘the only’. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features come to light as proper nouns.

Na **Den Země** se bude konat v přírodní památce **Plachta** tradiční úklidová akce.
‘A traditional cleaning event will take place in an open-air museum **Plachta** on **Earth Day**.’

B) Ambivalent **presence or non-presence** of [discontinuity] feature is manifested in the dependency of interpretation in the semantic structure of **singular forms of nouns** in the following

Baa) pre-condition of expressing generic non-quantity, i.e. ‘the whole hypothetical (abstract, empty) class of phenomena including any of possible words’: *savec / jehličnan (obecně), energie (obecně)* ‘a mammal / a conifer (generally), energy (generally)’.

Non-presence of the feature excludes compatibility with the numerals, respectively quantification generally.

Bab) pre-condition of total distribution of the attribute in the quantity category, i.e. ‘each member of the class of phenomena in any of possible words’: *(kterýkoli myslitelný) savec / jehličnan, (jakákoli myslitelná) energie* ‘(any thinkable) mammal / conifer, (any thinkable) energy’.

The presence of the feature excludes compatibility with numerals, i.e. it enables compatibility solely with singular expressions which make individual quantity total (*každý, všechen*) ‘each, all’. Nouns with this configuration of grammatical-semantic properties manifest themselves as generic singular nouns.

In both cases the [generic] feature is present at the same time:

Bažant je hrabavý pták.
‘A **pheasant** belongs to galliformes.’

C) In the semantic structure of **singular forms of nouns, non-presence** of the [discontinuity] feature manifests itself in the following

Ca) impossibility to express quantity arithmetically and at the same time there is a pre-condition of expressing quantity not arithmetically, i.e. ‘how much’ – and there must be [materiality] feature present simultaneously: *voda / (málo, trocha, kapka) vody, tráva / (mnoho, nůše) trávy, kámen / (kupa, tuna) kamene* ‘water/ (little, a little, a drop of), grass (a lot of, a basket of), stone (heap of, ton of)’.

Non-presence of the feature is a condition of using a noun in partitive genitive – (*trochu*) *vody* ‘a little bit of water’, linear compatibility of a noun with indefinite numerals and quantifiers of other than numerical origin. It excludes compatibility with cardinal definite numerals. Possible compatibility with ordinal numbers shows presence of [batch], [cycle], and [class] feature (*první sníh, druhé seno* ‘the first snow, the second hay’). Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as material nouns.

Pole je lehké, samý písek.
‘Field is very light, just **sand**.’

D) In semantic structure of **plural forms of nouns, presence** of [discontinuity] feature manifests itself in the following

Da) pre-condition of expressing quantity (or, zero) arithmetically (‘more/zero pieces’) – [materiality] feature must be present at the same time: *(tři) ořechy, (pět) budov, (mnoho) měst* ‘(three) nuts, (five) buildings, (many) towns’.

Presence of the feature is a condition for linear compatibility of a noun with cardinal, ordinal numerals, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features come to light as so-called countable nouns.

Za jednu porci lze považovat: šest jahod, dvě švestky.
‘A/one portion can be considered: six **strawberries**, two **plums**.’

Db) pre-condition of expressing a quantity of one, zero amount, quantity (or, zero) arithmetically ('a, one/no piece or more/zero pieces') – [materiality] and [complexity] feature must be present at the same time: (*troje*) *kalhoty*, (*patery*) *nůžky*, '(three pairs of) trousers, (five pairs of) scissors'.

This configuration of features excludes linear compatibility of a noun with cardinal numerals, (except for words like *bota*, *sirka* 'shoe, match', (Panevová, Ševčíková 2011)) it is a condition of compatibility with numerals answering the question: how many pairs and generic numerals in the meaning of cardinal numerals. Such nouns manifest themselves as pluralia or names of pairs and sets.

Potřebuje dvoje brýle.
'He needs two pairs of glasses.'

Dc) pre-condition of expressing arithmetic quantity/zero amount in the meaning 'more/zero kinds' – at the same time the presence of [abstract] feature is necessary: (*dvě*) *hlediska*, (*různé*) *svobody*, (*velké*) *rozměry* '(two) points, (different) freedoms, (big) sizes'.

Presence of this feature is a condition of linear compatibility of a noun with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as abstracts.

Mystifikace pracuje s optikami měnícími význam událostí.
'Mystification works with optics changing the meaning of events.'

Dd) pre-condition of expressing quantitative multiplicity/zero in the meaning 'more/zero concretized projections of abstract category' – at the same time the presence of [concreteness] feature and ambivalent residual [abstract] feature are necessary: (*dvě naše*) *radosti* ,*děti*', (*všechny spokojené*) *turnusy* ,*rekreanti*', '(the two of our) loves = children, (all satisfied) bus loads'.

The presence of the feature is a condition of compatibility of a noun with cardinal, ordinal, definite and indefinite numerals. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as concretized abstracts.

V Africe byly jen čtyři demokracie.
'There were only four democracies in Africa.'

De) assumption of expressing arithmetic quantity in the meaning 'more/zero sets' – at the same time there must be [materiality] and [complexity] features: (*obě*) *stáda*, (*všechny*) *dubiny*, (*nula*) *družstev* '(both the) herds, (all the) oak woods, (zero) teams'.

The presence of the feature is a condition for linear compatibility with cardinal numerals – both definite and indefinite. Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as mass nouns.

Chovateli zůstala jen tři včelstva.
'Only three hives left out to the breeder.'

Df) assumption of expressing quantitative multiplicity with the meaning 'more objects with the same feature of uniqueness' – at the same time there must be relativized presence of [originality] feature and ambivalent (non)presence of [materiality]/[abstract], or [complexity], [summary] feature: (*všichni*) *Evropané*, *Petrové* (*mají svátek*), (*sto*) *Fiatů Punto* '(all) Europeans, Peters (have their name days), (one hundred) Fiat Puntos'.

Presence of this feature is a condition of possible linear compatibility with cardinal numerals, both definite and indefinite. Nouns with this configuration of grammatical-semantic properties manifest themselves as proper nouns, chrematonyms with apelativization potential.

Ty rozumíš trhu líp než všichni ti Arméni a Syřani.
'You understand the market better than all these Armenians and Syrians.'

Dg) pre-condition of expressing quantity with the meaning 'more seemingly unique objects' – at the same time there must be relativized presence of [originality] feature and ambivalent presence or non-presence of [materiality]/[abstract] feature or [summary] feature: (*všichni ti*) *Klausové* '(all these) Klausés'.

Presence of the feature is a condition of possible linear compatibility of a noun with cardinal numerals, usually indefinite. Nouns with

this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as proper nouns with implicit apelativization potential and depreciative specificity (*jiddášové* ‚Judases‘).

Tisíckrát mohou všichni ti Chaloupkové, Váňové, Gehmové přesvědčovat, že své koně milují.

‘All these **Chaloupkas**, **Váňas**, **Gehms** can persuade you a thousand times they love all their horses.’

E) In semantic structure of **plural forms of nouns**, ambivalent **presence or non-presence** of [discontinuity] feature manifests itself in dependence of its interpretation in the following

Eaa) pre-condition of expressing generic non-quantity, i.e. ‘all hypothetical (abstract, empty) class of phenomena including any of possible words’: *savci / jehličnany (obecně), (obecně všechny) energie* ‘mammals / conifers (generally), (generally all) energies’.

Non-presence of the feature excludes compatibility with numerals, or, quantification generally.

Eab) pre-condition of total distribution of the attribute in category quantity, i.e. ‘each member from the class of phenomena in any possible worlds’: *(kterýkoli myslitelný) savec / jehličnan, (jakákoli myslitelná) energie* ‘(any thinkable) mammal / conifer, (any thinkable) energy’.

Presence of this feature excludes compatibility with numerals, or, it enables compatibility exclusively with singular expressions making individual quantity total (*každý, všechen* ‘every, all’). Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as generic pluralia – in both cases there must be [generic] feature present simultaneously:

Ptáci jsou významným indikátorem zdravého prostředí.

‘**Birds** are a significant indicator of a healthy environment.’

F) In semantic structure of **plural forms of nouns**, **non-presence** of [discontinuity] feature manifests itself in the following

Fa) impossibility of expressing quantity arithmetically – at the same time there is an [abstract] feature present: *spalničky, tropy, zpusoby* ‘measles, tropicals, manners’.

Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as pluralia.

V letopisech se pokračovalo dvě století.

‘The **annals** were continued two centuries.’

Fb) impossibility of expressing quantity arithmetically – at the same time there is [materiality] feature present: *mlhy, vody, sněhy* ‘*fog[s], *water[s], *snow[s]’.

Nouns with this configuration of grammatical-semantic features manifest themselves as material nouns with attribute of unusual amount, expressed as stratification of the material.

MLhy se rozestoupily a my jsme spatřili břeh.

‘[A lot of] heavy ***fog[s]** cleared and we saw the bench.’

Feature / Category	[Discontinuity]	[materiality]	[Abstractness]	[complexity]	[uniqueness]	Type of nouns	Para.
Singular of nouns	+	+	-	-	-	Countable concrete nouns (<i>jeden ořech</i> ‘(one) nut’)	Aa
	+	-	+	-	-	Abstract nouns expressing sorts (<i>jedno hledisko</i> ‘(one) point’)	Ab
	+	+	-	+	-	Collective nouns (<i>jedno stádo</i> ‘(one) herd’)	Ac
	+	±	±	±	+	Proper nouns <i>Praha</i> ‘Prague’	Ad
	±	±	±	±	±	Generic singularia <i>hvězda</i> ‘star’	Baa Bab
	-	+	-	-	-	Material nouns <i>voda</i> ‘water’	Ca

Plural of nouns	+	+	-	-	-	Countable concrete nouns (<i>pět ořechů</i> 'five nuts')	Da
	+	±	±	+	±	Pluralia tantum (<i>kalhoty</i> 'trousers')	Db
	+	-	+	-	-	Abstract nouns expressing sorts (<i>vice hledisek</i> 'more points')	Dc
	+	+	-	-	-	Concretized abstract nouns (<i>radosti</i> 'loves')	Dd
	+	+	-	+	-	Collective nouns (<i>tři stáda</i> 'herds')	De
	+	±	±	±	+	Proper nouns (<i>Evropané</i> 'Europeans')	Df
	+	±	±	±	-	Depreciative proper nouns (<i>různí Klausové</i> 'different Klausess')	Df
	±	±	±	±	±	Generic pluralia (<i>savci</i> 'mammals')	Eaa Eab
	-	±	±	+	±	Pluralia (<i>spalničky</i> 'measles')	Fa
	-	±	±	+	-	Material nouns (<i>mlhy</i> '[A lot of] *fog[s]')	Fb

Tab. 1. Distribution of grammatical-semantic features in grammatical number of nouns

2.2. Discontinuity in grammatical gender (and animacy) of nouns

A) In semantic structure of **masculine animate** nouns, the **presence** of [discontinuity] manifests itself as excluding animal a non-masculine attribute and also in the following

Aa) pre-condition of expressing belonging to masculine/male gender with the meaning 'male animal': *čtenář* (*muž*), *pes* (*samec*), *čmelák* (*samec*) 'male reader, male dog, bumble-bee (male)' (nouns which do not contain the information about the gender in its semic structure of the lexeme: *hřebec* 'stallion').

Presence of this attribute limits direct linear compatibility with lexemes with lexical-semantic [femininity] / [adult femininity] feature (**kojící pes* 'breastfeeding dog'). It also enables compatibility of a noun with lexemes with lexical-semantic [masculinity] / [adult masculinity] feature (*varlata psa*, *pes alfa-samec* 'testicles of a dog, the alpha male dog') at the same time.

Jako samec může být pes pronajímán ostatním chovatelům.
'A **male dog** as a male can be rented to other breeders.'

B) In semantic structure of **masculine animate** nouns, **non-presence** of [discontinuity] attribute manifests itself as not excluding the non-masculinity and also in the following

Ba) pre-condition of expressing generic validity, above-the-gender feature with the meaning 'a member not only of male/masculine but also female/feminine and young non-gender group', i.e. [animal he/she/it].

Citlivější psi na petardy reagují zkratově.
'Rather sensitive **dogs** can react in panic at firecrackers.'

Bb) [animal he] feature is expressed only formally: *dni, činitelé* 'days, agents [formally with ,animal feature' ending]'.

C) Analogically, presence or non-presence of [discontinuity] feature expresses itself in semantic structure of feminine and neuter gender. Neuter can be understood with the priority of lexical-semantic [infantility] feature, or, [adult non-masculinity + non-femininity] feature which limits direct linear compatibility with lexemes with lexical-semantic [adult masculinity], and [adult femininity] feature: **štěně háralo* 'the puppy was in heat'.

D) In masculine inanimate nouns, presence or non-presence of [discontinuity] feature does not influence the interpretation of grammatical gender as it is fully formalized.

Feature / Category	[discontinuity]	[animacy]	[masculinity]	[femininity]	[infantility] [non-fem. / non-masculinity]	Type of nouns	Para.
Masculine animate	+	+	+	-	-	Naming of men / males <i>řidič / kůň</i> 'male driver / male horse'	A
	-	+	±	±	±	Generic masculine <i>člověk, občan, dravec</i> 'man, citizen, predator'	Ba
	-	-	-	-	-	Formally animate <i>sčítanci, bacili</i> 'sumands, bacilli'	Bb
Feminine	+	+	-	+	-	Naming of women / females <i>kočka</i> 'female cat'	C
	-	+	±	±	±	Generic feminine <i>osoba, sova</i> 'person, owl'	C
	-	-	-	-	-	Formal feminine <i>lípa, židle</i> 'lime, chair'	C
Neuter	+	+	-	-	-	Naming of the youngs <i>ditě, kuře</i> 'child, chicken'	C
	-	+	±	±	±	Generic neuter <i>prase, morče</i> 'pig, guinea-pig'	C
	-	-	-	-	-	formal neuter <i>umyvadlo</i> 'washbasin'	C
Mask. inanim.	-	-	-	-	-	formal masculine (inanimate) <i>dům, smrk</i> 'house, spruce'	D

Tab. 2. Distribution of grammatical-semantic properties in grammatical gender (and animacy) of nouns

3. Discontinuity in the grammemes of adjectives

3.1. Discontinuity in the grades of adjectives

A) In semantic structure of the **positive of adjectives**, presence of [discontinuity] is visible in the following

Aa) pre-condition of their grading with the meaning 'having a higher degree of attribute than a positive form expresses' – at the same time there must be [gradual] feature and ambivalent presence of [isolation] feature: (*in the basic extent*) *big, wide* (*with the value of etalon/standard; less than wider*).

B) In semantic structure of **positive of adjectives**, non-presence of [discontinuity] attribute manifests itself in the following

Ba) general validity of a positive form as a criterium without gradation, it is possible to include all values of possible grades in the meaning 'howsoever tall'. Neutrality of such a positive form and its openness to all degrees of attribute predisposes it for the following type of questions: 'how much some kind of'.

Jak vysoký bude ten strom?
'How **high** will the tree be?'

4. Discontinuity in the grammemes of verbs

4.1. Discontinuity in a verbal aspect

A) In semantic structure of **perfect of the verbs**, presence of [discontinuity] feature manifests itself as

Aa) expressing dynamic feature as period (time line segment) except for current presence with the beginning and ending with the meaning 'from – to and not now', 'how long' – at the same time there must be [atelic] feature, or more precisely, no [telic] feature: *posedět, přeběhnout* 'to sit for some time, to run across the street in a minute'.

Pár dní si v klidu poležte.
'You will have to stay in bed a bit longer.'

Ab) expressing dynamic attribute as time half line including starting phase of the action which is not situated in current presence: *roze-psat, vyběhnout, odletět* ‘start writing, start running, take off’.

Brzo zapálíme svíčku na jeho památku.

‘We **are going to light** a candle to remember him.’

Ac) expressing dynamic attribute as a time half line including the aimed/finishing phase of the action, where the end of the action is not situated in current presence – at the same time there must be [telic] feature: *dopsat, usnout, zvadnout* ,finish writing, fall asleep, fade.’

Po prvním mrazu listí opadá.

‘The leaves **fall down** after the first frost.’

Ad) expressing action as a point, or, momentary action including minimum time period: *píchnout, stříhnout, skočit* ‘sting, cut, jump’, or pre-condition of such an interpretation: *pustit (větev : vodu)* ‘release a branch : switch on water’.

B) In semantic structure of **verbal perfects, non-presence of** [discontinuity] attribute manifests itself under as

Ba) interpretation of action attribute as (resulting) feature including potentially also not current presence with the meaning ‘long time’, and ‘every time’ – at the same time [reflexivity] must be present to block current validity: *vejít se, naběhat se* ‘get into, run many miles’.

Načekám se pokaždé dlouho.

‘I always **have to wait** ages.’

5. Conclusion

The text presents the aim of processing a catalogue/lexicon of grammatical (grammatical-semantic) features (gramm). These are the smallest, further not dividable components of complex grammemes – values of grammatical categories – as they manifest themselves in real communication, including their variability. Changeability of values of grammatical category is given by presence and mutual relationships of grammatical features and lexical-semantic features. The aim is to de-

scribe elementary grammaticalized features which can be identified in grammatical categories in all parts of speech. Also phenomena on the edge – as grading of adjectives and adverbs, category of grammatical mood (aktionsart), negation etc. – are studied for this purpose. It increases the possibility to follow links between grammatical and lexical-semantic properties (and phenomena in various phases of grammaticalization). The work also has a beneficial effect on cognitive linguistics and psycholinguistics, besides its main benefit for studies of grammatical and lexical aspect of the language.

References

- Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Accessible at <https://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/ch04s05s04.html>.
- Karlík, P. (2017): Stupňování. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Accessible at <https://www.czechency.org>.
- Kořenský, J. (1978). Problémy konstrukce gramatiky ze sémantického východiska. *Slovo a slovesnost* 39 (1), 15–24.
- Panevová, J., Ševčíková, M. (2011): Jak se počítají substantiva v češtině: Poznámky ke kategorii čísla. *Slovo a slovesnost* 72 (3), 163–176.
- Ziková, M. (2017): Morfém. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Accessible at <https://www.czechency.org>.

Čeština a angličtina v průsečíku lexikálních hybridů¹

Keywords: borrowing, anglicisms, hybrids, hybridization, pseudo-anglicisms, calques, adaptation, neology, word-formation means

Klíčová slova: přejímání, anglicismy, hybridy, hybridizace, pseudoanglicismy, kalky, adaptace, neologizace, slovtvorné prostředky

Abstrakt

The paper is devoted to the analysis of the latest Czech vocabulary the hybridity of which results from the combination of word-formation means of Czech and English origin. It first focuses on the position of hybrid formations among borrowings and provides a terminological overview of the types of borrowing from English (anglicisms – pseudoanglicisms – calques – hybrids). Then, drawing on a sample of excerpts from contemporary Czech texts, it suggests possible classifications of hybrids with English word-forming elements and illustrates their different types.

Příspěvek je věnován analýze nejnovější české slovní zásoby, jejíž hybridnost vyplývá ze spojení slovtvorných prostředků českého a anglického jazykového původu. Nejprve se zaměřuje na postavení hybridních útvarů v rámci přejímek a poskytuje terminologický přehled typů přejímek z angličtiny (anglicismy – pseudoanglicismy – kalky – hybridy). Na základě vzorku excerptce ze současných českých textů pak naznačuje možné klasifikace hybridů s anglickými slovtvornými prvky a ilustruje jejich různé typy.

1. Úvod

Hybridní tvoření slov se v češtině uplatňuje od nejstarší doby a jeho podíl na rozšiřování její slovní zásoby se zejména od poloviny 20.

¹ Tento text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

století zvyšuje. Poukázali na to mnozí autoři v řadě studií i v dílčích knižních pracích (Helc 1953; Mejstřík 1965; Martincová, Savický 1987; Svobodová 2001; Mitter 2003, 2008 aj.). V tomto příspěvku se věnujeme nejnovějšímu lexiku českých textů konce 20. a začátku 21. století, jehož hybridnost vyplývá ze spojení slovtvorných prostředků českého a anglického jazykového původu. V návaznosti na pojetí hybridů (afixoidního typu) u Martincové a Savického (1987) jako neologických inovací se nejprve zaměříme na postavení hybridních útvarů v rámci přejímek a poskytneme terminologický přehled typů přejímek z angličtiny (anglicismy – pseudoanglicismy – kalky – hybridy). Poté na základě vzorku z excerptce naznačíme možné klasifikace hybridů s anglickými slovtvornými prvky a ilustrujeme zastoupení jejich různých typů.

1. Teoretická část

Úvodem se pokusíme zpřehlednit typologii přejímek z angličtiny a uvedeme některá jejich (zaznamenaná) terminologická označení.

2.1 Terminologický přehled typů přejímek: anglicismy, pseudoanglicismy, kalky, hybridy

Přejímku/výpůjčku chápeme v podstatě shodně s pojetím v NESČ (Nekula 2017) jako „výsledek jazykového kontaktu dvou nebo více jazyků“. Ve vztahu ke zdrojové angličtině pak v rámci přejímek vymezujeme anglicismy a vycházíme z jejich pojetí tamtéž (Bozděchová 2017), tj. anglicismy jako jazykové prostředky převzaté z angličtiny do jiného jazyka nebo podle angličtiny v něm vytvořené. Jak podrobněji uvádí Klégr a Bozděchová (2022b), tvoří dvě základní skupiny: anglicismy přejímkové (materiálové) a anglicismy překládové (strukturní, zahrnující lexikální a sémantické kalky). Na základě kritéria (lexikální) neologizace, tj. odlišením slovtvorby od (slovtvorné) adaptace, blíže rozlišujeme (Bozděchová, Klégr 2022a, b) anglicismy (výpůjčky přímé, tedy neadaptované, citá-

tové, a adaptované graficky, foneticky a/nebo morfologicky) a pseudoanglicismy (neologismy vytvořené v češtině bez korelátu v angličtině, zčásti nebo výhradně obsahující anglický element). Vymezuje tedy pseudoanglicismy jako kategorii slov založených na anglicismech, jako nové pojmenovací jednotky utvořené v češtině s využitím anglických prvků. Přejímání slov (zejména v češtině jako flektivním jazyce) doprovází procesy formální adaptace; rozdíl mezi adaptací přejímky a tvořením slova (neologismu) spočívá v tom, že při adaptaci nevzniká nové pojmenování (význam derivátu vzniklého přidáním českého slovotvorného sufixu se neliší od významu anglického základu). Pseudoanglicismy se tvoří různými formálními slovotvornými postupy (derivací, kompozicí, abreviací aj.) a obsahují slovotvorné prvky anglického i českého původu.

Kalky bývají vymezovány (viz NESČ, Karlíková 2017) jako výsledek přejetí slova (slovního spojení) z jednoho jazyka do jiného jazyka doslovným překladem; cílový jazyk přitom napodobuje strukturu přejímaného slova nebo slovního spojení pomocí vlastních lexikálních prvků. Blíže se rozlišují sémantické kalky, které vznikají tak, že slovo existující v daném jazyce v jistém významu získá další význam podle cizí předlohy. Jak jsme se pokusili blíže objasnit (Klégr, Bozděchová 2022b), lexikální kalky představují lexikální jednotky, k nimž patří i volné překladové reprodukce, tedy přibližné kalky, a jako okrajový typ kreativní novotvary (nejde o doslovný ani volný překlad, nýbrž o nepřímý překlad). Pro lexikální a sémantické kalky je společný vznik překladem, liší se však tím, že lexikální kalky importují novou formu (a význam), zatímco sémantické kalky pouze nový význam.²

Hybridy (lexikální hybridní útvary) chápeme jako lexikální jednotky složené z prvků různojazyčného původu, v případě hybrid-

ních anglicismů (ty zde dále analyzujeme) tedy anglických a českých volných nebo vázaných lexikálních morfémů (tj. kořenů/slovotvorných základů nebo derivačních afixů).

2.2 Pojetí hybridů

Tradičně se hybridy vymezují vcelku jednoznačně jako kombinace prvků různého jazykového původu. V tomto příspěvku se zabýváme pouze hybridy lexikální povahy, jazyková různost se tedy týká kombinování/spojování lexikálních a slovotvorných prostředků (morfémů) v rámci pojmenovacích jednotek. Přesnější vymezení/definice hybridů a hybridnosti však takto jednoznačně nebývají.

2.2.1 Hybridy v české lingvistické tradici

Ačkoli se princip hybridnosti projevuje již od staré češtiny (Němec 1968) a pokračuje i v pozdějších vývojových fázích jazyka, teoretický popis či přesnější vymezení v podstatě chybí. Zmíněny byly např. v Drobnosti v „Naší řeči“ v roce 1926³ nebo v Havránkově *Vývoji spisovného jazyka* (1936). Teoreticky však na hybridy v nové češtině v moderní české lingvistice jako jeden z prvních poukázal Trávníček (1942, 1948), jeho pojetí v podstatě přebírá Helcl (v 50. letech 20. století byly známé názory M. Helcla zejména na hybridně tvořená kompozita). Zpočátku byly většinou hybridní útvary v české lingvistice odmítány či označovány za neustrojené a hodnoceny jako stylově příznakové, „nižší“ (Mejstřík 1965 aj.). Jejich vymezování a postoj k nim se však především v průběhu 20. století měnily a přehodnocovaly podle toho, jak se hybridně tvořená pojmenování začínala rozšiřovat v komunikaci, nejprve převážně profesní (hojně využívající substandardní, tedy profesní a slangové prostředky, i standardní, tedy hlavně odborné), později i v dalších oblastech: v publicistice i v běžném dorozumívání.⁴

² Kalky dále (Klégr, Bozděchová 2022b) klasifikujeme podle struktury: Jednoslovné lexikální kalky (deriváty, kompozita) označujeme jako slovotvorné kalky, víceslovné jako kolokační kalky. Sémantické kalky rozdělujeme na volné (samostatně stojící) a vázané (jsou součástí kolokačního kalku).

³ *Nadání, nadace*. „Naše řeč“ 10, 1926, s. 234–236.

⁴ Hybridní kompozita zaznamenává Stich (1971) u K. H. Borovského při rozboru neologismů v jeho publicistických textech (*medvědogologie, tranzitoobchod*). Většina

Trávníček ve své *Mluvnici spisovné češtiny* (1948) vyčleňuje tvoření hybridů jako samostatný způsob tvoření slov, vedle odvozování, skládání, zkracování uvádí hybridizaci:

O hybridizaci, o hybridním tvoření, o hybridních slovech mluvíme tehdy, jednak jsou-li slova tvořena z domácího nebo ze zdomácnělého základu cizí příponou (§ 165) nebo předponou, jednak nahradí-li se v cizí složenině jedna část slovem domácím. Je to způsob tvoření slov celkem řídký (Trávníček 1948, s. 450).

Za hybridní však nepokládá přejatá slova s českými příponami; i když i u nich jde o kombinaci morfémů (dvou) různých jazyků, jde podle něj o přizpůsobení cizích slov slovotvorné (a tvarové) soustavě české, obdobné s přizpůsobením hláskovým, o tvoření slov z cizích základů. Zároveň uvádí podstatné jméno *vánoce* z něm. *Weihnachten*; první část této složeniny v podstatě zůstala, jen se hláskově změnila ve *vá-*, druhá byla nahrazena českým slovem *-noce* (podobně *bavlna* z něm. *Baum-wolle*). Za hybridní nepokládá složeniny typu *auto-doprava*, kde je kmen cizí a sklonná část česká, ani opačné složeniny typu *sebe-kritika*. Tytéž příklady hybridního tvoření (*vánoce*, *bavlna* aj.) uvádí také např. Němec (1968) a považuje je za kompromisní postup mezi přejímáním a překladem cizích slov spočívající v přejímání cizích slov s překladem jejich dílčího komponentu. Hybridní slova jsou podle něj „zpola přejatá, zpola přeložená“ a ve vývoji české slovní zásoby jejich tvoření nepatří k intelektuálním postupům a je velmi vzácné. V *České mluvnici* (1951 a dále) Havránek a Jedlička rovněž chápou hybridní tvoření jako skládání slov z domácího a cizího slovního základu (Havránek, Jedlička 1963, s. 93), popř. jako tvoření slov z domácího slovního základu cizí příponou (Havránek, Jedlička 1963, s. 94, 106). Slovotvorné a tvarotvorné přizpůsobování cizích slov češtině při spojování cizích základů s domácími předponami

z těchto kompozit je podle autora tvořena v souhlasu se slovotvornými pravidly ve spisovné češtině, vyskytují se však i případy mechanického tvoření. V takových případech slovo svou formou odpovídá existujícímu slovotvornému modelu, ale nerespektují se sémantická a gramatická omezení pro daný způsob tvoření v češtině závazná (*barometři*).

a příponami (popř. koncovkami) za hybridní tvoření nepovažují. Obdobně podstatu hybridů (*houslista*, *nadace*, *moravismus*, *hrubián*, *synátor*) vymezil Helcl:

Slovy hybridními nazýváme ta, v nichž se jen některá část nahrazuje prvkem domácím, kdežto jiná zůstává nepřeložena a přejímá se, nebo ta, v nichž se k domácímu základu připíná cizí odvozovací přípona (Helcl 1953, s. 36).

Konstatuje, že řidčeji se používá cizí předpona (*ex-předseda*). U hybridních složenin zaznamenává napodobení cizího skládání i vlastní nové skládání (někdy neústrojně).

Na (tehdejší i dosavadní) vágnost pojmu hybridnost upozornil Daneš (1962): podle něj pojem hybridnost postihuje jen to, že dané slovo obsahuje složky z různých jazyků, nijak však tento fakt nehodnotí (Daneš 1962, s. 322). Daneš tak zároveň poukázal na skutečnost, že v novočeské lingvistické tradici hodnocení hybridů velmi souvisí s purismem. Čeští autoři se jimi vesměs zabývali ve snaze poukázat na jejich nevhodnost a potřebu očistit od nich jazyk.

Ze slovotvorného hlediska rozlišil hybridy do tří typů Mejstřík (1965):

1. spojení předpony cizího původu s domácím základem (*subdodávka*),
2. spojení domácího základu s příponou cizího původu (*houslista*, *vědátor*, *úsekizace*),
3. složení cizího a domácího základu v jednom slově (*bromovodík*, *autodoprava*) nebo naopak (*čechofil*, *vzduchotechnik*).

Shodně s ostatními Mejstřík hybridní tvoření vymezuje jako spojování přejatých dvou nebo více slovotvorných prvků (základů, předpon a přípon) rozdílných co do původu, tj. domácích a cizích, v jednom slově (Mejstřík 1965, s. 1). Za reprezentativní typ hybridního tvoření pokládá spojení cizího zkráceného nebo jako slovo samostatně se nevyskytujícího výrazu s domácími základy.

Hybridnost zmiňuje také na příkladech kompozit Martincová (1983) ve své monografii o neologismech; hybridní kompozita (typu *elektrovařič*, *feroslitina*, *fotokomora*) uvádí jako příklad inovací, tj.

lexikálních neologismů uplatňujících se v dílčím systému slovotvorné roviny (Martincová 1983, s. 121). Jak autorce ukazuje neologický materiál, vznik hybridních kompozit není bezprostředně závislý na cizích předlohách, nerozšiřují tedy pouze slovní zásobu o nové prostředky pokládané za nespisovné. Svým specifickým charakterem pomáhají konstituovat ve slovotvorném systému repertoár dalších prostředků cizího původu (z hlediska genetického vznikají zkrácením původního výrazu, přičemž dochází k lexikalizaci významu, viz *elektro-*, *foto-*⁵).

Bez specifikace slovotvorného způsobu vymezuje hybridnost (obdobně jako v dřívějších pracích, viz zde výše) např. také Lotko (1986, s. 79): hybridní slova chápe jako vzniklá křížením domácích a cizích prvků. Obdobně je tomu i v novějších mluvnicích češtiny: *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 101) charakterizuje hybridní slova jako spojení prvku domácího a cizího jazyka. Konstatuje, že jde často o vytváření nového slova s použitím abstrahované složky cizí (*moto-*, *maxi-*), a poukazuje na to, že mívají často slangový charakter, jindy mohou být i odbornými termíny. *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol. 2000, s. 82) vymezuje hybridnost jako spojování, spřahování prvků z různých jazyků v jednom slově, uplatňující se při skládání i odvozování (*houslista*, *nadace*) a zaznamenává posun v jejich hodnocení: tento dříve odmítaný postup se v současném spisovném jazyce již prosadil.

Zásadní přínos v oblasti zkoumání hybridního tvoření v češtině znamená studie Martincové a Savického (1987) dospívající k obecným aspektům toho, do jaké míry vznik a šíření hybridních složenin (afixoidálního typu) pozměňuje morfémový a slovotvorný systém (češtiny a ruštiny). Hybridizaci hodnotí jako inovační proces s poten-

⁵ Tyto prostředky autorka společně se Savickým označuje později jako afixoidy (Martincová, Savický 1987), viz zde dále. Pojem *afixoid* se užívá i v jiných jazycích, např. v němčině, kde má i své odpůrce (viz Schmidt 1987). Význam těchto nových prostředků je široký, komplementární, a tím se funkčně blíží afixům: jde o zvláštní druh vázaných kořených morfémů, jejichž produktivita je omezena slovotvornou funkcí vyplývající z jejich stránky formální a významové a stylovou oblastí výskytu (Martincová 1983, s. 129).

ciálem ovlivnit inovační dění v současné češtině i v ostatních slovanských jazycích. Docházejí k dvěma závažným závěrům:

- 1) díky hybridním kompozitům se afixoidy ustalují jako samostatný a vnitřně diferencovaný typ morfémů,
- 2) hybridní slova vedou k tomu, že původně nečlenitelná přejatá cizí slova se z hlediska mluvčích postupně stávají segmentovatelná (Martincová, Savický 1987, s. 136).

Autoři posuzují rozsah spojovatelnosti slovotvorných prostředků a dospívají k vymezení definitivního osamostatnění cizího morfému z přejatých slov jako kritéria spojovatelnosti s domácími slovotvornými prostředky. Obdobně přistupuje k hodnocení přejatých částí (členů) kompozit *Mluvnice současné češtiny* (Cvrček 2010, s. 121): existují-li tyto členy v češtině také samostatně, mimo kompozitum, lze je považovat za součást českého slovotvorného systému. V souvislosti se začleňováním přejatých odvozovacích prvků do českého slovotvorného systému (na základě schopnosti spojit se s domácím základem do celku stylisticky neutrálního) tato mluvnice zmiňuje (navíc od většiny ostatních) hybridní odvozování.

Lze tedy shrnout: v české teorii obecně se *hybridizace* chápe jako *kombinování českých a cizích slovotvorných prostředků při tvoření slov z domácích slovních základů*, kterým vznikají hybridní útvary (s nezdůvodněným vyloučením kombinace cizího základu s českou příponou).

2.2.2 Hybridy v dalších (zahraničních) pojetích

Vzhledem k zaměření příspěvku na hybridy tvořené z prvků českého a anglického jazyka se zde zmíníme o postavení hybridů ve vybrané zahraniční literatuře zejména anglické (anglicky psané) nebo týkající se angličtiny.

V klasických i současných pojetích nacházíme rozdíly v řazení hybridů: Betz (1949, 1959) a Pulcini a kol. (2012) je řadí mezi (materiálové) přejímky, tzn. oddělují je od kalků, zatímco Haugen (1950) a Weinreich (1953) je chápou spíše jako samostatnou skupinu stojící

mezi přejímkami a kalky. Podle Betze (1949), který materiálové přejímky a překladové přejímky označuje jako vnější a vnitřní přejímky (*Äusseres, Inneres Lehnwort*), vnější přejímky zahrnují vlastní přejímky (*Lehnworten a Fremdworten* ‚cizí slova‘), hybridní formy (*Hybridbildung*) a falešné neboli pseudo-přejímky (*Scheinentlehnung*). Vnitřní přejímky (*Lehnprägungen*) jsou reprezentovány překladovými výpůjčkami, tj. lexikálními kalky (*Lehnbildung*), a sémantickými kalky (*Lehnbedeutung*). Jiný přístup k hybridům představuje Haugenova klasifikace (1950) založená na pojmech importu a substituce, zahrnující tři základní typy výpůjček: *loanwords* (přejatá slova, morfematiský import bez substituce), *loanblends* (výpůjčkové blendy, import + substituce) a *loanshifts* (překlady výpůjček a sémantické výpůjčky, substituce bez importu). Kromě toho autor uvádí „kreace“ (Haugen 1950, s. 220; odpovídá kreativním novotvarům, zmíněným výše, které Betz řadí pod vnitřní přejímky), tj. nepřímé napodobeniny cizího modelu v přejímajícím jazyce. Vznikají z domácích prvků nebo obsahují vypůjčený prvek, a jde pak o hybridní tvoření. Podle autora v *loanblends* přesahuje adaptace cizích forem jednoduchou náhradu „domácích zvuků a flexe za cizí“ a vede k přidání „části nebo celého domácího morfému“, čímž vznikají jak hybridní deriváty, tak hybridní složeniny.

Ačkoli Haugen (1950) používá označení *loanblends*, má na mysli hybridní formace. Termín *hybrid* používá, když rozlišuje mezi *loanblendy* založenými na cizích modelech („jsou zde zahrnuty pouze takové ‚hybridy‘, které zahrnují rozpoznatelný cizí model“; Haugen 1950, s. 215) a dvojazyčnými kreacemi postrádajícími model („[t]akové formace jsou někdy zaměňovány s *loanblendy*, protože se jim podobají tím, že jsou ‚hybridní‘“, „[p]okud jsou klasifikovány bez ohledu na výpůjčkový proces, jeví se jako ‚hybridy‘“; Haugen 1950, s. 220–221). Proto Haugen rozeznává dva druhy hybridů: ty, které jsou výsledkem přejímání (*loanblends*, hybridní lexikální kalky), a ty, které „nejsou součástí procesu přejímání“, tj. hybridní kreace.

Na Betze (1949) a Haugena (1950) navazuje Weinreich (1953, s. 47–62), který interpretuje výpůjčky z hlediska lexikální interference

jedné slovní zásoby s druhou. U nesložených slov rozlišuje dva typy interference:

- (i) přejímka vzniklá „přímým přenosem fonetické sekvence z jednoho jazyka do druhého“ a
- (ii) rozšíření významu domácího slova v souladu s cizím modelem, tj. sémantický kalk.

Pro tzv. komplexní lexémy (složeniny a víceslovné lexémy) předpokládá tři možné typy interference:

- (i) přenos všech prvků cizího lexému do cílového jazyka (přejímka),
- (ii) reprodukce všech prvků cizího lexému ekvivalentními domácími prvky provázená sémantickým rozšířením (překladová výpůjčka, lexikální kalk, včetně volných a nepřímých překladů, kreací),
- (iii) kombinace přenosu a reprodukce (hybridní formace, odpovídající Haugenovým „*loanblends*“).

Tento poslední typ může zahrnovat sémantické rozšíření v domácích prvcích a v derivátech mohou být reprodukovány (tj. přeloženy) jak slovotvorný základ, tak afix. Haugen (1950) i Weinreich (1953) uvádějí vedle hybridní kompozice i hybridní derivaci.

Pro srovnání připomeňme výběrově některé novější práce na téma hybridizace ve slovanské slovotvorné lingvistice: šířeji se vlivu angličtiny na slovanské jazyky věnovala řada lingvistů, např. Ohnheiser (2003), Waszakowa (2003, 2005), Zemskaja, Rudnik-Karwatowa (2010) aj. Waszakowa (2019) jako charakteristické a společné projevy tohoto vlivu uvádí nárůst specifického typu lexikálních a slovotvorných inovací a systémových tendencí ke zvýšení aglutinace na úkor omezení flexe – právě to se odráží v rozšíření slovotvorných modelů, které nemají slovanské (nebo latinské) kořeny a porušují pravidla systému, viz v polštině *wegedieta* ‚veganská strava‘, *fitblogger* ‚fitness blogger‘, *proKolej* (Waszakowa 2019, s. 190). Koriakowcewa (2021a) chápe hybridizaci jako adaptační mechanismus: adaptační roli slovotvorných afixů zmínil již Trávníček (1948), avšak její hybridní formu odmítl (viz zde výše). Autorka ilustruje a analyzuje (” 2021b) hybridní deriváty a hybridní neoderiváty (užívané v internetové komuni-

kaci české, ruské a polské) se sufixy/suffixoidy z angličtiny, např. *-ing*, *-(o)holick/- (o)holik*, *-zavr/-zaur/-saurus*, *-oid*⁶.

2.3 Hybridní anglicismy v jazykové konfrontaci

Z jazykověkonfrontačního pohledu hybridy vždy obsahují prvky výchozího (zdrojového) a cílového jazyka (recipienta). Nicméně v teoretických přístupech se objevují i náznaky, že hybridizace může být do určité míry ovlivněna typologickými rysy cílového jazyka (v němčině se např. zdá, že převažují hybridní kompozita), proto se zde omezujeme pouze na česko-anglické hybridní útvary.

Hybridy jako typ anglicismů se zmiňují v některých novějších pracích reagujících na základní (a zjednodušující) definici anglicismů u Görlacha: „[anglicismus je] slovo nebo idiom, který je rozpoznatelně anglický ve formě” (Görlach 2003, s. 1).

Tak např. Pulcini a kol. (2012, s. 6; viz diagram níže) rozděluje anglicismy na (a) přímé anglicismy, pod které zahrnují (ne)přizpůsobená přejatá slova, falešné anglicismy a hybridy, a (b) nepřímé anglicismy, rozdělené na kalky (doslovné a volné překlady výpůjček, tj. lexikální kalky, a výpůjčkové kreace) a sémantické výpůjčky. I když ve své klasifikaci následují Betze (1949), Haugena (1950) a Weinreicha (1953), překvapivě definují hybridní anglicismus jako „víceslovnou jednotku, která volně kombinuje anglický prvek s prvkem přijímajícího jazyka” (Pulcini a kol. 2012, s. 7), tedy na rozdíl od Weinreicha a Haugena, kteří oba výslovně zmiňují hybridní kompozici a derivaci a možnost překladu slovtvorného základu i přípony. Je tedy zajímavé, že Pulcini a kol. (2012) o půl století později zmiňují pouze kompozita a fráze. Autoři také nerozlišují mezi hybridy s rozpoznatelnými anglickými modely (*loanblends* nebo *half-translations*) a hybridními výtvy, které jsou výsledkem domácího tvoření bez anglických modelů.

U hybridů tedy vyvstává také otázka modelu ve zdrojovém jazyce: některé (české) neologismy využívající anglické prvky mají v anglič-

⁶ Suffixoid *-oid* pochází z řeckého *-oidēs*, ale k jeho současnému rozšíření velmi pravděpodobně přispěla angličtina.

tině korelát/model (přejímky a kalky), jiné (pseudoanglicismy a kreativní novotvary) jej nemají (netýká se to však jen hybridů, viz pseudoanglicismy složené jen z anglických prvků). V souvislosti s tím Pulcini (1999, s. 354), poukazuje na důležitý aspekt hybridních anglicismů: v italských slovnících nachází slova někdy označovaná jako poloanglická (tj. jako hybridy) bez ohledu na to, zda slovo existuje v angličtině, nebo je to italský výtvar, tj. falešný anglicismus. Hybridním anglicismům v němčině se věnuje Onysko (2007, s. 55–59): hybridní deriváty zmiňuje jen letmo, pak se zabývá pouze složeninami jako největší skupinou mezi hybridy (a překvapivě nic neuvádí o víceslovných hybridech). Poznamenává, že hybridní složeniny jsou převážně podstatná jména; jen zlomek z nich jsou přídavná jména, slovesa nebo příslovce a zdá se, že se užívají více v písemném než v mluveném jazyce. Komentuje klasifikaci hybridů, počínaje Haugenovým odlišením hybridů založených na anglickém modelu od těch, které model postrádají (Haugen je řadí k výpůjčkovým kreacím). Onysko (2007) zdůrazňuje spornost prokazování anglického vlivu a dochází k závěru, že „tvoření hybridů pouze symbolizuje, že němčina může kombinovat domácí a vypůjčené prvky svého lexikálního inventáře za účelem vytvoření nových termínů” (Onysko 2007, s. 57).

Celkově lze konstatovat, že existuje překvapivě málo studií věnovaných konkrétně hybridním výpůjčkám v evropských jazycích a že ty, které jsme zjistili, se všechny zabývají hybridními složeninami. Obdobně je tomu i v české lingvistice, viz zde výše. Tímto příspěvkem (a v návaznosti na Klégr, Bozděchová 2022b) se snažíme reagovat na tento stav popisu hybridního tvoření.

Na rozdíl od většiny českých pojetí a obdobně jako v uvedených anglických pojetích (viz výše) zahrnujeme mezi hybridy nejen deriváty tvořené od domácích kořenů/slovtvorných základů cizími afixy (zejména sufixy), ale také deriváty od cizích/přejatých základů domácími afixy (viz výše Daneš 1962). V obou případech jde o hybridnost ve smyslu kombinace různých jazyčných slovtvorných prostředků, a tedy slovtvorný proces pro češtinu specifický (ve vztahu k domácímu slovtvornému systému za-

loženému především na českých slovotvorných afixech). Snažíme se postupovat konzistentně a zahrnout slovotvorné prostředky cizího původu morfematically různé: právě na morfémový charakter slovotvorných prvků ve struktuře hybridních slov a jeho podíl na tvoření poukázali Martincová a Savický (1987). Oba případy hybridizace můžeme rozlišit z hlediska její funkce na:

- 1) *a d a p t a č n í h y b r i d i z a c i*, tj. formu (morfologické) adaptace při tvoření hybridních derivátů z cizích základů domácími sufixy, kdy význam derivátu se neliší od významu anglického základu (*online/onlineový prodej*),
- 2) *l e x i k á l n í / l e x i k a l i z a č n í h y b r i d i z a c i*, tj. hybridizaci jako čistě lexikální prostředek při tvoření jednak derivátů z domácích základů cizími sufixy (*fanoušing*), jednak derivátů z anglických základů českými afixy (*dealerství*), při kterém je význam derivátu součtem významu obou složek.

Sufix vzhledem k domácí češtině cizí se analogií může osamostatnit a začít používat i při tvoření dalších slov (při tvoření v rámci slovotvorných kategorií a typů, obdobně jako domácí afixy, viz TSC 2). Takto systémově (paradigmaticky) probíhá v češtině zejména morfologická a s ní současná slovotvorná adaptace anglických adjektiv a sloves (připojováním domácích sufixů a kmenotvorných přípon), tím se anglická slova začleňují do systému češtiny. Na rozdíl od lexikální hybridizace při připojování domácích afixů k cizím (anglickým) lexikálním základům však nejde o vlastní tvoření (neologizaci), ale o adaptaci, tedy integraci anglických adjektiv a sloves, kterou vyžaduje český systém.

Jak je z uvedeného patrné, v přístupu k hybridům se liší názory na to, zda lze jako hybridizaci chápat slovotvornou adaptaci a širěji kde stanovit hranici mezi slovotvornou adaptací a neadaptivním slovotvorným procesem, v našem případě pseudoanglicizací (např. *asapák*, „člověk, který chce všechno ASAP“) a hybridním kalkováním (např. *tweetable* – *tweetovatelný*). Proto pro slovotvornou adaptaci zavádíme pojem adaptační hybridizace, abychom postihli rozdíl od hybridní

kompozice nebo derivace cizím afixem a lexikální hybridní derivace českým afixem.

3. Analytická část

Vzhledem k tomu, že hybridy (zejména jednoslovné) bývají vymezovány nejednoznačně, je náš vzorek primárně vnímán jako zkušební pro hodnocení statusu potenciálních hybridních anglicismů, tj. cílem je přispět k definici pojmu hybridních anglicismů pro češtinu. Naše excerpce je výsledkem náhodného i záměrného vyhledávání při každodenní jazykové praxi, čtení tisku, reklamy apod. Nemůže tedy být reprezentativní pro frekvenci ani distribuci hybridů v různých žánrech a oblastech. Za hybridní formaci jsme považovali *j a k o u k o l i l e x i k á l n í p o l o ŝ k u s l o ŝ e n o u z a n g l i c k ý c h a c e s k ý c h*⁷ *k o m p o n e n t ů* (v libovolném pořadí), tj. volných nebo vázaných lexikálních morfémů (kořen, derivační afix). Shromáždili jsme tak (prozatím) vzorek 500 hybridních anglicismů, z toho 320 (64 %) víceslovných a 180 jednoslovných (36 %), 135 derivátů (75 %) a 45 kompozit.

3.1 Strukturní typy hybridů

Vzorek hybridů, z kterého vycházíme, obsahuje dva základní strukturní typy, jednoslovné hybridy a víceslovné hybridy.

3.1.1 Jednoslovné hybridy

Vzorek jednoslovných hybridů obsahuje kompozita (25 %; včetně afixoidních kompozit a blendů) a deriváty (75 %) a tyto položky představují základní autosémantické slovní druhy:

- *s u b s t a n t i v a*: *popcornovka*, *piárština*, *sweetzóna*, *fanklub*, *eknižka*, *webinář*,
- *s l o v e s a*: *vygŕglovat*, *prosérčovat*, *downloadovat*, *lajknout*,

⁷ České, tj. původem české nebo zdomácnělé (počeštěné), tj. vnímané již jako vlastní domácímu jazykovému systému.

- **adjektiva:** *upcyklační, profejkovaný, tweetovatelný, ultra-lehký*.

3.1.2 Viceslovné hybridy

Ve vzorku jsou z větší části dvojslovné lexémy (*path analýza, peel efekt*; 92 %), část tvoří trojslovné hybridy (*startupový projektový asistent, bike sharingový systém*) a jen výjimečně zahrnují větší počet slov (*face to face rozhovor; výzkumná technika face to face*). Opět jsou zastoupeny různé slovní druhy:

- **substantiva:** *wellness dovolená, unisex mikina, fibrový brusný kotouč*,
- **adjektiva:** *fuzzy množinový*,
- **slovesa:** *IT kontrolovat (Nástroj Environment Manager Policy... umožňuje IT kontrolovat každý kousek desktopu), probuskovat se*,
- **výrazy s adverbialní funkcí:** *bezpečně online, po hackersku*.

3.2 Typy hybridů v rámci přejímání slov

Jak jsme naznačili výše, hybridy lze klasifikovat podle několika hledisek:

3.2.1 Podle funkce

Hybridy z hlediska zařazení do českého slovo tvorného systému a podílu české složky na významu:

- **lexikální hybridy** – *prideprůvod, coververze, online vzdělávání*,
- **adaptační hybridy** – *fulltextový, uploadnout, overthinkovat*.

3.2.2 Podle závislosti/nezávislosti na anglickém modelu

Kromě rozdílu mezi adaptačními hybridy a lexikálními hybridy existuje mezi hybridními útvary (a nejen mezi nimi) ještě další rozdíl,

na který poukazují někteří autoři (Haugen, Pulcini a řada jiných): některé hybridy jsou utvořeny podle anglického vzoru, jiné vznikly nezávisle na angličtině (tzv. pseudoanglicismy a vzácněji kreativní novotvary). Viz např.:

- hybridy podle (anglického) modelu – *slim-pračka (slim washing machine), postpravda (post-truth), světelný smog (light smog), hospodářský boom (economic boom)*,
- hybridy bez anglického modelu – *webař* (,web designer‘), *piknikoviště* (,a place where people go on picnics‘), *zavirovat* (,infect [a PC] with a virus‘), *vyfuckovat* (,tell sb to go fuck themselves‘), *nohejbal* (,foot tennis‘).

3.2.3 Podle způsobu tvoření (mechanismu přejímání)

Vedle zmíněných hybridů lexikálních, adaptačních, modelových a bezmodelových je možné hybridní útvary třídit i podle způsobu jejich převzetí či utvoření. Při jejich popisu můžeme vyjít z obecně uznávané klasifikace anglicismů, kterou předkládají Pulcini a kol. (2012):

Na nejvyšší hierarchické rovině rozdělují autoři přejímky/výpůjčky do dvou skupin, přímé a nepřímé, které odpovídají našemu dělení na **materiálové přejímky** (přímé) a **překladové přejímky** (nepřímé). Přímé a nepřímé přejímky dále rozdělují na několik podtypů; viz příklady hybridních anglicismů z excerpce:

A. Materiálové přejímky

- neadaptovaná přejímka: *billboard* (0 hybridizace),
- adaptovaná přejímka: *facebookový* (adaptační hybrid),
- falešná přejímka (pseudoanglicismus⁸): *rockeřina, knihobot*,
- hybridní přejímka: ???

B. Překladové přejímky

- přejímka překladem (lexikální kalk): *dárkový voucher, kulturní šok, niťový lifting (thread lift/ing), rychlý internet, pop-up okno*,
- přejímka volným překladem (lexikální kalk): *závislost na internetu* (angl. *internet addiction*),
- kreativní přejímka/novotvar (bez [formálního] modelu): *mozkový trust* (angl. *think tank*),
- přejímka významu (sémantický kalk, neosémantismus): *chatovací místnost, webová stránka*.

Je zřejmé, že s výjimkou neadaptované materiálové přejímky lze ke každému typu přejímání nalézt hybridní útvar. Když tedy Pulcini a kol. 2012 vyčleňují pod přímými přejímkami typ „hybridní přejímka“, je otázka, co přesně tímto označením míní?

4. Závěr

V tomto příspěvku jsme nejprve demonstrovali nejednotnost názorů na hybridní tvoření v domácí i zahraniční lingvistické literatuře: zaměřili jsme se přitom na hybridy tvořené s užitím anglického prvku v české a (vesměs) anglicky psané literatuře o anglicismech (především v pracích neanglických autorů).

Dále jsme vyhodnotili funkci hybridizace a vymezili dva typy, adaptační a lexikální. U adaptačních hybridů, tj. českých derivátů tvořených anglickým základem a českým slovtvorným morfémem, hraje hybridizace čistě formální roli, je ukazatelem slovnědruhové

⁸ Pseudoanglicismus, neologismus utvořený v cílovém jazyce na základě angličtiny, ale bez anglického (formálního) modelu.

platnosti (český morfém nevnaší význam, který by měnil či rozšiřoval význam zdrojového slova, viz *tweetový znak*, angl. *tweet sign*). Český slovtvorný morfém však nemusí mít čistě adaptační funkci: může mít specifický obsah, který spoluvytváří celkový význam slova (*lajknout, olajkovávat, tweetovatelný*). Nejde pak (jen nebo vůbec) o adaptaci, ale o slovtvorný akt, jehož výsledkem je lexém s významem odlišným od zdrojového základu či slova. Takovouto hybridizaci lze chápat jako lexikální hybridizaci, kdy cizojazyčný i domácí prvek jsou nositeli lexikálního významu a jejich spojením vzniká celkový význam výrazu (*steakobraní, partyholka, blekfrajdejček, off-linovka*).

Na základě naší materiálové studie jsme dospěli k závěru, že hybridní anglicismy netvoří zvláštní přejímkový typ, nýbrž jde pouze o formálně specifické (tj. dvojjazyčné) útvary tvořící podskupiny téměř všech typů anglicismů: z větší části jsou to pseudoanglicismy a lexikální a (víceslovné) sémantické (polo)kalky a spadají tedy zároveň pod přejímkové i překladové anglicismy. Zdá se, že hybridní nemohou být pouze jednoslovné (morfologicky) neadaptované materiálové přejímky a jednoslovné a monomorfematické kalky. Samozřejmě jde o pracovní hypotézu, která je otevřena diskusi a bude ověřována na základě toho, co další sběr dokladů a srovnání se situací v jiných jazycích může přinést.

Literatura

- Betz W., 1949, *Deutsch und Lateinisch: die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*. Bonn: H. Bouvier u. Co.
- Betz W., 1959, Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen, in Friedrich Maurer & Friedrich Stroh (Hrsg.): *Deutsche Wortgeschichte*. 2nd ed. Berlin: Schmidt, vol. 1, s. 127–147.
- Bozděchová I., 2017, *Anglicismy v českém lexiku*. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny [NESČ]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Online: https://www.czechency.org/slovník/ANGLICISMY_V_ČESKÉM_LEXIKU.
- Bozděchová I., Klégr A., 2022a, *Pseudo-Anglicisms in Czech. Between borrowing and neology*. In R. M. Solano, P. R. San Segundo (eds.), *Anglicisms and Corpus Linguistics*. Berlin: Peter Lang Verlag, s. 137–157.

- Bozděchová I., Klégr A., 2022b, *Pseudoanglicismy: české neologismy z anglických slov*. „Slovo a slovesnost” 83, s. 3–27.
- Cvrček V., 2010, *Mluvnice současné češtiny: I: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Čechová M. a kol., 2000, *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV.
- Daneš F., 1962, *Vývoj češtiny v období socialismu*. In *Problémy marxistické jazykovědy*, s. 319–323.
- Daneš F., Dokulil M., Kuchař J., 1967, *Tvoření slov v češtině 2, Odvozování podstatných jmen [TSC 2]*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Görlach M., 2003, *English Words Abroad*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Grepl M., Karlík P., Nekula M., Rusínová Z., 1995, *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- Haugen E., 1950, *The Analysis of Linguistic Borrowing*. „Language” 26, s. 210–231.
- Havránek B., 1936, *Vývoj spisovného jazyka českého*. In: *Čs. vlastivěda II*, Praha.
- Havránek B., Jedlička A., 1951, *Česká mluvnice*, Praha: Slovanské nakladatelství (1. vydání).
- Helc M., 1953, *Hybridně složená slova jako elektromotor, autodoprava*. „Naše řeč” 36, s. 34–43.
- Karlíková H., 2017, *Kalk*. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny [NESČ]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Dostupné online na adrese: <https://www.czechency.org/slovník/KALK>.
- Klégr A., Bozděchová I., 2022a, *Hybrids – a redundant category of anglicisms? Hybrids in Czech texts*. „Espaces Linguistiques”, v tisku.
- Klégr A., Bozděchová I., 2022b, *Opomíjené kategorie českých anglicismů: lexikální a sémantické kalky*. „Časopis pro moderní filologii” 104, s. 208–229.
- Koriakowcowa E. I., 2021a, *Slovoobrazovatel'naya gibridizatsiya kak effekt yazykovoy manipulyatsii rossiyskikh i pol'skikh internet-SMI*. In P. Kowalski (ed.), *Slowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, s. 157–173.
- Koriakowcowa E. I., 2021b, *O tendencii k analitizmu v funkcionirovanii internatsional'nykh affiksov (na materiale russkogo, pol'skogo i cheshskogo internet-diskursa)*. „Prace Filologiczne” [Warszawa] 76, s. 257–273.
- Lotko E., 1986, *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava: Profil.
- Martincová O., 1983, *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- Martincová O., Savický N., 1987, *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*. „Slovo a slovesnost” 48, s. 124–139.
- Mejstřík V., 1965, *Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost*. „Naše řeč” 48, s. 1–18.
- Mitter P., 2003, *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině* (Acta Universitatis Purkynianae 95). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Mitter P., 2008, *Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Nekula M., 2017, *Výpůjčka (přejímka)*. In P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny [NESČ]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Online: <https://www.czechency.org/slovník/VÝPŮJČKA>.
- Němec I., 1968, *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- Ohnheiser I. (ed.), 2003, *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. I. Slowotwórstwo. Nominacja*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Onysko A., 2007, *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Pulcin V., Furiassi C., González F. R., 2012, *The lexical influence of English on European languages*. In C. Furiassi, V. Pulcini, F. R. González (eds.), *The Anglicization of European Lexis*. Amsterdam: John Benjamins, s. 1–24.
- Schmidt G. D., 1987, *Das Affixoid. Zur Notwendigkeit und Brauchbarkeit eines beliebten Zwischenbegriffs der Wortbildung*. In Rainer Wimmer and Gisela Zifonun (eds.), *Deutsche Lehnwortbildung: Beiträge zur Erforschung der Wortbildung mit entlehnten WB-Einheiten im Deutschen*. Tübingen: Narr., s. 53–101.
- Stich A., 1971, *Neologismy v Havlíčkově publicistickém slohu*. „Naše řeč” 54, s. 283–300.
- Svobodová D., 2001, *Problém formální adaptace lexikálních prvků cizího původu v české slovní zásobě*. „Jazykovědné aktuality” 38, s. 70–75.
- Trávníček F., 1942, *O jazykové správnosti*. In: *Čtení o jazyce a poezii*. Praha, s. 105–128.
- Trávníček F., 1948, *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- Waszakowa K., 2003, *Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach slowotwórczych języków zachodniosłowiańskich*. In I. Ohnheiser (ed.), *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. I. Slowotwórstwo. Nominacja*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 78–102.
- Waszakowa K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w slowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Waszakowa K., 2019, *Internacjonalizacja w slowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 75, s. 179–193.
- Weinreich U., 1953, *Languages in contact*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York (1963, 2nd printing, The Hague, Mouton & Co.).
- Zemskaja E. A., Rudnik-Karwatowa Z., 2010, *Novyye yavleniya v slovoobrazovanii russkogo i pol'skogo yazykov na rubezhe KHKH–KHKH vekov*. In: *Novyye yavleniya v slavyanskom slovoobrazovanii: sistema i funkcionirovaniye*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, s. 212–219.

Iniciální konsonantické fonestémy v češtině¹

Abstract

The paper introduces the concept of phonaesthemes and discusses its relevance for linguistic theory, subsequently trying to identify initial phonaesthemes in Czech consisting of at least two consonants. The sequence /chr-/ seems to be a prototypical phonaestheme in Czech. As only one other sequence (/hň-/) appears to be reliably identifiable as a phonaestheme, it seems that phonaesthemes are not particularly common in Czech, when compared e.g. with English. However, this conclusion might not be warranted if less strict criteria for defining phonaesthemes were applied. The importance of further research into phonaesthemes and sound symbolism in Czech is highlighted by the lack of literature on sound symbolism and iconicity in the Czech lexicon, as seen in the context of the recent research on this topic in other languages.

Príspevek predstavuje koncept tzv. fonestému a poukazuje na jeho relevanciu pre jazykovú teóriu, pretože sa snaží identifikovať iniciálne konsonantické fonestémy v češtině. Prototypickým fonestémom v češtině je patrne /chr-/, a jelikož jediným ďalším spoľahlivo identifikovateľným fonestémom je /hň-/, zdá sa, že fonestémy nejsou v češtině tak časté ako napríklad v angličtině. Pokiaľ bychom ničmeně prijali inkluzívnejší vymezení fonestémů, je možné, že by tento závěr bylo vhodné přehodnotit. Závěr příspěvku zdůrazňuje důležitost dalšího výzkumu fonestémů v češtině především v kontextu problematiky zvukového symbolismu a ikonity, kterým nebylo v bohemistice – na rozdíl od (nedávne) zahraniční lingvistiky – věnováno příliš pozornosti.

1 Úvod²

V různých jazycích světa existují tzv. fonestémy, zpravidla submorfémové zvukové segmenty nenáhodně často asociované s určitým

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Za poznámky k dřívější verzi textu děkuji Barboře Štěpánkové a Evě Lehečkové.

obecným významem. Zahraniční výzkumy včetně psycholingvistických experimentů naznačují, že fonestémy mají z kognitivní perspektivy stejný status jako morfémy, ačkoli v tradičních teoriích slovo tvorby založených na morfémech jako morfémy chápány být nemohou (viz oddíl 2). Cílem tohoto textu je a) uvést do bohemistického lingvistického diskursu pojem fonestému, b) zjistit, zda v češtině existují fonestémy, a c) naznačit, jaká je jejich relevance pro lingvistickou teorii. Z praktických důvodů se v tomto textu omezují pouze na počáteční konsonantické fonestémy (viz oddíl 3). Identifikace fonestémů v češtině je prvním krokem k tomu, aby mohly být pro češtinu replikovány zahraniční studie a aby pak mohl být vymezen vztah morfému a fonestému v češtině. Problematika fonestémů ovšem souvisí i s obecnějšími otázkami jazykovědné teorie, jako je otázka po poměru arbitrarности a ikonity v jazyce (viz oddíl 5).

2 Fonestémy

Tzv. fonestémy (angl. phonaesthemes) jsou submorfémové části slov, které mají ustálenou formu i význam a mohou se objevovat i v desítkách různých lexikálních kořenů (Firth 1964, s. 184). Na základě tradičního požadavku úplné rozložitelnosti slov na morfémy však fonestémy nelze chápat jako morfémy, ačkoli jejich definici (srov. Ziková 2016) v zásadě naplňují. Například anglický fonestém /gl-/, evokující význam související se světlem (například slovesa *glimmer*, *glisten*, *glitter* a *gleam* v zásadě odpovídají českým slovesům *třpytit se* a *lesknout se*), tak nelze považovat za morfém, protože rezidua slov po odtržení /gl-/ (obvykle) nejsou morfémy, které by se objevovaly i v jiných slovech. Existenci například právě fonestému /gl-/ v angličtině lze přitom podložit tím, že 39 % lemmat s touto iniciální konsonantickou skupinou doložených v korpusu Brown je ve Websterově slovníku definováno pomocí slov, která přímo souvisejí se světlem nebo zrakem; oproti tomu ze slov s iniciálním /sn-/ má takový význam pouze jedno procento – evidentně tedy nejde o arbitrární rozložení forem a významů (Bergen 2004, s. 293). Fonestém je tedy

nenáhodným spojením formy a významu, které se objevuje v desítkách lexikálních kořenů, a proto se existence fonestémů chápe jako jeden z problémů tradiční, pouze na morfémech založené slovtvorby, která fonestémy opomíná, neboť jim nemůže přisoudit status morfémů (viz např. Anderson 2015, s. 15; Bauer 2019, s. 88–89).

Fonestémy jsou v některých případech spojeny se zvukomalebností, a tedy s ikonicitou. Stejně jako u onomatopoických citoslovců se v nich střetává zvukomalebnost (ikonicitu) s arbitrarností, jak ukazuje jejich srovnání v různých jazycích (např. české *mňau* vs. anglické *meow* [mɪˈəʊ]): zvukomalebná citoslovce nejsou stoprocentně ikonická (jak ukazuje jejich odlišnost napříč jazyky), ale ani stoprocentně arbitrarní (jak ukazuje jejich zřejmá podobnost napříč jazyky). Podobně se fonestémy mohou zakládat na senzorických vjemech a často souvisejí s pohybem, tvarem, zvukem apod. (Mompean et al. 2020, s. 517). Jejich ikonicitu je pak v takových případech hypoteticky snadno vysvětlitelná: to, že anglické fonestémy /kl-/ (např. *clank* ‚řinčet, cinkat‘, *click* ‚cvaknout‘) a /kr-/ (např. *crack* ‚zapraskat‘, *crunch* ‚křupat, skřípat‘) naznačují specifický zvuk, může souviset s fonetickými vlastnostmi /k/ (a jeho plozivností); podobně se může fonestém /sn-/ (např. *sneeze* ‚kýchnout‘, *sniff* ‚čichat‘, *snore* ‚chrápat‘) zakládat na nazalitě /n/ (Mompean et al. 2020, s. 517). Taková míra ikonicity se u fonestémů sice běžně objevuje, ale není jejich definičním kritériem: např. /gl-/ související se světlem, nebo /sl-/ nesoucí pejorativní konotaci (např. *slouch* ‚hrbit se‘, *slime* ‚sliz, bahno‘, *slug* ‚slimák (i přeneseně o člověku)‘), sice jsou systematické fonestémy, ale nejsou ikonické jako předchozí dva příklady (Mompean et al. 2020, s. 517).

Napříč jazyky se ukazuje, že fonestémy mohou být produktivní a mohou motivovat jazykové změny a uplatňovat se při tvorbě neologismů i porozumění novým okazionalismům (např. Joseph 1987; Abelin 1999; Blust 1988, 2003; Magnus 2000). Série psycholinguistických experimentů založených na primingu ukázala, že fonestémy v angličtině se při mentálním zpracování jazyka chovají stejně jako morfémy (Bergen 2004). Tento závěr je kompatibilní s tzv. usage-based přístupem (Bybee 2010), který poukazuje na to, že síla mentální

reprezentace (jakékoliv) jazykové jednotky souvisí mimo jiné s její frekvencí bez ohledu na to, zda je daná jednotka striktně kompoziční (tj. fakt, že význam slovesa *chrápat* není odvoditelný z významu potenciálního fonestému /chr-/ a segmentu /-ápat/, nebo fakt, že /chr-/ není morfém, /chr-/ „nediskvalifikují“ a nevylučují z množiny jazykových jednotek, které zasluhují pozornost). Podobným způsobem zpochybňují z kognitivního hlediska unikátnost morfémů i další studie: kromě toho, že psychologicky se úplně stejně jako morfémy chovají právě fonestémy (Bergen 2004), v zásadě podobné chování vykazují případy, kdy je vágní sémantický vztah doprovázen formální podobností. Například anglická slova *boat* ‚lod‘ a *float* ‚plout, plavat‘ nemají ze slovtvorného hlediska nic společného, přesto psycholinguistické experimenty ukazují, že se v nich segment /-oʊt/ z hlediska kognitivního zpracování jazyka chová, jako by morfémem byl, zatímco pouze formálně podobné dvojice slov (např. *float* ‚plout‘ a *coat* ‚kabát‘) podobné efekty nevykazují (viz Pastizzo, Feldman 2009).

Jak už bylo naznačeno, právě s tím souvisí problematičnost fonestémů pro tradiční, na morfémech založenou slovtvornou teorii: ačkoliv se fonestémy (z kognitivního hlediska) chovají jako morfémy a jde také o jednotky konvenčně spojující formu a význam, za morfémy považovány nejsou, neboť slova, která je obsahují, zpravidla nejsou úplně rozložitelná na fonestém(y) a morfém(y). Podle tradiční morfematické teorie tak nelze tvrdit, že např. *špl-* je morfém, neboť *-ouch-* ve slově *šplouchat* nelze považovat za samostatný morfém (protože mu není možné přiřadit význam, se kterým by segment byl spojen i v jiných slovech). Stranou zde přitom zůstává fakt, že existují slova, která jsou kompletně rozložitelná na fonestémy: například anglické sloveso *twirl* ‚točit, kroutit‘ (Kwon, Round 2015, s. 2) se skládá z fonestému /tw-/ (spojeného s významem kroucení, viz *twist* ‚kroutit‘, *tweak* ‚zakroutit‘, *twine* ‚ovíjet, obtočit‘, *twiddle* ‚točit‘ a další) a fonestému /-ə:l/, resp. /-ə:l/ (spojeného s významem kulatosti, viz *curl* ‚natočit, stočit, schoulit‘, *furl* ‚svinout‘, *burl* ‚suk; oblý sukovitý výrostek na kmeni nebo větvi stromu‘, *whirl* ‚vířit, točit‘, *swirl* ‚vířit, kroužit‘ a další). Dalším problémem je zde jistá nekonzistentnost: zatímco seg-

ment /-ouch-/, zbývající ze slovesa *šplouchat* po odtržení potenciálního fonestému /špl-/ (a kmenotvorné přípony a infinitivní koncovky), by optikou tradičního přístupu nebyl morfém, tzv. reziduálním³ morfémům (např. *levhart*, *bařtipán*; srov. Filipec, Čermák 1985, s. 211; Čermák 2007, s. 270–271) tento status prisuzován je, ačkoliv se také neobjevují v jiných slovech a není patrné, jaký je jejich význam.

Fonestémům v češtině dosud nebyla věnována pozornost, existují o nich pouze kusé zmínky. Např. H. Bartošová (2015) zmiňuje český překlad termínu „fonestém“, J. Pokorný (2010, s. 73) fonestémy zmiňuje, ale uvádí pouze klasické příklady z angličtiny. Fonestémy nicméně prokazatelně existují ve spoustě jazyků (Bergen 2004, s. 290), včetně indonéštiny, japonštiny či švédštiny. M. Willett (2015) se ve své disertační práci věnuje srovnání fonestémů v angličtině a v polštině a tvrdí, že v polštině existují fonestémy /sl/, /sm/ či /sn/ se sémantickým rysem pejorativnosti nebo např. fonestém /kl/, spojený se sémantickým rysem nešikovnosti či hlouposti. Většina polských slov, ze kterých tyto závěry o fonestémech v polštině vyvozuje, jsou však evidentní přejímky z angličtiny. Pouze pro polskou konsonantickou skupinu /st/ autor výsledky čtyř experimentů prokázal, že může jít o produktivní fonestém (s. 253). M. Fidler(ová) (2016, s. 673) se domnívá, že v češtině by mohlo být možné považovat za fonestémy (zřejmě zvukomalebné) konsonantické sekvence /špl-/ (*šplouchat*, *šplíchnout* apod. – ‚zvuk tekutiny, která na něco prudce naráží‘) a /chr-/ (*chrápat*, *chroptět*, *chroupat* apod. – rys ‚šum vycházející z vnitra úst nebo krku‘).

Aby mohly být výše zmíněné psycholingvistické studie replikovány pro češtinu a jejich výsledky použity například ke zhodnocení

³ Pro tyto morfémy se v literatuře běžně používá anglické označení *cranberry morphemes*, protože řada anglických kompozit s morfémem *berry* (viz samostatné substantivum *berry* ‚bobule, plod‘ a plně rozložitelná slova jako *blueberry* ‚borůvka‘ nebo *blackberry* ‚ostružina‘) obsahuje morfém, který se neobjevuje v jiných slovech, např. *cranberry* ‚brusinka‘, *raspberry* ‚malina‘, *mulberry* ‚moruše‘ apod. Podobně hovoří E. Slavičková (1975, s. 27) o příkladech *jeřab-ina*, *ostruž-ina*, *mal-ina* a pro *mal-* v posledním slově používá právě označení *reziduální morfém*.

adekvátnosti morfematického, kompozicionálního přístupu ke slovo tvorbě ve srovnání s výše zmíněným usage-based přístupem, je nutné nejprve empiricky zjistit, jaké sekvence hlásek lze v češtině považovat za fonestémy. To zároveň umožní srovnání češtiny s jinými jazyky; např. závěr M. Willetta (2015, s. 253), podle jehož studie jsou fonestémy v angličtině výrazně produktivnější než v polštině, může vést k otázce, zda lze míru využití a produktivitu fonestémů v jazyce spojit s jeho typologickými charakteristikami.

3 Data

Z korpusu SYN (verze 8) jsem získal abecední seznam všech lemmat, která jsou v korpusu doložena alespoň pětkrát a začínají dvěma konsonanty,⁴ které nejsou součástí předpony (*pro-*, *pře-*, *při-*, *vz-*) nebo jiného počátečního slovo tvorného komponentu (*lži-*, *truc-*, *trans-*, *troj-*, *skoro-* apod.). Ze seznamu jsem odstranil neadaptovaná cizí slova, přejatá (a od nich odvozená) slova (typu *wrestlingový*) včetně termínů (typu *chromozom*), propria a jejich odvozeniny, zkratky a značky, textové chyby (*bžaloba*), prefigovaná slova (*vřuknout*). Lemmata jsem seskupil do slovo tvorných hnízd (např. lemmata *škádlení*, *škádlený*, *škádlící*, *škádlil*, *škádlit*, *škádlitka*, *škádlivat*, *škádlivě*, *škádlivka*, *škádlivost*, *škádlivý* jsem seskupil do hnízda reprezentovaného lemmatem *škádlit*). Vyřadil jsem iniciální konsonantické skupiny, které se vyskytují v méně než pěti slovo tvorných hnízdech: např. /vž-/ , vyskytující se pouze ve slovech *vždy* a *vždyt*, /chc-/ , objevující se pouze ve slovech *chcát* a *chcípnout* a ve slovech jim příbuzných, nebo /cl-/ , doložené pouze ve slovo tvorných hnízdech slov *clo*, *cloumat* a *clona*.

Dále jsem vyřadil konsonantické skupiny, pro které neexistují alespoň tři kořenové morfémy s patrným sdíleným sémantickým rysem; např. pro /pš-/ ve slovech *pšouknout* a *pšiknout* lze identifikovat spo-

⁴ Z množiny (b|c|č|d|d'|f|g|h|ch|j|k|l|m|n|ň|p|q|r|ř|s|š|t|t'|v|w|x|z|ž). Předmětem zájmu je zde výslovnost, ne pravopisná podoba slov, a proto jsem dodatečně hledal i slova začínající v pravopisu na *bě*, *mě* apod.

lečný významový rys (související s rychlým vypuštěním vzduchu), ale tato konsonantická skupina se dále objevuje prakticky jen v kořenech slov *pštros* a *pšenice*, a proto jsem se jí dále nezabýval. Vyřadil jsem například i slova s kořeny na /tl-/ (*tlak*, *tlustý*, *tleskat*, *tlumit*, *tlouci*, *tlít* atd.) a /žl-/ (*žlutý*, *žláza*, *žlab*, *žluč*, *žluklý*, *žluna* atd.), u nichž jsem introspektivně ani s oporou o výkladové slovníky češtiny nebyl schopen identifikovat žádný potenciálně sdílený sémantický rys.

Pokud výše uvedené požadavky splňovala sekvence více než dvou konsonantů, posuzoval jsem ji samostatně (např. /šp-/ jsem posuzoval jako jeden potenciální fonestém a /špl-/ jako jiný potenciální fonestém).

Identifikace sdílených sémantických rysů je samozřejmě do určité míry subjektivní, proto jsem se ji snažil opírat o existující slovníky češtiny. Pro každou zbývající skupinu konsonantů jsem tedy vyhledal všechna slovotvorná hnízda s kořeným morfémem začínajícím na danou skupinu, která uvádí *Slovník spisovného jazyka českého* (dále: SSJČ).⁵ Identifikace sdílených sémantických rysů by neměla být „nucená“: u skupiny /pl-/ lze sice například pro slovesa *plynout*, *plout*, *plížit se* postulovat rys pomalého, plynulého pohybu, ale zároveň existují slovesa jako *plácnout*, *plápolat*, *plesknout*, *pláchnout*, případně *plandat*, která naopak implikují spíše rychlý pohyb. Existují však také slovesa jako *platit*, *plakat*, *plkat*, u nichž pohyb není významným sémantickým rysem. Skupinu /pl-/ zde nechápu jako fonestém; sémantický rys pohybu společný některým slovům s kořeny na /pl-/ považuji za příliš vágní.⁶

Ze souvisejícího, ale obecnějšího důvodu špatné prokazatelnosti za fonestémy spíše nepovažuji /vr-/ ve slovech *vrčet*, *vrnět*, *vrzat*

⁵ Tento slovník jsem vybral, protože má výrazně větší heslář než novější *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a neobsahuje tolik zastaralých a nářečních slov jako větší, ale starší *Příruční slovník jazyka českého*.

⁶ Bylo by zde možné uvažovat např. o ne čistě konsonantickém fonestému [plou]/[pli], spojeném s pomalým pohybem, avšak kromě zmíněných sloves a jejich derivátů by jej mohlo dále dokládat nanejvýš sloveso *plížit se*. Sloveso *plout* navíc nemusí být nutně spojeno s pohybem pomalým.

a *vrkat*, souvisejících se zvukem, /hl-/ ve slovech *hlas*, *hlodat*, *hlen*, *hlesnout*, *hltat*, *hlaholit*, souvisejících s ústní dutinou, /ml-/ ve slovech *mluvit*, *mlčet*, *mlaskat*, *mlsný*, souvisejících s ústní dutinou, /cv-/ ve slovech *cválat*, *cvrkat*, *cvaknout*, *cvrnknout*, souvisejících s rychlým pohybem, a /fr-/ ve slovech *frčet*, *frknout*, *frnknout*, *frmol*, souvisejících také s rychlým pohybem. Ze stejných důvodů nepovažuji za jednoznačně průkazný fonestém segment /hr-/ ve slovech *hrb*, *hrbol*, *hrouda*, *hrča*, případně i *hrst*, souvisejících s oblastí (srov. však *hrana*, *hrot*); zde je však namístě podotknout, že potenciální fonestém /hr-/ lze chápat jako spojený nikoliv s významem oblasti, nýbrž s významem vyčnívání, v kterémžto případě by tento fonestém dokládala i slova *hrana* a *hrot*. Pokud bychom přijali inkluzivnější definici fonestému, respektive vymezení fonestémů opřeli o kritérium prototypičnosti (viz např. Taylor, 2015), bylo by možné i všechny tyto segmenty chápat jako iniciální konsonantické fonestémy, byť třeba ne fonestémy zcela prototypické.

4 Výsledky

Podle výše popsaným způsobem získaných a vyhodnocených dat lze relativně spolehlivě za české fonestémy považovat skupiny /chr-/ a /hň-/; tyto dva fonestémy chápu jako fonestémy v zásadě prototypické. Existenci dalších iniciálních konsonantických fonestémů nepovažuji za dostatečně prokazatelnou.

4.1 Fonestém /chr-/ (a /chř-/)

Zvukomalebnou sekvenci /chr-/ lze považovat za prototypický fonestém; objevuje se typicky u sloves s významem ‚opakovaně (při nějaké činnosti) vydávat (nepříjemný) zvuk (často ústy nebo nosem)‘, srov. následující (v korpusu doložená) slova s výklady významu přejatými ze SSJČ:

1. *chrápat* ‚vydávat při spaní chrčivý zvuk‘;
2. *chraplat* ‚chraptivě mluvit; vydávat chraptivé tóny, zvuky‘;

3. *chraptět, chraptit* ‚mluvit zdrsňelým, nezvučným hlasem, přen. vydávat drsný, zastřený zvuk‘;
4. *chroptět, chroptit* ‚vydávat chrčivé zvuky před smrtí, při velkém nebezpečí, strachu, vzteku ap.; chraptivě křičet‘; SSJČ uvádí jako samostatné heslo i *chropět, chroptět, chrčēt*‘;
5. *chrchlat* ‚vykašlávat (hlen), odkašlávat, pokašlávat; vydávat chraptivé zvuky, chraptět‘;
6. *chrčēt* ‚vydávat přerývaný chraptivý, drsný zvuk‘;
7. *chrochtat* ‚(zprav. o vepřích) vydávat hluboký chrčivý hlas‘, ale srov. též expr. *chrochtal smíchy*;
8. *chroupat* ‚kousat, požídat (požírat) něco křehkého n. tvrdého, expr. s chutí do něčeho kousat, něco požídat (požírat) vůbec, chrupat, chroustat, křoupat; vydávat praskavé, skřípavé zvuky, praskat, skřípat, chrupat, křoupat‘; jako samostatné heslo s prakticky stejným výkladem uvádí SSJČ i *chrupat*;
9. *chroustat* ‚chroupat, křoupat‘;
10. *chrastit, chrastět* ‚vydávat chrastot, šramot, chrěstit, šustět, šesetit, šramotit‘

Z přehledu je patrné mimo jiné to, že význam všech těchto sloves SSJČ vykládá buď použitím spojení ‚vydávat zvuk(y)‘, nebo odkazem na synonymum, v jehož výkladu je toto spojení použito.

K těmto slovům lze též přiřadit v SSJČ zařazené a vyložené *chrnět* ‚spát‘, citoslovce *chr, chrrr* a následující v korpusu SYN v8 nedoložená slovesa (výklady a doklady uvádím podle SSJČ):

1. *chrámat* ‚lámat‘: *chrámat větve*;
2. *chramosit* ‚chrastit, šramotit‘: *nikde ani hnutí, jenom myška kdesi v tichu chramosila*;
3. *chroumat* (význam 1) ‚chroustat, chroupat‘: *chroumal k syru sůl plnými ústy*;
4. *chroumat* (význam 2) ‚chrastět, chrupat‘: *podkovy chroumaly na sypkém písku*;
5. *chroptat* ‚chroptět‘: *raněný chroptaje klesl k zemi*;
6. *chrkat* ‚chrchlat, chrčēt, chraptět‘: *ze síně doléhalo chrkání a odplivování*

Potenciálně lze zahrnout také sloveso *chramstat* ‚chňapat, sahat po někom, po něčem, chápat se něčeho‘ a jeho běžnější vidový protějšek *chramstnout* a související citoslovce *chramst*, viz např. doklady typu *Ňam Ňam, chramst chramst, děkuju mockrát* (SYN v8), které mohou v některých mluvčích evokovat i zvukový vjem. Za fonestém je možné považovat segment též ve slově *chrlit* (obzvláště vezmeme-li v úvahu spojení jako *chrlit krev*). Segment /chr-/ se samozřejmě objevuje i v kořenech, v nichž ho za fonestém pravděpodobně považovat nelze, srov. např. slova *chrabrý, chrám, chránit, chrobák, chromý, chrpa, chrt, chrstnout, chrup*.

Za fonestém lze potenciálně považovat i /chř-/ ,srov. *chřtán, chřípí*, citoslovce *chřup* (*chřup, chřup, pochutnává si na rohlíku* (SSJČ)) a varianty slov na /chr-/ ,které uvádí SSJČ: *chroupat, chřupat*. Tato slova spojuje souvislost s nosní nebo ústní dutinou. Vzhledem k tomu, že podle SSJČ existují i další slova, jako je *chřaplat* ‚znít drsně jako něco rozbitého‘ a *chřestit* se zastaralými variantami *chřestat* a *chřestět*, zdá se však adekvátní /chř-/ (patrně ovšem ne ve slovech *chřtán* a *chřípí*) chápat pouze jako variantu fonestému /chr-/ . (Slov na /chř/, v nichž se fonestém neobjevuje, je malý počet: *chřest, chřadnout, chřípka*.)

Podle *Českého etymologického slovníku* (Rejzek 2001, s. 228–230) slovesa *chrápat, chraptět, chroptět* a *chrupat* vycházejí z všeslovanského onomatopoického základu, slovesa *chrastit, chřestit* a *chroustat* vycházejí z praslovanského onomatopoického základu **chřest-* (ze slovníku není patrné, zda jde o stejný základ jako u slovesa *chrápat* aj.). U sloves *chrčēt* a *chrchlat* se pouze uvádí, že jde o slova zvukomalebná. Ze synchronního hlediska by status /chr-/ (případně /chř-/) jakožto fonestému nicméně nijak nesnižovalo ani to, pokud by měla všechna výše uvedená slova sdílet historický základ, obzvláště když jde o základ zvukomalebný.

4.2 Fonestém /hň-/

Za fonestém lze dále považovat /hň-/ se sémantickým rysem dotyku, resp. fyzického kontaktu, jehož iniciátor do něj vkládá určitou sílu, intenzitu apod., srov. následující slovtvorná hnízda:

1. *hníst* ‚mačkat, tlačit, tisknout a tím zprav. zpracovávat‘: *hníst těsto, hlinu, vosk* (SSJČ);
2. *hňácat*, které SSJČ neuvádí, ale srov. např. »*hňácat*« *výrobky z těsta nebo hňácat keramiku* (SYN v8) nebo *matlal a hňácal sádru* (Neomat), srov. též doloženou variantu *hňoucat*, např. »*hňoucat*« *keramickou hlinu* (SYN v8), *společnými silami hňoucíme těsto* (Cvrček, Procházka 2022) nebo *jo protože to nechci hňoucat na balgóně* (ORAL v1) a v jiném významu *Krásně srovnaný oblečení :) já to tam pořád hňoučám na sebe, že mi to nejde ani zavřít :D* (Cvrček, Procházka 2022);
3. *hňahňat*, které SSJČ neuvádí, ale srov. např. *hňahňám rýži na svou první vlastnoručně dělanou suši rolku* (SYN v8) nebo *A proč to v tom kýblu nehňahňáš gumovým zvonem, je na WC?* (SYN v8); resp. *hňahňat se*, např. *Asi vás až příliš často viděl, jak se ve vajíčkovostrouhankové břečce hňahňáte vlastníma rukama* (Neomat); srov. též označení žemlovky slovem *hňahňa* (*hňahňa zvaná žemlovka*), doložené v korpusu *ONLINE ARCHIVE*, a další doložené deriváty, např. *to másličko hezky promícháš s tím tvarůžkem, to bude hňahňáníčko* (Cvrček, Procházka 2022);
4. *hnípat*, které SSJČ uvádí pouze ve významu ‚spát, ležet‘, ale srov. např. *přestal si nehty hnípat kůži na bradě* (SYN v8);
5. *hňápnout*, které SSJČ neuvádí, ale srov. např. *na špičku mi bez omuvy hňápl můj vrstevník* (SYN v8) a také valašské označení *hňápané zelí* (viz např. název soutěže *O nejlepší hňápané zelé*) nebo *já mu hňápnul nakrémovaným mastným prstem na displej* (Cvrček, Procházka 2022), viz též vidový protějšek *hňápat: klasičtí vymaštěnci, co umí jenom hňápat na plyn* (Cvrček, Procházka 2022) nebo *hňápat rukou do vzduchu na něco, co vidím jen já* (Cvrček, Procházka 2022)

O fonestém nejde ve slovtvorných hnízdech slov *hňápa, hňup, hnida, hnít, hnis, hnízdo, hnědý, hněv*. Status fonestému zároveň podle mého názoru podporuje to, že fonestém může být patrně produktivní, srov. např. *četl mu levity předseda strany, veliký medvěd, a tlapou si při tom hňudlil bolavé ucho* (SYN v8), *on se mnou hňupl o zem* (Neo-

mat), *rozválíme a uložíme na plech (já ho tam hňátám rukou)* (Cvrček, Procházka 2022), *důkladně hňátáme těsto* (Cvrček, Procházka 2022), *hňoustat bych to těsto nechtěl* (Cvrček, Procházka 2022) nebo *Dívejme se do budoucnosti ta je důležitá a ne se neustále babrat a hňamstat v minulosti* (sic; Cvrček, Procházka 2022). Reálnost fonestému /hň-/ může nepřímo dokládat i to, že sloveso *nípat* (SSJČ: expr. ‚dloubat, rýpat, šfourat‘) má pro některé mluvčí podobu *hnípat*,⁷ která by hypoteticky mohla být právě výsledkem vlivu fonestému /hň-/ (to je ovšem pouze domněnka, která by musela být ověřena na základě diachronních korpusových dat).

Na rozdíl od fonestému /chr-/ patrně nemá /hň-/ zvukomalebný původ a není jasné, zda spolu výše uvedená slova souvisejí etymologicky. *Český etymologický slovník* (Rejzek 2001, s. 205) uvádí pouze *hníst*, jehož východiskem je indoevropský základ **gnet-*, a *hnípat*, v kterémžto případě není uvedena etymologická informace, ale pouze se upozorňuje na vztah mj. k staroanglickému *hnappian* (srov. dnešní angl. *nap*) a na „zřejmý onomatopoicko-expresivní původ“ těchto slov.

5 Závěr & diskuse

Masako Fidler(ová) (2016, s. 673) jako příklady českých fonestémů uvádí /chr-/ a /špl-/. V případě /chr-/ data naznačují, že skutečně o fonestém jde, případ /špl-/ mi však přijde problematický – /špl-/ se objevuje ve velmi malém počtu kořenů (kromě dále uvedených prakticky pouze *šplhat* a *šplecht*), přičemž se zvukem tekutiny souvisí *šplouchat*, *šplíchat* a *špláchat*, které SSJČ uvádí jako varianty (vedle nářečních variant *šplachotit*, *šplochtat*), a *šplounat*, které SSJČ vykládá jako knižní a básnické synonymum *šplouchat*. Není tedy zcela jasné, v kolika slovesech se /špl-/ objevuje, neboť odpověď na tuto otázku závisí na tom, která ze zmíněných slov považujeme za varianty a která za samostatná lemmata, a stejně tak není jasné, zda by nebylo

⁷ Lemma *nípat* je v korpusu SYN v8 doloženo 14×, lemma *hnípat* 114×.

adekvátnější výše zmíněná slova považovat za slova odvozená ze zvukomalebného citoslovce, a tedy obsahující tentýž lexikální kořen. Podobný problém vyvstává u /kň-/ ve slovesech *kňourat*, *kňučet*, *knírat*, *kňoukat* a *kníkat*, případně citoslovci⁸, která mohla být základem těchto slov.

Data naznačují, že vedle /chr-/ lze za fonestém považovat i /hň-/ , kteroužto domněnku potvrzuje i potenciální (byť omezená) produktivita fonestému /hň-/ , doložená především existencí okazionalismů, jako jsou slovesa *hňudlit*, *hňupnout*, *hňátat* a *hňátat*, *hňoustat* nebo *hňamstat*. Za fonestémy, byť možná méně prototypické, by mohlo být možné považovat i další segmenty, např. /vr-/ (viz závěr 3. oddílu). Ve srovnání s výčty fonestémů uváděnými pro angličtinu, jako je /gl-/ a /sn-/ , se zdá, že čeština má omezenější soubor fonestémů; tento text se však zaměřil pouze na iniciální konsonantické fonestémy, identifikace fonestémů dalších už jej přesahuje. Na základě introspekce se nicméně lze domnívat, že čeština by mohla disponovat dalšími fonestémy, objevujícími se i na konci lexikálních kořenů, například snad /-rk/ (srov. *mrkat*, *smrkat*, *strkat*, *srkat*, *vrkat*, *hrkat*, *trkat*, *krkat* aj.) či /-up/ (srov. *dupat*, *křupat*, *lupat*, *chrupat*, *šupat*, *rupat* aj.). Pokud by byl průkazný status /-up/ jakožto fonestému, pak by ovšem sloveso *chrupat* mohlo představovat příklad českého slova, jehož lexikální kořen je absolutně rozložitelný na fonestémy /chr-/ a /-up/.

Fonestémy představují významný jev, kterému by měla být věnována pozornost, hned z několika důvodů: kromě výše zmíněného diskutabilního vztahu mezi fonestémy a morfémy (a jeho relevancí pro teorii slootovorb) jde v zásadě o to, že fonestémy jsou jevem, který stojí na hranici mezi fonologií a morfologií (v širším smyslu, tj. včetně slootovorb). Jejich existence tak představuje jeden z dalších argumentů proti lingvistickým přístupům, které fonologii a morfologii považují za jasně oddělené „moduly“ (Zingler 2017). I studium tak spe-

⁸ V korpusu SYN v8 je doloženo citoslovce *kňou* (*A Jonatán začal smutně kňučet, asi takhle, kňou, kňou, kňou, a Mach řekl, slyšíš, Šebestová, jak ten pes kňučí?*) a *kňů* (*chodí mezi starými ženami a dělá kňů kňů na trubku*).

cifického jevu, jako jsou fonestémy, tak může přispět i k řešení obecnějších otázek lingvistické teorie.

Na ještě obecnější rovině jsou fonestémy jevem, který představuje výzvu pro tradiční představu o arbitrárnosti jazykového znaku, neboť přinejmenším některé fonestémy jsou zřetelně zvukomalebné, a tedy ikonické, nikoliv arbitrární (srov. Dingemanse a kol., 2015). Nedávné výzkumy různých jazyků bohatě ilustrují, že ikonita (stojící ve stínu arbitrárnosti) může ve slovní zásobě hrát výrazně větší roli, než jaká jí je tradičně přisuzována, přičemž dobře známý jev zvukomalebnosti je jen jednou z mnoha realizací ikonicity. Ikonita překračující meze zvukomalebnosti se na úkor arbitrárnosti projevuje například při pojmenovávání rostlin a živočichů (viz např. už Berlin 1992, zvl. 6. kapitola), při pojmenování literárních a jiných postav (např. Elsen 2008) či při vytváření přezdívek: Shih a Rudin (2020) kupříkladu zjistili, že s narůstající vahou hráčů baseballu klesá počet vysokých (otevřených) vokálů v jejich přezdívkách a že čím mají baseballisté větší váhu, tím delší mají přezdívky. Na pozadí dalších nedávno publikovaných výzkumů lze zmínit dále například to, že Winter a kol. (2022) na materiálu 332 jazyků (z 84 různých jazykových rodin) dokládají, že ve slovech s významem ‚drsný, hrubý‘ se nenáhodně často objevuje foném /r/. Podobně například Winter a Perlman (2021) dokládají, že v anglických adjektivech s významem ‚malý‘ se statisticky nenáhodně často objevují vokály /ɪ/ a /i/ a konsonant /t/, naopak v adjektivech s významem ‚velký‘ se významně často objevuje vokál /ɑ/. Ačkoliv už ve starších bohemistických textech ojediněle najdeme například poukaz na to, že při pohledu na zdobňovací sufixy v češtině nelze „přehlédnouti význačnou úlohu samohlásky *i*“ (Oberpfalcer 1927, s. 126), podobné výzkumy (včetně výzkumů zabývajících se fonestémami) pro češtinu chybí. Tento text je tak mj. i výzvou k dalšímu zkoumání češtiny v této oblasti.

Literatura

- Abelin Åsa, 1999, *Studies in sound symbolism*. Göteborg: Göteborg University.
Anderson Stephen, 2015, *The Morpheme: Its Nature and Use*. In: M. Baerman (ed.), *The Oxford Handbook of Inflection*. Oxford University Press, s. 11–33.

- Bartošová Helena, 2015, *Onomatopoeia v české dětské literatuře*. [Bakalářská práce.] Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Bauer Laurie, 2019, *Rethinking Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bergen Benjamin, 2004, *The psychological reality of phonaesthemes*. „Language” 80(2), s. 290–311.
- Berlin Brent, 1992, *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Blust Robert, 1988, *Austronesian root theory: An essay on the limits of morphology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Blust Robert, 2003, *The phonesteme η in Austronesian languages*. „Oceanic Linguistics” 42(1), s. 187–212.
- Bybee Joan, 2010, *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čermák František, 2007, *Frazeologie a idiomatika: česká a obecná*. Praha: Karolinum.
- Dingemanse Mark, Blasi Damián E., Lupyan Gary, Christiansen Morten H., Monaghan Padraic, 2015, *Arbitrariness, iconicity, and systematicity in language*. „Trends in Cognitive Science” 19(10), s. 603–615.
- Elsen Hilke, 2008, *Phantastische Namen. Die Namen in Science Fiction und Fantasy zwischen Arbitrarität und Wortbildung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Fidler Masako, 2016, *Ikonicita*. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, 1. svazek. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 672–673.
- Filipец Josef, Čermák František, 1985, *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Firth John Rupert, 1964, *The Tongues of Men & Speech*. London: Oxford University Press.
- Joseph Brian D., 1987, *On the Use of Iconic Elements in Etymological Investigation: Some Case Studies from Greek*. „Diachronica” 4(1–2), s. 1–26.
- Kwon Nahyun, Round Erich R., 2015, *Phonaesthemes in morphological theory*. „Morphology” 25, s. 1–27.
- Magnus Margaret, 2000, *What's in a word? Evidence for phonosemantics*. Trondheim: University of Trondheim.
- Mompean Jose A., Fregier Amandine, Valenzuela Javier, 2020, *Iconicity and systematicity in phonaesthemes: A cross-linguistic study*. „Cognitive Linguistics” 31(3), s. 514–548.
- Databáze excerptního materiálu Neomat*. Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Online: <http://neologismy.cz> [cit. 1. 7. 2022].

- Oberpfalzer František, 1927, *Zdrobnělá slova II*. „Naše řeč” 11(6), s. 125–128.
- Cvrček Václav, Procházka Pavel, 2022, *ONLINE_ARCHIVE: monitorovací korpus internetové češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz> [cit. 1. 7. 2022].
- Kopřivová Marie a kol., 2017, *ORAL: Korpus neformální mluvené češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz> [cit. 2. 6. 2017].
- Pastizzo Matthew John, Feldman Laurie Beth, 2009, *Multiple dimensions of relatedness among words*. „Mental Lexicon”, 4(1), s. 1–25.
- Pokorný Jan, 2010, *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada.
- Příruční slovník jazyka českého*, 1935–1957. Praha: Státní nakladatelství / Státní pedagogické nakladatelství.
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- Shih Stephanie S., Rudin Deniz, 2020, *On Sound Symbolism in Baseball Player Names*. „A Journal of Onomastics”.
- Slavíčková Eleonora, 1975, *Retrogradní morfematický slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních*. Praha: Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 2005, 4. vydání. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého I–IV*, 1960–1971. Praha: Nakladatelství ČSAV – Academia.
- Křen M. a kol., 2019, *Korpus SYN*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz> [cit. 12. 12. 2019].
- Taylor John R., 2015, *Prototype effects in grammar*. In: Ewa Dąbrowska, Dagmar Divjak (eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 562–579.
- Willett Michael, 2015, *A study of the productivity of twelve English onset phonaesthemes*. [Disertační práce.] Cardiff: Cardiff University.
- Winter Bodo, Sóskuthy Márton, Perlman Marcus, Dingemanse Mark, 2022, *Trilled /r/ is associated with roughness, linking sound and touch across spoken languages*. „Scientific Reports” 12, s. 1035.
- Winter Bodo, Perlman Marcus, 2021, *Size sound symbolism in the English lexicon*. „Glossa: A journal of general linguistics”, 6(1).
- Ziková Markéta, 2016, *Morfém*. In: P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*, 1. svazek. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1074–1075.
- Zingler Tim, 2017, *Evidence against the morpheme: The history of English phonaesthemes*. „Language Sciences” 62, s. 76–90.

Where Czech meets math: Implicative-causal relations in mathematical word problems

Keywords: implicative-causal relation; word problem as a text type; conversational implicature; formulaic stereotypy

Abstract

The paper deals with the functioning of *if*-clauses in mathematical word problems and with their equivalents. First, the nature of a word problem as a text type is shown. Further, the difference between complex sentences with proper implicative-causal relation and a lay use of conditional clauses is examined. As its main goal, the paper presents a comparison of various instances of conditional clauses in mathematics word problems. Also, it shows the role of formulaic stereotypy and conventional assumptions in word problem texts as an integral part of both the mathematical and the communicative competence.

1. Introductory remarks

1.1 The importance of linguistic factors in children's problem solving and in the level of difficulties the pupils experience have been investigated in countless studies, among them Nesher & Teubal 1975; Lewis & Mayer 1987; Hembree 1992; Daroczy, Wolska, Meurers, & Nuerk 2015; Durand-Guerrier 2003; Martin & Bassok 2005; Vicente et al., 2008; Plath & Leiss 2018; Vondrová et al 2019. Word problems (WPs) have been an important component of mathematics teaching; mainly as a demonstration and an evidence of the fact that mathematical skills (coping with mathematical operations) can be a useful instrument for everyday activities and an important aid to assist anyone

in real-life situations (shopping, planning daily schedules, financial literacy etc.). At the same time, WPs represent an interdisciplinary phenomenon – they are texts requiring certain level of both mathematical and linguistic/communicative knowledge (competence). It is the applicability of mathematical notions and operations together with the choice of attractive “stories” of WPs which is mostly stressed and foregrounded (as a supporting/motivating factor) in mathematics teaching. On the other hand, in the last decades researchers started to doubt the role of WPs as a bridge between mathematical and real worlds, pointing to the fact that WPs as traditionally used in classes do not promote the development of pupils' disposition towards authentic mathematical modelling. (Cf. Verschaffel et al. 2010). WPs' long-term low popularity as well as the rather low rates of successful WP solving (at least in Czech elementary schools) keep inviting both the teachers and researchers to study the related issues.

1.2 In their summary of studies, Verschaffel et al. (2010) point to the efforts to reconceptualize WPs as genuine exercises in mathematical modelling or even to replace them by authentic real-world problems. In this study, however, we will focus only on the WPs as “verbal descriptions of problem situations wherein one or more questions are raised the answer to which can be obtained by the application of mathematical operations to numerical data available in the problem statement” (cf. Verschaffel, Greer & De Corte 2000: ix). Wording of a WP is supposed to be brief and unambiguous. Nevertheless, studies in different countries that have looked at word problems in traditional textbooks have revealed that, especially in the early grades of elementary school, most WPs are phrased as semantically impoverished, stereotyped verbal vignettes (cf. Verschaffel et al. 2010). The length of a WP (number of words, number of sentences) and/or the presence of “potentially difficult” vocabulary (terminology, compound words, words of foreign origin) have been an often researched and tested factor proven as influencing the solvers' success, cf. Abedi & Lord 2001; Plath & Leiss 2018; Bergqvist, Theens & Österholm 2018. At the same time, any WP text usually comprises all the necessary pieces of

information, often in the order corresponding to the order of mathematical operations required for a successful solution.

1.3 In general, the most obvious reason of WPs' trickiness is the cognitive load which any WP puts on the pupils. In order to solve the task presented by a WP, it is necessary to process the complex of meanings encoded by natural language: Verbal description of situations or actions relying on the knowledge of conceptual meanings of lexical units and on the intuitive knowledge of relations among them (these two constituents being modified by pupils' extra-linguistic experience) must be mentally processed (comprehended). The solver needs to create his/her own concept of the problem (step 1, text comprehension). In step 2, the solver has to identify which pieces of information within the text represent the elements of the mathematics problem, i.e., a new meaning must be extracted from a text. The irrelevant information must be filtered off and the relevant mathematical information must be elicited. In step 3, the new (mathematical) model is built. In order to create the new model, the relevant items to be operated with must be determined (coded into math concepts/entities). What must be established is the relation between the verbal description of a real-life action or an array of data and an abstract mathematical operation. (Towards the concept of operation in relation to mathematical concepts, cf. Piaget 1967, pp. 33, 119–155.). This new model is processed (solved arithmetically) in step 4. The final step 5 is represented by a verbal answer to the question/task description. (Cf. Reusser's model construction, 1985; 1992; 1995, pp. 81–82, 90–95, 255). The level of cognitive load in various versions / wordings / formulations of WPs was the subject of the research project this paper is related to, see 2.1 below.

1.4 There are two crucial distinctions between mathematical concepts and the concepts of natural language:

- a) there is no empirical referential value related to mathematical concepts;
- b) there is no set of "elementary concepts" in natural language. Such a set, though, does exist in mathematics. (Cf. Materna, Pala, & Zlatuška 1989; Materna 2000, p. 90).

Concepts of natural language are objective abstract (ideal) entities which can be represented by natural language expressions; nevertheless, there can be more language expressions corresponding to one concept/notion and vice versa; cf. (Materna 2000, p. 17). A regular (default) comprehension of a language expression is based on a presupposed identification of the represented concept as well as on the identification of the potential referent (an extra-linguistic entity) to which the expression can be related when used in an utterance-token (one individual instance of a sentence use occurring in a particular situational context). As for WPs, it can be supposed that it is the primary orientation of the solvers towards the empirical reference of language expressions (emerging from individual experience of each solver) which causes delays or obstacles in the required transfer from language concepts to mathematical ones. The point is that the potential referential value of a language expression regarding a WP's contextual frame can vary for each solver (despite the constant notional content of the expression). It can be influenced by a solver's individual extra-linguistic experience plus his/her communicative competence. Solvers' experience concerning the relations of extra-linguistic objects/entities named in a WP's text (and pragmatic inferences launched by the wording) can correlate with the required mathematizing (creating of a mathematical model); then they facilitate the correct/successful solution. Nonetheless, in numerous cases the adequate relations of WP constituents need not be obvious at first sight. Before they are expressed in mathematical units, those relations must be found and comprehended. To the problems concerning the WPs semantic interpretation, cf., e.g., Bassok 2001; Martin & Bassok 2005. As for modelling problems, cf. Reusser 1985, 1992, 1995; Cummins et al. 1988.

2. Background of the paper

2.1 The present paper is related to the project "Word problems as a key to the application and understanding of mathematical concepts"

(*Slovní úlohy jako klíč k aplikaci a porozumění matematickým pojmům*, reg. no. 16-06134S, Czech Science Foundation; 2016–2018). The project included a text analysis of WPs both in Czech textbooks and in some international testing materials (such as TIMSS and PISA problems). The analysis was aimed at the identification of key features of the task texts (mathematical/structural, psychological, and linguistic ones). Further, among the most prominent features of WPs those potentially problematic (difficulty influencing, possibly failure causing) were distinguished. Linguistic features chosen for further testing were the following:

- a) extra-linguistic (experiential) context (i.e., a text based in a context supposedly familiar vs. unfamiliar to the pupils);
- b) the presence of a superfluous information (incl. redundant numerical data; longer vs. shorter wording of texts);
- c) the influence of a non-verbal constituent (a picture, a diagram) in the text of a WP;
- d) linguistic explicitness of the WP text (the presence of stereotypical formulaic constructions which can be semantically overloaded or underdetermined; as a result, such texts are potentially ambiguous or they can launch false implications);
- e) order of information in the WP text;
- f) the presence of a distractor (an expression leading to an operation opposite to the required one), cf., e.g., Nesher & Teubal 1975. (In the treatises dealing with the didactics of mathematics, similar phenomena are sometimes termed “inconsistent language”, cf. Lewis & Mayer 1987; Pape 2003).

2.2 In the next phase of the research, the goal was to determine how the influence of these features changes with the age and experience of pupils, beginning with Grade 3 and ending with Grade 9 of primary schools. The complete description of the project including testing methodology, test samples, questionnaires distributed to pupils and statistic as well as didactic analyses of the elicited data can be found in full in a monograph authored by a group of scholars. (Vondrová et al. 2019).

2.3 In this paper, we do not tackle the structural/mathematical features nor the psychological ones. Nevertheless, it is obvious that among the features listed in 2.1, e.g., the a) feature (the supposed un/familiarity of the context frame) involves both linguistic and psychological properties and, analogically, features e) and f) can be considered an interface of linguistic and structural/mathematical properties. The order of information provided to a solver suggests the required order of operations; the choice of a distractor is a part of the WP formulation strategy. (The way how the problem is communicated to a solver tests the solver’s ability to set the correct algorithm.) Feature d) appears to be the most complex one since the phenomena describable as adding to the text explicitness and/or ambiguity often overlap each other.

2.4 In the paragraphs below we will pursue one of the linguistic aspects pertaining to feature d/, namely, the use of causal conjunctions concerning the task assignments in WP texts. At the same time, we will deal with the issue of the communicative nature of WPs: we will render a WP as a specific type of text/genre of (educational) communication. We proceed from the assumption that the process of a WP solution includes, among other, certain preliminary information concerning WP as a text type, see paragraph 6.2 below. What we wish to present here is the pragmalinguistic perspective of WPs solution process: We analyze a WP text as a type of communication and aim for showing some of the linguistic facts related to this specific area of educational communication.

3. WP as a text type/genre

3.1 As a type of text (genre of communication, cf. Bakhtin 1986; Ferguson 1994; Engel 1996, Hirschová 2017), a WP can be defined by its major function: to set a task for the addressee (the solver) testing his/her ability to find a mathematical structure “covered” in the text. The way in which the pieces of information are presented to the solver is an indispensable component of a WP wording nature. As a text type

(a communication/a message), a WP involves three basic functional parts:

A. The initial part is usually invisible for solvers. It includes the producer's planning and form-choosing mental activities aimed at assigning the task to an addressee – a solver with a presupposed level of both language and mathematics competence. (In textbooks for young children, the role of the text producer can be personified in a character of a guide/story-teller or a “pupils' companion” – a toy, an animal, etc.) The core of the task/problem is a structure built on a set of data which are expected to be processed by a combination of mathematical operations aiming at a certain result (a solution). What the producer seeks at this stage is an “emballage” (to be shown in part B) for a structure pertaining to a particular topic in the mathematics curriculum. From the viewpoint of a producer, the A part is dynamic while the B) and C) parts of a WP text type can be seen as relatively stable general constituents of a scenario to be re-performed.

B. Here the task/problem itself is presented in a description of some situation, in a form of a short story or in an array of data in a discourse unit related to a common context (sports, travelling, shopping, etc.). At the same time, there is an additional (implicit) information conveyed to a solver, namely, “this is a WP”.

C. In this part, the job required of the addressee is specified by a question (*how many?* – *kolik?* / *how long?* – *jak dlouho?* etc.); sometimes the producer addresses the solver by an imperative (*find out* – *zjistí* / *form* – *utvoř* / *calculate* – *vypočítej*). It is typically in the C part where the conditional conjunction (in Czech *jestliže/jestli/pokud/když*) occurs suggesting the relation of principal data (in B) to be operated with, e.g., *how long will it take ... if both vehicles move ...* – *jak dlouho potrvá ... jestliže se obě vozidla pohybují ...*; *how many rooms have to be booked if the number of participants is ...* – *kolik pokojů je třeba rezervovat, jestliže počet účastníků je ..., etc.* (In further text, we use “if-clause” as a general label for clauses with the mentioned type of conjunction.)

3.2 From the viewpoint of a solver, the relation of the B and the C parts is crucial: The task can be successfully completed only if the data presented in B) are identified, mathematized and arranged into an adequate model/structure (see 1.3 above). To a great extent, completion of C depends on B, on its linguistic comprehensibility and lucidity. The very formulation of B, e.g., the order of individual pieces of numeric information, can suggest the steps of the solution process.

4. Conditional clauses in conversation

4.1. Primarily, the use of *if/jestliže* in complex sentences indicates an implicative relation, namely “if *a*, then *b*”, cf. [1]:

[1] *Jestliže teplota stoupne nad bod mrazu, sníh začne tát.*
If the temperature raises above the freezing point, the snow starts to melt.

It means that the raise of the temperature (a protasis/antecedent) is a condition upon meeting of which the snow melts (an apodosis/consequent), i.e., melting of the snow invariably follows the raise of the temperature. At the same time, such a necessary and/or sufficient condition *a* can be considered a cause of *b*; cf. Davidson 1967, p. 701; van Dijk 1973, p. 62. (In this paper, though, we do not mean to explore the area of problems concerning teaching/explaining the topics related to formal (material and/or strict) implication, cf., e.g., McCarthy 1987; Durand-Guerrier 2003; i.e., we do not study students' understanding of logical implication.) There is a difference between the strictly logical (and philosophical) function of *if* (or *iff*) / *jestliže* and a wide range of relations between phenomena *a* and *b* represented by clauses in a complex sentence with a conjunction (not a connector) *if*. In everyday use of conditional conjunctions, sentences like [2] – [5] can be considered customary:

[2] *Jestliže budeš jíst hodně zeleniny, zhubneš.*
If you eat a lot of vegetables, you will lose weight.

[3] *Jestli se bude pořádně učit, určitě zkoušku udělá.*
If he studies hard, he will certainly pass the exam.

[4] Když umyješ nádobí, já zaliju zahradu.
If you do the dishes, I will water the garden.

[5] Pokud si můžu vybrat, radši bych zůstala doma.
If you let me make a choice, I would rather stay at home.

It is not in the capacity of this paper to cover all kinds of conditional sentences (open condition, hypothetical condition, negative condition, etc.); any grammar of Czech or English as well as grammars of other languages deal with the topic extensively; cf., e. g., Leech & Svartvik 1975; Karlík 1995; Engel 1996; Karlík 2017. We have chosen examples [2] – [5] because they show a noticeable contrast to [1]. In [2] and [3], the *if*-clause (formally *a*) does not state a condition which, when met, can be sufficient for the content of the other clause (formally *b*) to come true: It is not sure that a person eating a lot of vegetables will lose weight; even a hard working student can fail in an exam, etc. There is an assumed connection between the contents of propositions in sentences *a* and *b* in [2] and [3]. The *if*-clauses (*a*) describe activities we expect/believe (based on our experience or observation) to be usual reasons of a state of affairs described in *b* or usually having such an outcome; cf. Toulmin 2003, pp. 92–93. The use of *if*-clauses in [4] and [5] is different from [2] and [3], see 4.1.1 below. In all of them, though, the occurrence of *if*-clauses can be seen and grasped as motivated by empiric factors describable in the framework of pragmatic linguistics.

4.1.1 In everyday communication, complex sentences like [2] – [5] most probably are interpreted by interlocutors not primarily on the basis of *a* and *b* propositional truth values, i.e., as logical implications but, besides the shared “usual experience”, also on the basis of pragmatic factors, especially the conversational implicature (cf. Grice 1975). (Under normal circumstances, we suppose that in our examples, the speaker/producer follows the cooperative principle, cf. Grice 1975, p. 45). The speaker of both [2] and [3] apparently assumes that the addressee is interested in a positive outcome of *a*, i.e., on the content of *b* clause. But, at the same time, the speaker is reluctant to commit him/herself to the truthfulness/realization/validity of a “strong”

statement (*zhubneš* - *you will lose weight*; *udělá zkoušku* - *he will pass the exam*) which, as a matter of fact, need not come true. So his/her use of an *if*-clause in [2] and [3] is motivated by the speaker’s attempt not to violate one of the submaxims of quality (“Do not say that for which you lack adequate evidence”; Grice 1975, p. 46). As for [4] and [5], they back up Grice’s claim that the conversational maxims apply not only when observed but also when opted out, flouted or violated (Grice 1975, p. 49–50). In [4], the speaker’s use of the *if*-clause flouts Grice’s second submaxim of quantity (“Do not make your contribution more informative than is necessary”; Grice 1975, p. 45), and the second and the third submaxims of manner (“Avoid ambiguity; Be brief (avoid unnecessary prolixity)”; Grice 1975, p. 46). In [4], the speaker’s obvious goal is to make the addressee to do the dishes, so, in order to support this goal, s/he says more than is necessary (indirectly promises his/her own watering of the garden). At the same time, s/he avoids the unambiguous form of the utterance – the imperative *do the dishes*, because such a direct request might not be favourably accepted. (One of the addressee’s possible reactions in such a dialogue might be *Ne, ty umyj nádobí, a já zaliju zahradu* - *No, you do the dishes and I will water the garden*, i.e., the addressee could reject the speaker’s implicit illocutionary point.) In [5], the use of the *if*-clause flouts the maxim of relevance – it is not clear why the addressee should not let the speaker make a choice between staying at home or not (why the speaker mentions it). In both [4] and [5], the functioning of Grice’s maxims can be completed by Leech’s (1983, pp. 79–103) contribution to the theory of speech behaviour, namely by his politeness principle and its subordinate maxims. In [4], using the *if*-clause, the speaker applies the maxim of generosity (meaning “we will split the domestic chores”), in [5], the speaker of *if*-clause applies the maxim of agreement (meaning “I do not want you to be offended by directly rejecting your suggestion to go out”). The *if*-clause in [5] is a polite hedge the function of which is to moderate the rejection.

4.1.2 The difference between [1] and [2] – [5] can be supported by one more property pertaining to such everyday use of *if*-clauses. As

has been shown (Geis & Zwicky 1971), in connection with sentences like [1], where the implicative-causal relation of *a* and *b* holds, many speakers of a natural language expect that this relation applies also under negation, i.e., *if non-a, then non-b* (Geis & Zwicky 1971, p. 562):

[1a] Jestliže teplota nestoupne nad bod mrazu, sníh nezačne tát.

If the temperature does not raise above the freezing point, the snow does not start to melt.

This relation may hold in the example above (which is not a negated implication, Geis and Zwicky call it Conditional Perfection; Geis & Zwicky 1971, p. 563) but not in other cases. E. g., *Jestli se Jan bude vyklánět z okna, spadne* – *If John leans out of that window any further, he will fall* certainly does not imply that if John does not lean out, he will not fall. (John can fall for some other reason.) Geis and Zwicky call the relation of *a* and *b* clauses in such sentences Invited (suggested) Inference (Geis & Zwicky 1971, p. 563). Similar situation can be seen in our examples [2] – [5].

4.1.3 Our brief sketch of [2] – [5] as tokens of speech behaviour in everyday conversations has shown that the *if*-clauses in them obviously cannot be considered straightforward counterparts of those expressing an implicative-causal relation like the *if*-clause in [1]. Their interpretation is based on empirical expectations and on inferences launched by conversational implicatures.

5. The *if*-clauses in WP texts

5.1 Many WPs are, regarding their wording and the nature of data presented in B, analogical to [1]. The *if*-clause in them does represent a sufficient condition for the correct solution since there is an implicative-causal relation between an array of data in B and the answer to the question in C:

[6] Do knihkupectví doručili 6 krabic nových učebnic. Kolik vážily všechny krabice dohromady, jestliže jedna vážila 10 kg?

6 boxes of new textbooks were delivered to a bookstore. How many kilograms did the delivered boxes weigh altogether, if each of them weighed 10 kilograms?

[7] Marie právě začala rekreačně běhat, běhá 11 km týdně. Anna je lepší běžkyně. Kolik kilometrů týdně Anna uběhne, když běhá třikrát víc než Marie?

Marie has just started jogging, she runs 11 kilometres per week. Anna is a better trained jogger. How many kilometres does she run per week if she runs three times more than Marie?

In [6] and [7], the implicative-causal relation is a way of expressing multiplication; it is based on an unambiguous input into that numeric operation: **if** each of the boxes weighs 10 kilograms, **then** 6 of them weigh $10 \cdot 6$. **If** one person runs 3 times more km per week than a another person who runs 11 km per week, **then** the person runs $3 \cdot 11$. Functioning of *if*-clauses in [6] and [7] can be considered proper and, considering a WP text type, unmarked/basic because they correspond to the required structural model.

5.2 In some other WPs, though, the relations of the assignment data to the required solution seem less clear:

[8] Petr má 400,- Kč. Kolik obědů ve školní jídelně si může zaplatit, jestliže ví, že 1 oběd stojí 37,- Kč?

Peter has 400,- CZK. How many lunches in his school cafeteria can he buy right now, if he knows that one lunch is 37 CZK?

In [8], the implicative-causal relation exists between the total sum of money available and the number of lunches which can be purchased for it (**if** 1 lunch costs 37 CZK, **then** the number of lunches for 400 CZK is $400 : 37$; there will be 30 CZK left). Nevertheless, in [8], the literal wording of the task does not present the relation of the two numbers. It is Peter's awareness of the price of a single lunch which is put forward as a condition sufficient for his ability to purchase a certain number of lunches. To inform the solver about being aware of something or knowing something is a piece of information concerning a cognitive attitude ascribed to Peter but it is not a fact (a prerequisite/condition) necessary for determining the number of lunches to be

bought. The number of lunches calculated in [8] would be the same even without the clause *if he knows that*. The information about Peter's knowledge formulated as an antecedent is not in an implicative-causal relation to the number asked for, the consequent. It means that in this case, the WP wording cannot be considered precise. The *if*-clause represents a redundant/superfluous information which has to be filtered off by the solver. More importantly, the wording of [8] does not state that Peter is obliged to spend all the money for his school lunches – following the wording, he can buy 6 or 7 of them and spend the rest of cash some other way. The expected calculation is based on a mere conventional assumption connected to a type of WP (division with remainder). In the next example the calculation is based on an assumption, too:

[9] Marie má 42 jablek. Když je rozdělí do 6 košíků, kolik jablek bude v každém košíku?

Marie has 42 apples. If she divides them into 6 baskets, how many apples will be in each basket?

The assignment in [9] assumes that there will be the same number of apples in each basket – which, of course, is not true since it has not been explicitly stated. Examples like [9] count on pupils' experience with similar WPs, see par. 6.2 below.

Example [10] represents a slightly different case, nevertheless, it relies on a conventional assumption, too:

[10] Marie a Anna sbíraly na prázdninové brigádě jahody. Výdělek byl 10 Kč za 1 kg. Na konci směny dostaly dohromady 1180,- Kč. Kolik korun dostala Marie, když Anna nasbírala o 25% víc?

As a one-day summer job, Marie and Anna picked strawberries at a farm. The pay was 10 CZK per kilo. At the end of their shift, they were paid 1180,- CZK altogether. How much did Marie get if Anna picked 25% strawberries more than Marie?

In [10], the task to be solved builds on an conventional assumption that the proportional share of the money received by each of the girls is identical with the picked amount of strawberries, i.e., **if** Anna picked

25% more strawberries, **then** she gets 25% more money than Marie. It is a situation analogous with examples [2] – [3] above. The data description in the assignment does not allow an unambiguous calculation: Anna might have picked 25% more strawberries than Marie but her strawberries might get damaged before turning them in so in fact the amount of her strawberries might have been smaller. The task formulation in (10) relies on conventional expectation, not on an unambiguous assignment formulation (e.g., *Anna odevzdala o 25% víc – Anna turned in 25% strawberries more* than Marie). A comparable text arrangement occurs in [11]:

[11] Zoo chová 6 žiraf. Krmivo pro ně stojí 49 980 Kč týdně. Pokud se zoo rozhodne koupit další dvě žirafy, kolik bude týdně stát krmivo pro všechny?

A zoo keeps 6 giraffes. Their feed costs make 49 980 CZK per week. If the zoo decides to acquire 2 more giraffes, how much will make their weekly feed costs altogether?

The required calculation in [11] tacitly relies on assumptions that each of the kept animals consumes the same amount of feed and that the zoo orders the same amount of feed every week.

5.3 On the other hand, authors/producers of some WPs take the importance of the input data nature into account:

[12] Jana chystá hamburgery na odpolední grilování. Má tři balíčky mletého masa, které váží 625 g, 545 g a 824 g. Jestli každý připravený hamburger bude vážit asi 125 g, kolik celých hamburgerů může Jana udělat?

Jana is making hamburgers for a barbecue. She has bought three packages of ground beef with masses of 0.652 kg, 0.545 kg, and 0.824 kg. If each hamburger she makes has a mass of about 0.125 kg, how many whole hamburgers can she make?¹

Wording of [12] seems to be using the same formulaic stereotype as [10] and [11]. The producer, though, is aware of the fact that in this case, simple division (2.021 kg : 0.125) cannot bring a realistic result,

¹ This WP has been adopted from http://k12resources.nelson.com/math/9780176813659/student/attachments/a_student_text/nm8sb062.pdf [retrieved 22. 7. 2019].

hence the use of *asi* – *mass of about* and *celých* - *whole hamburgers*, i.e., an additional (this time important) piece of information telling the solver that the remainder in the division calculation can be neglected. In some other WPs, the formulaic stereotype relying on a conventional assumption is intentionally disclaimed and the producer openly points at the fact that the input data represent a mere assumption:

[13] Dvě nákladní auta vozí materiál na stavbu. Menší uveze 4 tuny, větší 6 tun. Dohromady bylo přivezeno 44 tun materiálu. Větší auto přivezlo o jeden náklad méně než menší. Kolikrát každé auto jelo, když předpokládáme, že pokaždé byla obě plně naložena?

Two lorries bring material to a construction site. The smaller of them has the carrying capacity of 4 tons, the bigger one can carry 6 tons. Altogether they have brought 44 tons of material. The bigger truck brought one load less than the smaller one. How many drives each of them made, if we suppose that every time both of them were fully loaded?²

Here, the producer ascribes the mentioned cognitive attitude (supposition) to him/herself, or, more accurately, in the form of an inclusive plural *předpokládáme/we assume* both to him/herself and the solver. (In the WPs, the use of *we* with the meaning of the inclusive plural can be interpreted as a manifestation of shared activity, i.e., a factor supporting the successful communication towards the solver and, in that way, enhancing a chance for a successful solution.) Such an assignment variation does not influence the model of calculation but it observes a requirement of explicitness/precision of the formulation.

5.4 Examples [8] – [11], unlike [6] and [7], or the use of *if*-clauses in them, represent a kind of a formulaic stereotype occurring in many WPs: Since a WP calculation should be based on an implicative-causal relation and since most of WPs with an *if*-clause reflect such a real implicative-causal relation, every use of an *if*-clause in a WP is expected to be interpreted that way even though it corresponds rather to the lay use of *if*. The stories in [8] – [11] seem to neglect the extra-

² The source of this WP is Kotyra & Sivošová, 1997, p. 14.

linguistic reality, namely the referential potential of the lexical items naming the “data carriers” (purchase of lunches, strawberries picking, animal feed) in their assignments; they also neglect pupils’ possible experience with such real world phenomena. The assumptions those WPs are based on are connected to WPs textual stereotypy.

6. Are the lay *if*-clauses inappropriate?

6.1 We have already seen that in many complex sentences using *if*-clauses, the relations of clauses cannot be considered proper implicative-causal ones. Does it mean that such a lay use of *if*-clauses should be corrected, at least in mathematics teaching? Or, regarding the required successful solution of a WP, can such an imprecise use of a connection be a problematic (difficulty causing) factor? In 4.1 we have seen that in ordinary conversation, an assumed (expected or observed) connection between two phenomena is generally understood as an equivalent of an implicative-causal relation, i.e., the *if*-clauses in [2] and [3] are not seen as inappropriate. The “pragmatic propriety” holds with [4] and [5], too, even though the use of *if*-clauses in them is chiefly motivated by the goals of the speaker’s speech behaviour (his/her goals in the act of communication) and that functionally, they may reflect various aspects of the speaker-addressee mutual relations, not always rational. In WPs like [8] – [11], the *if*-clauses were apparently motivated not by conversational implicature but by the producer’s following the pattern shown in examples [6] and [7] which are structurally/mathematically appropriate. The *if*-clauses in WPs similar to those in [8] – [11] could be considered inappropriate if they were proven as unfavourably influencing the rate of successful solutions of WPs with them. In the project we referred to in 2.1, the presence of *if*-clauses not expressing the implicative-causal relation was tested together with other features (mostly with structural ones, but also together with the order of information and the presence of a distractor word). In none of the tests, the improper *if*-clauses did turn out to be a major factor causing incorrect solutions (cf. Vondrová et al. 2019, pp. 171–172).

6.1.1 The WPs with *if*-clauses were tested in grades 3, 4, 6, and 8. In the testing materials, the pupils were presented with pairs of WPs; one of the variations included a complex sentence with an *if*-clause, the other one used two independent sentences. The first was structurally identical with [6] above, its variation is [14]:

[14] Do knihkupectví doručili 6 krabic nových učebnic. Jedna krabice váží 10 kg. Kolik váží všechny krabice dohromady?

6 boxes of new textbooks were delivered to a bookstore. Each of them weighed 10 kilograms. How many kilograms did the delivered boxes weigh altogether?

In general, the testing found out that the influence of in/explicit wording was lower than initially expected.

6.1.2 The implicative-causal relation occurring between parts B and C defines the principal function of a WP, it is always present, even though it is not expressed explicitly or properly. Let us assess example [15] which can be considered a variation of [7] above (both represent the same structural/mathematical model:

[15] Marie běhá 11 km týdně. Je to 1/3 toho, co běhá týdně Anna. Kolik kilometrů běhá Anna za 4 týdny?

Marie runs 11 kilometres a week. It is 1/3 of what Anna runs a week. How many kilometres runs Anna in 4 weeks?

There is no *if*-clause in [15] but the relation of data in the assignment [7] and in [15] (just as in [6] and [14]) above) and the operations to be done can have a single result; they do not allow additional circumstances to be taken into consideration: If 11 (km) is 1/3 of Anna's weekly track, then Anna runs $6 \cdot 3$ miles a week. In 4 weeks, Anna runs $(6 \cdot 3) \cdot 4$. The other difference between [7] and [15] is the presentation order of data and, as a result, their level of difficulty: since [15] requires a hierarchical rearrangement of the input data, it is more difficult. As for the influence of the order of data, it has been shown that the so-called mixed order of data (not corresponding to the sequence of operations needed to solve a WP) makes the problem more difficult. Cf. Hembree 1992; Vicente et al. 2008). But the solutions of WPs

where the implicative-causal relation was not exactly and precisely formulated (similarly to [8] – [11]) were not adversely affected. It is apparent that it is the WP model which suggests the presence of a “regular” relation of data in B and the task in C, even though the formulation of a WP as a whole may be underdetermined (imprecise).

6.2 It was presumed that versions such as [14] or [15], i. e., the versions splitting the complex sentence in two will be easier than the ones with the *if*-clause (the shorter sentences are easier to grasp). It is beyond the scope of this paper to present the methodology of our research in its complexity, the reader is referred to Vondrová et al. 2019. In the following, we provide only a sample.

6.2.1 Each variant was solved by 60 to 120 pupils; it was assigned to equally competent groups (determined with the use of techniques of the Item Response Theory – IRT). In order to identify the differences of the pupils' achievement between the variants, an independent two-sample t-test was used. The results (described in detail Vondrová et al. 2019, pp. 189–208) showed that the assumed influence of the *if*-clause presence is not as straightforward as expected. Its influence on the WP difficulty was detected only when combined with another complicating variable. In the grade 8 test papers, the following pair (Vondrová et al. 2019, p. 404) was used:

[16] Ševčíkovi byli na dovolené v hotelu. Na každých 21 eur za jídlo pro dospělé rodiče zaplatili 30 eur za jídlo pro děti. Když za jídla pro dospělé zaplatili 630 eur, kolik utratili za jídlo celkem?

The Sevcik family took their summer holiday in a hotel. To each 21 EUR for the meals for adults, the parents paid 30 EUR for meals for children. If they spent 630 EUR for the meals for adults, how much did they spend for food altogether?

[16a] Ševčíkovi byli na dovolené v hotelu. Na každých 21 eur za jídlo pro děti rodiče zaplatili 30 eur za jídlo pro dospělé. Za jídlo pro dospělé zaplatili 630 eur. Kolik utratili za jídlo celkem?

The Sevcik family took their summer holiday in a hotel. To each 21 EUR for meals for children, the parents paid 30 EUR for the meals for adults. They spent 630 EUR for the meals for adults. How much did they spend for food altogether?

Both [16] and [16a] rely on an assumed shared experience that the price of the meals for children is usually lower than that for adults. The variation [16] where this assumption (Martin and Bassok, 2005, speak about “semantic cues”) was purposefully violated (the food for children was more expensive) turned out to be more difficult even though it includes a proper *if*-clause. Table 1 presents numerical results for the pair [16] – [16a]. The difference in difficulty was statistically significant.

Table 1. Parameters for the Sevcik Family problem (Grade 8) and results of a test: N – number of pupils, a – discrimination, i. e., potential of a problem to differentiate between pupils as for a lower/higher level of competence); b – difficulty; s. e. – standard error). For the detailed analysis, see Vondrová et al. 2019, pp. 41–56.

	N	Success rates	a	s. e. (a)	b	s. e. (b)
if-clause	118	42 %	1.21	0.26	0.38	0.18
no if-clause	120	56 %	1.90	0.37	−0.08	0.13

Both [16] – [16a] can be considered tokens of an implicative-causal relation; the use of an *if*-clause was not “improper”. It was the violated assumption concerning the food expenses in [16] and [16a] which apparently claimed solvers’ attention first; that moves this WP towards those based on an invited inference (i.e., those with the “improper” use of *if*).

7. Conclusions

7.1 In 3.1 above, we have shown a general text-pattern of a WP. There can be certain variations in the formulation of a B part (such as in the order of data, unfamiliar context, etc.) but the presence of an *if*-clause (or, more exactly, the presence of an implicative-causal relation) in a C part seems to be one of the properties conventionally (in the sense of a communicative convention) establishing a WP. (Another frequent convention, the expectation always to divide a num-

ber/amount into identical parts, see [9], [10], and [11], was mentioned in 5.2.) In mathematics teaching, pupils encounter WPs since their early age (1st grade) so they are well acquainted with the WP model and the basic requirements of its solution. The implicative-causal relation introduced in part B/ and formulated in C/ apparently defines the principal function of a WP.

7.2 In the logical theory of reasoning/argumentation concerning the relations “*if a – then b*” (plus *if non-a then non-b*; *b, because a*), cf. Toulmin 2003: 96-100, the scheme of argumentation is extensive and rather complex. In treatises dealing with ways of reasoning in natural language (van Dijk 1973; Karlík 1995; Levinson 2000), it has been stated that complex sentences conveying a statement that *if a, then b* mostly rely on interlocutors’ knowledge/experience of a standard/habitual connection between phenomena (together with other information pertaining to speech behaviour). In our opinion, these findings can account for the general use of the formula “*if a, then how many bs*”, etc. in WPs. Since the presence of an implicative-causal relation is a constitutive property of any WP token as a representative of a text type, the solving procedure leading to a required solution can build on the underdetermined formulaic stereotypes (leading to customary inferences) as sufficient for the necessary operation. In other words, it is the awareness of the WP text type (the previous experience with it) that gives the impetus to the modelling process. For that reason, pupils’ WP solving activity can be considered meta-communicative – the presence of the implicative-causal relation is itself implicated by a WP text type (it is expected to be present in it). At this stage of their schooling, pupils’ recognition of a text as a WP becomes an important part of their educational communicative competence within the process of their math learning and, in a broader sense, of their education in general.

References

Abedi, J. & Lord, C., 2001, The language factor in mathematics tests. *Applied Measurement in Education*, 14(3), 219–234.

- Bakhtin, M. M., 1986, *Speech genres and other late essays*. C. Emerson & M. Holquist (eds.), transl. V. W. McGee. Austin: University of Texas Press.
- Bassok, M., 2001, Semantic alignments in mathematical word problems. In Centner, D., Holyoak, K. J. & Kokinov, B. N. (eds.), *The analogical mind: Perspectives from cognitive science*, 401–433. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Bergqvist, E., Theens, F. & Österholm, M., 2018, The role of linguistic features when reading and solving mathematics tasks in different languages. *Journal of Mathematical Behavior*, 51, 41–55.
- Bovenmyer Lewis, A. & Mayer, R. E., 1987, Students' miscomprehension of relational statements in arithmetic word problems. *Journal of Educational Psychology*, 79/4, 363–371.
- Cummins, D. et al., 1988, The role of understanding in solving word problems. *Cognitive Psychology*, 20(4), 405–438.
- Daroczy, G., Wolska, M., Meurers, W. D. & Nuerk, H. C., 2015, Word problems: a review of linguistic and numerical factors contributing to their difficulty. *Frontiers in Psychology*, 6(348), 22–34.
- Davidson, D., 1967, Causal Relations. *The Journal of Philosophy* 64/21, 691–703.
- Engel, U., 1996, *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Dijk, T. A. van, 1973, Text grammar and text logic. In: J.S. Petőfi and H. Rieser (eds.), *Studies in text grammar*. Dordrecht: Reidel, 17–78.
- Durand-Guerrier, V., 2003, Which notion of implication is the right one? From logical considerations to a didactic perspective. *Educational Studies in Mathematics*, 53(1), 5–34.
- Ferguson, Ch. A., 1994, Dialect, register, and genre. Working assumptions about conventionalization. In: D. Biber & E. Finegan (eds.), *Sociolinguistic perspectives on genre*. Oxford: OUP, 15–30.
- Geis, M. L. & Zwicky, A. M., 1971, On invited inferences. *Linguistic Inquiry* 2, 561–566.
- Grice, H. P., 1975, Logic and conversation. In P. Cole – J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press, 41–58.
- Hembree, R., 1992, Experiments and relational studies in problem solving: A meta-analysis. *Journal for Research in Mathematics Education*, 23(3), 242–273.
- Hirschová, M., Matematická slovní úloha jako komunikát. *Český jazyk a literatura*, 68(2), 69–75.
- Karlík, P., 1995, *Studie o českém souvětí*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Karlík, P., 2016, Přísluvěčné určení podmínky. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 1495–1499.
- Kotyra, D. & Sivošová, A., 1997, *Jak se naučím řešit slovní úlohy z matematiky?* Praha: Educo.
- Leech, G., 1983, *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Leech, G. & Svartvik, J., 1975, *A Communicative Grammar of English*. Burnt Mill, Harlow: Longman.

- Levinson, S. C., 2000, *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Lewis, A. B. & Mayer, R. E., 1987, Students' Miscomprehension of Relational Statements in Arithmetic Word Problems. *Journal of Educational Psychology* 79 (4), 363–371.
- Martin, S. A. & Bassok, M., 2005, Effects of semantic cues on mathematical modeling: Evidence from word-problem solving and equation construction tasks. *Memory & Cognition*, 33(3), 471–478.
- Materna, P., 2000, *Svět pojmů a logika*. Praha: Filosofie, Nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR.
- Materna, P., Pala, K. & Zlatuška, J., 1989, *Logická analýza přirozeného jazyka*. Praha: Academia
- McCarthy, T., 1987, Modality, invariance, and logical truth. *Journal of Philosophical Logic*, 16, 423–443.
- Nesher, P., & Teubal, E., 1975, Verbal cues as an interfering factor in verbal problem solving. *Educational Studies in Mathematics*, 6, 41–51.
- Pape, S. J., 2003, Compare word problems: Consistency hypothesis revisited. *Contemporary Educational Psychology* 28, 396–421.
- Piaget, J., 1967, *The psychology of intelligence*. London: Routledge.
- Plath, J. & Leiss, D., 2018, The impact of linguistic complexity on the solution of mathematical modelling tasks. *ZDM Mathematics Education*, 50 (1–2), 159–171.
- Reusser, K., 1985, *From situation to equation. On formulation, understanding and solving „situation problems“*. Technical Report no. 143. Institute of Cognitive Science, University of Colorado.
- Reusser, K., 1992, Kognitive Modellierung von text-, situations- und mathematischem Verständnis beim Lösen von Textaufgaben. In K. Reiss, M. Reiss & H. Spandl (Hrsg.), *Maschinelles Lernen. Modellierung von Lernen mit Maschinen*, 225–249. Berlin: Springer Verlag.
- Reusser, K., 1995, *Vom Text zur Situation zur Gleichung. Kognitive Simulation von Sprachverständnis und Mathematisierung beim Lösen von Textaufgaben* [Habilitationsschrift 1989]. Zürich: Universität Zürich, Pädagogisches Institut.
- Toulmin, S. E., 1958/2003, *The Uses of Argument*. Cambridge – New York – Melbourne: CUP.
- Verschaffel, L., Greer, B., & De Corte, E., 2000, *Making sense of word problems*. Lisse: Swets & Zeitlinger Publishers.
- Verschaffel, L. et al., 2010, Reconceptualising Word Problems as Exercises in Mathematical Modelling. *Journal für Mathematik-Didaktik*, 31(1), 9–29.
- Vicente, S., et al., 2008, Influence of situational and mathematical information on situationally difficult word problems. *Studia Psychologica*, 50(4), 337–356.
- Vondrová, N. et al., 2019, *Matematická slovní úloha: mezi matematikou, jazykem a psychologií*. Praha: Karolinum.

Selected grammatical categories in the Czech language as understood by non-Czech speaking students¹

Abstract

Teaching elementary Czech to university students is a challenging task. Given the profound complexity and numerous exceptions found in the Czech language system, a balance between oversimplification on the one hand and the risk of overwhelming students on the other hand needs to be sought. The objective of this study is to find out whether and to what extent do beginner Czech learners understand how selected grammatical categories work in Czech. The results imply that more attention should be paid to word formation processes as insufficient understanding of them was identified not only in students who were new to Czech but also in the control group.

Introduction

In the era of high student mobility both inside and outside the European Union, it has become increasingly important to study learning strategies adopted by incoming students who have diverse backgrounds and needs. The acquisition of a new language is affected by students' mother tongue and its similarity or dissimilarity to the target language. The process is also substantially impacted by the language family the two languages belong to and whether a particular mother tongue is analytic or synthetic.

Students who apply for university studies in a different country usually have a good to excellent command of English, as this com-

monly constitutes an integral part of the application process. Therefore, not only the mother tongue and English, but also other languages may interfere with the acquisition of Czech.

Although inner motivation for studying Czech varies significantly between students, outer motivation represented by, for example, high demands for the completion of a Czech course, is not commonly that strong because such courses principally serve for introducing students to a country through its language as a part of their cultural experience. The new language environment students find themselves in impacts the process in various ways. Those who like to socialize may immerse themselves in Czech, while others, who can be rather introverted, may substantially limit their exposure to the language.

Depending on the length, the courses are usually centered around students' basic needs and situations they might need to solve in the course of their stay. This shapes the process in a way that grammar in short-term courses (single semester) is usually pushed back while simple conversation and specific phrases have the priority. Putting practical application in the spotlight is an understandable strategy in the context of the limited time period of learning Czech, combined with the need to resort to practical basics and, at the same time, not to overwhelm students, especially when their study field is not language – oriented. Finding the best possible compromise when designing these courses is vitally important. As Hrdlička (2014) emphasizes, Czech formal morphology is very difficult, even when compared to other Slavic languages.

Given that the Czech language has, unlike English or Spanish, quite a simple system of tenses with one past, one present and one future tense, the real complexity of verb usage lies in their conjugation and word formation, especially in relation to verbal aspect which constitutes a fundamental element of Czech.

The aim of this paper is to investigate whether students new to Czech understand the concept of subject – predicate agreement and whether they recognize the past tense. Also, their perception of Czech inflection in contrast to a productive word formation process is

¹ The funding for the present research paper was provided by the Czech Ministry of Education, Youth and Sports for specific research (IGA_FF_2021_027).

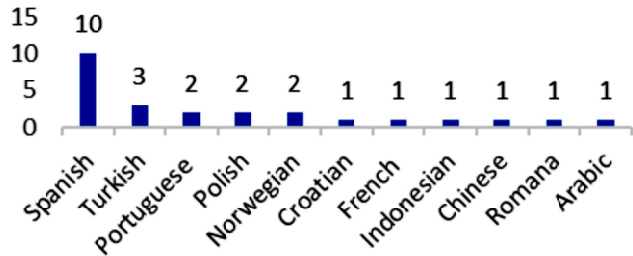
studied in terms of students’ ability to separate these processes because proper differentiation should help them expand their vocabulary in a logical and systematic way.

Materials and Methods

Data were acquired and interpreted using a questionnaire concerned with selected grammatical features found in the sentence that reads: *Moje asistentka pracovala v Brně* (*My assistant worked in Brno*). More specifically, it focused on the noun form *asistentka* and the verb form *pracovala*. The questionnaire was intentionally kept simple, focusing on a sentence perception in terms of subject – predicate agreement and inflection of these two expressions as seen by new students of Czech, who have very limited knowledge of the language (A0–A1), and then compared to more advanced students (A1 and higher).

The questionnaire, which was created in MS Forms and distributed online to non–Czech speakers studying at the University of Veterinary Sciences Brno and at Masaryk University, was completed by 46 students. The first one grouped the students who had studied Czech for 0–1 year (25 students), the second one those who had studied the language for 1–3 years (15 students), 3–5 years (3 students), and 5–10 years (3 students). The second group served as a control group and although it involved students with diverse levels (given the different number of years of studying Czech), they were considered from the perspective of their experience with and/or exposure to the language rather than the level they had acquired.

Table 1. Respondents nationality (0–1 years)

Nationality was inquired about to find out whether students’ mother tongue belongs to those that utilize declension and conjugation because these distinctive features of a language could make certain grammatical structures of Czech easier to comprehend. As seen in Table 1, most of them were Spanish native speakers and 3 respondents stated their language to be a Slavic one (Polish and Croatian), which inherently gives them a significant advantage.

The respondents were provided with the English version of the sentence as the objective was not to make them think about the translation but about the grammatical structures used. The questionnaire was subdivided into 3 parts according to the studied grammatical category. The first part was concerned with the grammatical gender of the noun *asistentka*, whose suffix *-ka* signifies the feminine gender created through the process of feminine noun formation. The aim of this noun – related question was to find out whether “new” students of Czech take account of noun endings and consider them significant or not.

The second part focused on the verb *pracovala* which is a conjugated form of *pracovat*. This is quite complex as it entails the *-l* participle indicating the preterit, the only past tense used in modern Czech, followed with *-a* gender ending indicating the femininity of a verb in past tense as well as its singular number. As Czech applies subject – predicate agreement, it corresponds in gender and number to the aforementioned *asistentka*. More specifically, the noun, which functions as the subject of this sentence, is in charge of the verb form; it determines it. The third part looked into the recognition of gender-number agreement which is another fundamental feature of Czech that deserves attention

Results

The acquired results were separated into two groups. The first one studied the questionnaires collected from students whose studies of Czech did not exceed one year (0–1 year). The second group involved questionnaires exceeding that period. It is likely that some respondents completed the questionnaire on their phones which may have

produced typos. That means that not all incorrectly written answers should be attributed to a lack of knowledge but rather to carelessness. Therefore, the answers that seem to have been the result of such activity were grouped (see the charts below).

Students were not supposed to produce any part of the word. Instead, they were asked to:

- 1) remove a segment of it [*asistentka* – *asistent* (1a); *pracovala* – *pracoval* (2a)], which is an easier task in comparison with active production of a specific ending or a suffix, or
- 2) simply detect a certain part or pattern found in the presented expressions (all other questions). Furthermore, we can see that a few students decided to avoid specifying their answers (Fig. 1c, 2e).

They might have chosen not to because they did not consider it relevant but the possibility they avoided it intentionally should not be dismissed.

Perception of the noun form. The question *What is the opposite grammatical gender of the noun asistentka?* produced 88% of correct answers which showed that the respondents were generally aware of the *asistent* – *asistentka* distinction at early stages of learning. The control group confirmed the trend (Fig. 1b).

Figure 1a.

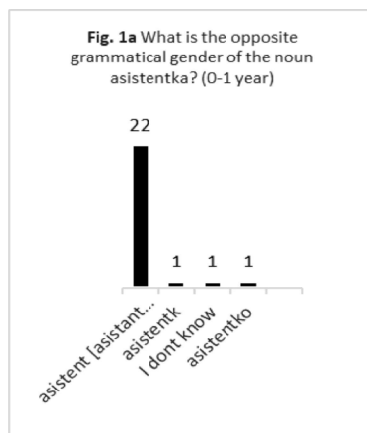
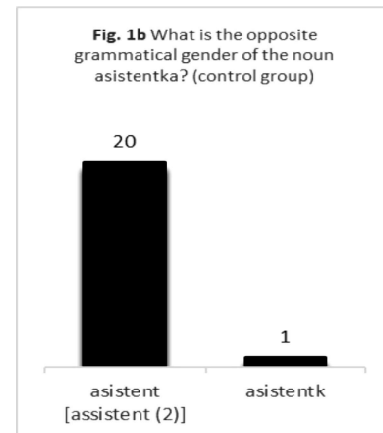

Figure 1b.

The next question was whether the students were able to identify the part of the word *asistentka* that signifies its feminine gender. As shown in Fig. 1c, the answers were variable and specific identification of this word forming suffix posed an issue.

The chart shows that the particular part which is perceived by this group of students to be responsible for feminine noun formation varies from *-ka* through a sole *-a* to quite complex *-tka* endings. Linguistically speaking, the ending is only *-a*, with *-k* being a word – formation suffix, but such a detailed distinction is not relevant at this stage of learning. In the context of this paper, the best answer would be *-ka* as this distinguishes the feminine *asistentka* from the masculine *asistent*.

It is imperative to note that there is significant variability associated with the *-a* ending in Czech nouns. It serves diverse purposes in Czech declension, participating in the formation of different grammatical categories. It occurs in all genders (*žena* (a woman, f.), *předseda* (a chairman, m.), *kuřata* (chickens, n., pl.), both numbers (*žena* (a woman, sg.), *kuřata* (chickens, pl.)) and certain cases (N. of *žena* (a woman), G of *pán* – *pána* (without a man), A. of *města* (I can see towns, pl.)). As shown in Fig. 1c, the correct option *-ka* was the most frequent answer. Unfortunately, 4 respondents did not specify the ending which makes their answers incomplete. Given that students new to Czech become familiar with the structures *Já jsem student* (I am a student (m.)) – *Já jsem studentka* (I am a student (f.)) at the beginning of any Czech course when the topic of introducing and meeting people is presented, the fact they did not associate it with any already learnt structure is worth noting because the *asistent* – *asistentka* pair follows the same pattern. Also, the removal of *-a* results in the incomprehensible word form *asistentk*. The same applies to 3 other students who decided for *-tka* which would leave only a fragment *asisten*, making the word incomprehensible as well.

It is surprising that the control group manifested quite a high degree of either incorrect answers (19%) or failed to provide any answer at all (14%).

Figure 1c.

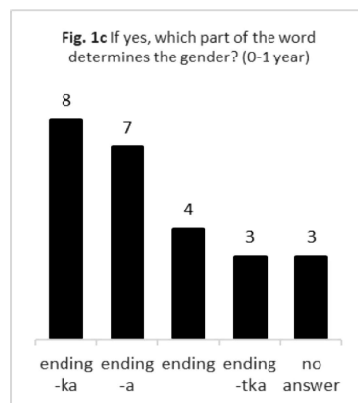
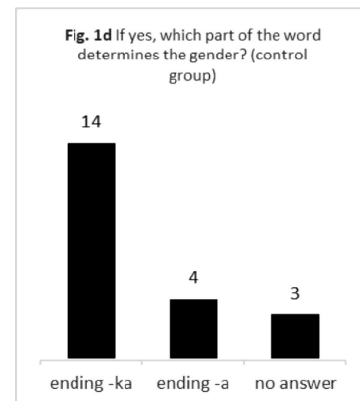

Figure 1d.

The results obtained from both groups imply that more attention should be paid to this phenomenon in order to make the distinctions like *student – studentka* and *asistent – asistentka* clear.

Afterwards, the **perception of the verb form** was studied. As seen in Fig. 2a, the ending *-a* is well understood to be forming the feminine of the verb *pracoval*. There is one incidence of *provocal* and one incidence of *pracoval* which I find to be the result of carelessness or automatic corrections rather than a deliberate act.

Figure 2a.

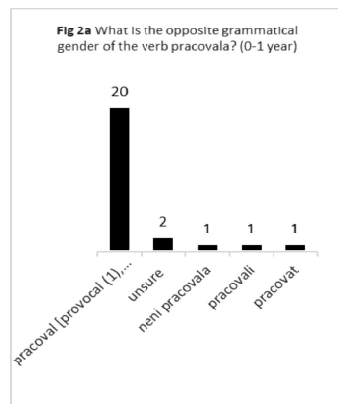
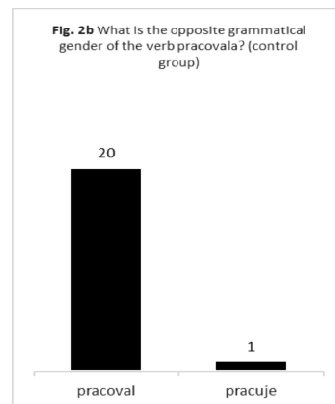

Figure 2b.

I will comment on the other answers which all occurred only once but they could have been caused by the following: *pracovali* and *pracovat* may be a consequence of not understanding the question, *neni pracovala* shows interference possibly caused by the verb *to be* whose usage and conjugation is typically in the center of attention at this stage of learning.

Figure 2c.

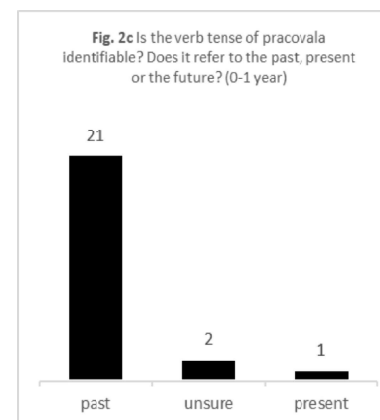
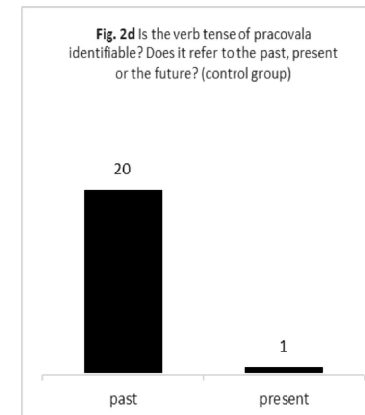

Figure 2d.

The next question looked into the recognition of the past tense. Again, the respondents in both groups alike were able to identify the tense (Fig. 2c), but the identification of the segment forming it posed an issue and the answers varied significantly (Fig. 2e).

The past tense of the verbs in Czech is formed by the *-l*, participle, that is, a combination of the *-l* suffix with a corresponding ending. This feature is regular in Czech. It is easier to detect it in comparison to present (diverse verb classes) and future (often unintelligible, the role of a verb aspect is very significant, complicating the differentiation between present and future due to diverse prefixation²).

² For more information about expressing the future in Czech visit <https://www.czechency.org/slovník/FUTURUM>.

Figure 2e.

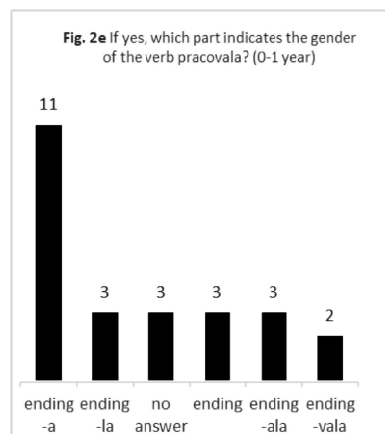
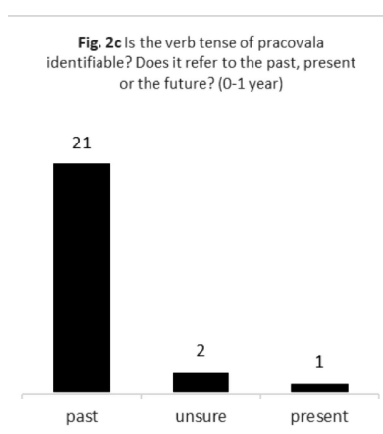

Figure 2f.

The answers looking into the issue of which particular segment determines the gender of the verb *pracovala* produced variable answers as well. The majority of the students correctly determined *-a* ending, but there were evenly distributed incorrect answers ranging from *-la*, *-ala* and even to *-vala* endings.

Regarding the **grammatical number**, it is evident that some beginners were not familiar with its functions. Number is grammatically dependent on the respective noun, reflecting its singular or plural form even in the absence of the noun itself. The answers resulted from incomplete knowledge of conjugation in the past combined with insufficient understanding of gender – number agreement in Czech.

Fig. 3a revealed an important issue. Despite the fact that not only the conjugated form *pracovala* but also the word *asistentka* both cohesively refer to just one person, 5 students stated that one cannot identify the number of people involved and 3 of them stated they did not know the answer. It is obvious that some students are not familiar with subject – number agreement.

Figure 3a.

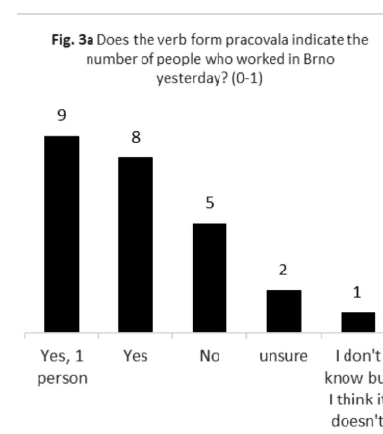
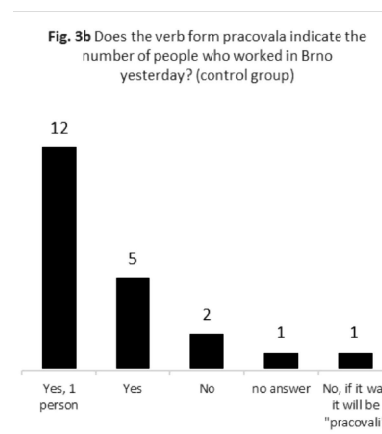

Figure 3b.

Conclusion

It has been found that identification of selected grammatical categories (i.e., gender, tense, and, to a lesser degree, number) is not very demanding for beginning Czech learners but the ability to determine a particular segment which represents a semantic distinction by means of functional grammar poses a problem. Although it may seem not to be important at early stages of learning, the features studied in this sample sentence are systemic, they do not represent exceptions, and their understanding and subsequent application would make Czech a bit less complicated. It would also contribute to better orientation within the language system.

It is understandable and expected that students use simplification strategies and try to generalize by means of applying already learnt structures on new content. The generalization should not be taken too far, teachers help to regulate this process. Although it is difficult to learn Czech, oversimplification is considered defective and thus discouraged by experts (Hrdlička, 2009).

Both groups alike (Fig. 1c and 1d) manifested an erroneous pattern in the way they treated the feminine noun formation process as demonstrated on the word *asistentka*. Students in both groups had quite a high rate of incorrect or unanswered questions (beginners 68%, control group 33%). It seems it may be beneficial to dedicate more time to teaching word formation processes to help reduce this rate. Nouns could be possibly taught in gender pairs from the very beginning, especially those that do not undergo any structural changes, thus introducing students to the regular pattern of feminine noun formation first before proceeding to those involving changes of the base word (*student – studentka, asistent – asistentka, Francouz – Francouzka*). Although there are numerous word formation processes used to make nouns in Czech, this one is very common, and, according to The Dictionary of Affixes used in Czech “exceptionally multifunctional” (Vondráček 2021).

As demonstrated in Fig. 2c, students of elementary Czech are able to grasp the way Czech speakers express the past at early stages of learning. Therefore, there is no need to delay introducing students to this tense which, in fact, is not that complicated in Czech. In relation to this finding, I have compared a few modern Czech textbooks in terms of their approach to introducing students to past tense in Czech. For example, Hejtmánková in *Czech for English speakers* (2015) and Hronová, Hron in *Čeština pro cizince H+H – First Steps* (2009) do not mention the formation of past tense at all; M. Boccou Kestřánková, D. Štěpánková a K. Vodičková in their book *Čeština pro cizince* (2020) start with future tense (in lessons 6 and 7) and introduce the past after that (in lesson 8); while Lída Holá's *Czech Step by Step* (2016) opts for the opposite approach and starts with the past (in lesson 6) and future (in lesson 8). An approach adopted by Jana Harperová in *Čeština Extra* (2012), which concentrates on Czech grammar, is a particularly interesting one as she introduces past tense at the beginning of the book. As we can see, the methodologies vary. I do not consider one approach to be better than another. They are all

logical, viewing Czech from different perspectives, allowing teachers and students to find an alternative best tailored to their needs.

Declension, conjugation, and word formation are different processes with their own sets of rules. I consider it important to remind students that these three seemingly separated categories must work in synergy and respect subject – predicate as well as subject – number agreement when sentences are formed.

Even though the sample size is not large, the results may have some implications for teachers of Czech as a foreign language:

- 1) word formation processes deserve more attention in teaching Czech;
- 2) past tense may be presented to students at early stages of learning the Czech language.

The study did not take account of a textbook used or a teaching style adopted. These factors, among many others, substantially contribute to the success of an institution-based language learning process.

In my experience, it has proven to be more beneficial and maybe more practical to introduce students to the *he was here – he is here – he will be here* distinction (*byl tady – je tady – bude tady*) then to the *I work – you work – he works* distinction (*já pracuji – ty pracuješ – on pracuje*) first, as the former, given its temporal perspective, may enable students to communicate more effectively at early stages of learning Czech.

References

- Boccou Kestřánková, Marie, Štěpánková, Dagmar, Vodičková, Kateřina. 2020. *Čeština pro cizince: úroveň A1 a A2*. 2., aktualizované vydání. Brno: Edika.
- Harperová, Jana. 2012. *Čeština extra: průvodce českou gramatikou = your guide to Czech grammar*. Praha: Akropolis.
- Hejtmánková, Jana. 2015. *Czech for English speakers: Čeština pro anglicky mluvící*. 2. vyd. Brno: Edika.
- Holá, Lída. 2016. *Česky krok za krokem 1: Czech step by step 1: A1–A2*. Praha: Akropolis.

- Hrdlička, Milan. 2010. *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. 1. vydání. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 245 stran.
- Hrdlička, Milan. 2019. *Kapitoly o češtině jako jazyku nemateřském*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Hrdlička, Milan. 2014. K prezentaci české deklinace jinojazyčným mluvčím. *Studie z aplikované lingvistiky* 5, č. 2, s. 98–115.
- Hronová, Karla, Hron, Josef. 2009. *Čeština pro cizince: první kroky = Czech for foreigners: the first steps: vstupní audioorální kurs češtiny A1/AOK*. Praha: Didakta.
- Karlík, Petr, Migdalski, Krzysztof. Futurum. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Available at: <https://www.czechency.org/slovník/FUTURUM> [cit. 01.09.2021].
- Rosen, Alexandr, Hana, Jiří, Vídová-Hladká, Barbora, Jelínek, Tomáš, Škodová, Boyon, Štindlová, Barbora. *Compiling and annotating a learner corpus for a morphologically Svatava rich language: CzeSL, a corpus of non-native Czech*. Prague: Charles University, Karolinum Press, 2020.
- Vondráček, Miloslav. 2021. Sufix -ka. In *Slovník afixů* [online]. Available at: <http://www.slovníkafixu.cz>. [cit. 01.09.2021].

Tereza KOUDELÍKOVÁ
Palacký University Olomouc

DOI: 10.14746/bo.2023.3.6

The verb in a Czech sentence: How do foreign learners of the Czech language perceive the structure of a Czech sentence?¹

Keywords: verb phrase, noun phrase, Czech language, sentence structure, syntax, morphology, subject – predicate agreement

Klíčová slova: český jazyk, větná struktura, syntax, morfologie, shoda přísudku s podmětem

Abstract

The aim of this paper is to illustrate through two sentences how foreign learners perceive the structure of the Czech language. Respondents were asked to write answers on how the language works, what the syntactic relations of the sentence members are, and why the chosen words have their concrete forms with respect to the whole clause. The survey collected answers of a wide range of respondents with respect to both the number of years of studying the Czech language and their native language. After a brief introduction to the Czech language focusing mainly on the syntactic and morphological properties that were at the center of attention in this survey, the chosen survey questions are analyzed. It turned out that learners of the Czech language were willing to participate in this survey; in total the respondents provided answers in 95.7 % of cases, which helped to get more exact results. It emerged that respondents of the survey fully answered the questions correctly in 52.7 % of cases. The remaining 47.3 % of responses were either wrong or incomplete depending on the form of the question. The results of this survey lead us to the conclusion that it might be worth focusing more on the system of morphology and syntax while teaching Czech for foreigners. The complete list of answers with respect to the number of years of studying the Czech language is attached in the appendix.

¹ The article was funded by MŠMT ČR and awarded by UP in Olomouc (IGA_FF_2021_027).

Introduction

Interest in learning Czech as a foreign language seems to be growing strongly in recent years, as the number of new learning programs for foreign learners of Czech has increased in number as well as in the variety of educational materials. Language tutors face the task of how to find not only the essential strategies of teaching the Czech language efficiently and discovering what their students need the most, but also ascertaining what their weakest areas in Czech language acquisition are. Studying how learners perceive the language can help us find the most suitable ways of improving teaching strategies. Taking a word as a basic unit of language, we need to understand how it works in the sentence structure depending on which part of speech it belongs to. Or in our case, we need to understand how foreign students of the Czech language comprehend the basis of Czech sentence structure: the syntagmatic relations. While native speakers do not usually think about all the complexities of their mother tongue, they may focus on the phonological, morphological, or syntactical system of the targeted language more, simply because of their need to understand how to use the language in order to communicate their goals properly. This article is focused mainly on the verb and its comprehension in terms of building the grammatically correct sentence in Czech. Two simple clauses are taken as examples and are further discussed. These sentences were given to a group of foreign students with a list of questions concerning their grasp of Czech sentence structure to help us understand how exactly students think about sentence structure, and where we should improve our teaching methodology to make it more comprehensible for new learners.

Theoretical Background

A canonical clause, syntactically the most elementary type of clause, must contain a head element, i.e., a verb phrase (VP), the head which is a verb. The verb is thus the most important element of a clause structure and in a long-established terminology its syntactical

function in the clause is called the predicate. One of the crucial characteristics of the predicate is its ability to require a certain amount and type of participants or constituents based on its lexico-semantic nature; in other words, the predicate largely affects what can occur in a clause. The decisive factor in composing the sentence is the semantic role played by sentence members in relation to the predicate. From the functional perspective, the predicate provides information about the subject: it can express a property, state, change, or activity attributed to the subject. The subject usually expresses a cause or a carrier of the activity, state, change or property. Predicate and subject are thus two fundamental parts of the clause (Huddleston, Pullum, 2005: 63–64; Daneš, Hlavsa, Grepl, 1987: 10). Their mutual relation is specific in morphological and syntactical properties. The predicate dominates the category of subject case, but the category of grammatical gender or, in the majority of cases, number² is syntactically independent of the predicate, hence the predicate is in these two categories related to (and changes with) the subject (Komárek, Kořenský, Petr, Veselková, 1986: 156–163). Morphological properties of the Czech language allow a certain amount of movement in terms of word order and information structure within the clause. Since the Czech language has a complex verbal morphology system (as Czech belongs to pro-drop languages), it allows for the drop of the subject, as the subject is expressed by the verbal morphology:

Náš soused / On hraje na kytaru.
Our neighbor / He plays the guitar.

Hraje na kytaru každý den.
* Plays the guitar every day.

² DANEŠ et. al, 1987 also points out that some verbs require the subject to have a specific number as well. For example, for the verb *hledat* in the sentence *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den* the category of number (subject in singular/plural) is syntactically free, compared, e.g., to the verb *udobřit se* (to reconcile) in the sentence *Konečně se udobřili* (They were finally reconciled with each other), which requires the subject to be in plural, making the number syntactically bound.

Compared to English, where the most important domain for the word order are the grammatical factors, Czech word order is managed by the semantic and pragmatic factors, and the morphological abilities of Czech language play an important role. In terms of morphological language typology, the Czech language belongs to the group of fusional languages that are traditionally described as those with no clear-cut boundary between morphemes. A complex meaning or different morphological functions can be expressed in one unsegmentable morpheme (Comrie, 1981: 44). The words' paradigms are complex, and zero morphemes frequently occur in such languages. This can be illustrated through the Czech declension of nouns, which has two active numbers (singular and plural) and seven cases (nominative, accusative, genitive, dative, vocative, local, and instrumental). Words, e.g., nouns, belong to different classes, and different affixes are used to express their meaning. For example, the affix *-a* in *žena* (woman) combines both case and number (portmanteau morph) (Comrie, 1981: 45). In the Czech declension of nouns, a word can have up to six different affixes and the noun *žena*, singular in number, is a good example:

	singular	plural
nominative	<i>žen-a</i>	<i>žen-y</i>
accusative	<i>žen-u</i>	<i>žen-y</i>
genitive	<i>žen-y</i>	<i>žen-ø</i>
dative	<i>žen-ě</i>	<i>žen-ám</i>
vocative	<i>žen-o</i>	<i>žen-y</i>
local	<i>žen-ě</i>	<i>žen-ách</i>
instrumental	<i>žen-ou</i>	<i>žen-ami</i>

Traditional Czech grammar classifies words based on ten parts of speech: nouns, adjectives, pronouns, numbers, verbs, adverbs, prepositions, conjunctions, particles, and interjections. Words create phrases (noun phrase, verb phrase, etc.) and clauses, and their occurrence in such structures is affected by the structure of each language. To illustrate this, let us focus on the clauses in our survey:

[Moje nová asistentka] NP, Subject	[hledala] V, Predicate	[ty ztracené dokumenty] NP, Object	[celý den] Adv of time.
NOM		ACC	ACC
My new assistant	was searching for	those lost documents	the whole day.

[Moje asistentka] NP, Subject	[pracovala] V, Predicate	[v Brně] Adv of place.
NOM		LOC
My assistant	worked	in Brno.

In the clauses above, as well as in every other clause, the sentence members are connected through syntactical relations. Sentence members that are required by the predicate and that create (together with the predicate) the basic clause cannot be omitted and are called complements. The number of complements together with the choice of the concrete parts of speech for these positions create various types of clauses. These basic clauses can be enlarged by optional parts of the sentence, known as adjuncts. The sentence functions of these semantic roles are reflected in syntax, and are called the subject, the object, the attribute, etc., and their occurrence might differ from language to language. For example, the subject is an obligatory complement of most Czech verbs (Karlík, Nekula, Rusínová, Grepl, 2012: 386; Daneš, Hlavsa, Grepl, 1987: 27) and it is an obligatory member in the chosen sentences as well. Sentence members are not equal and their occurrence in a sentence depends on the use of dominating sentence members. Elements that are dominated by other sentence members are entirely dependent on the presence of the dominating constituents. For example, in the sentence *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den* the attributes *moje* and *nová* are dominated by the member *asistentka*, the attribute *ztracené* is dominated by *dokumenty*, the attribute *celý* is dominated by *den*, and so on. By way of this principle, the hierarchical structure of any clause is formed.

The top of this hierarchy is occupied by the finite verb *hledala* (predicate). By choosing the concrete predicate, the author of the utterance determines how the clause structure must be formed, i.e., which rules the predicate needs to apply to create a syntactically complete clause (Huddleston, Pullum, 2005: 64–67). For example the verb *hledat* (INF) is bivalent, i.e., subject and object are obligatory complements. Our basic clause is hence *Asistentka hledala dokumenty* and the remaining members are optional additions of the obligatory sentence members. In the sentence *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den* we have already illustrated the necessary verb complements and what the optional constituents are. In the second sentence, *Moje asistentka pracovala v Brně*, the basic clause is *Asistentka pracovala* and the rest of the sentence members, i.e., the attribute *moje* and the locative adverbial *v Brně* are optional.

The verbal selection needs to be supported by the morphology of its complements as well in terms of agreement in number (singular – plural), gender (masculine inanimate, masculine animate, feminine, neuter), or case. The predicate *hledala* only requires a specific case of the subject (nominative) and object (accusative), while the subject *asistentka* in the noun phrase *moje nová asistentka* dominates the attributes *moje* and *nová*, hence requiring agreement in case, number, and gender of its dependent constituents. The predicate *hledala* must also agree with the subject in gender and number: the Czech past tense (preterite) is formed with the *-l*-participle (active participle) and the auxiliary verb *být* (to be). The auxiliary verb is null in third-person singular and plural; the *-l*-participle takes an ending according to the number and gender of the subject: *-ø* (masculine singular), *-a* (feminine singular or neuter plural), *-o* (neuter singular), *-i* (masculine animate plural), *-y* (feminine plural or masculine inanimate plural):

	Singular		Plural	
1 st person	hledal-ø/-a/-o	jsem	hledal-i/-y/-a	jsme
2 nd person	hledal-ø/-a/-o	jsi	hledal-i/-y/-a	jste
3 rd person	hledal-ø/-a/-o	ø	hledal-i/-y/-a	ø

The second complement required by the predicate, the direct object *dokumenty*, is dependent neither on the predicate nor the subject in number; it is, as we said, dependent on the predicate in the category of case. The accusative is the most frequent case for the direct object; it receives the action of the predicate. Such predicates are called transitive; and predicates with a complement in accusative have a specific place in the Czech system of verbs (Daneš, Hlavsa, Grepl, 1987: 28). As a head of the noun phrase *ty ztracené dokumenty*, the direct object *dokumenty* dominates the demonstrative pronoun *ty* and the adjective *ztracené* in the category of number and gender. The time adverbial phrase *celý den* is dependent on the verb *hledat*, but the dependency is not expressed by grammatical rules such as agreement or case dependency (Havránek, Jedlička 2002: 166; Daneš, Hlavsa, Grepl 1987: 75). One of the basic ways of expressing time adverbials with the meaning ‘how long’ in the Czech language is the use of a phrase formed by the adverbial expression *celý* and the noun in the accusative (Karlík, Nekula, Rusínová, Grepl, 2012: 450).

Even though the time adverbial phrase *celý den* is fully dependent on the predicate, not all predicates can be combined with this phrase. The time adverbial phrase *celý den* responds to the question ‘how long?’ and so it usually does not occur in most sentences with verbs that are perfective (Křížková, Helena 1966: 65–72 [cit. 2021-12-12]). One of the characteristics of Czech language verbs is the category of verbal aspect. The verbal aspect is the grammatical category expressing action which is either completed (perfective) or uncompleted, i.e., actions that are in progress and repeated actions (imperfective), and it is a typical category of verbs shared by the Slavonic languages (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2012–2018 [cit. 2021-12-10], headword: vid). Most Czech verbs come in aspectual pairs, i.e., in perfective–imperfective form. For example the imperfective verb *hledat* ‘to be looking for sth’ is paired with the perfective verbs *dohledat* (*si*) ‘to track down’, *vyhledat* (*si*) ‘to look up’, *najít* (*se/si*) ‘to find’ etc.; the imperfective verb *pracovat* ‘to work, to have a job’ creates such a pair with the perfective verbs *dopracovat* (*si*) ‘to finish the task’, *přepřacovat* ‘to rewrite’, *přepřacovat se* ‘to overwork’, and *zpracovat* ‘to process’,

to name but a few (Horáková, Kopečková, Nováková, Poláková, 2021, headwords: hledat (se/si), pracovat). To create such aspectual pairs, Czech language verbs use prefixes (with the base of an imperfective verb) and suffixes (with the base of a perfective verb) (Horáková, Kopečková, Nováková, Poláková, 2021: 27). In the chosen sentences the verbal aspect of both predicates is imperfective.

As to the complete sentence structure, as we said earlier, in the Czech language a certain level of movement of sentence members is possible, since the word order is managed by the semantic and pragmatic factors, and morphological properties of the Czech language allow for certain positions to change without the sentence losing its meaning. For example, both sentences *Petr viděl Pavla* and *Pavla viděl Petr* use the same tense (preterite) and the same cases (Petr = nominative, Pavla = accusative). Because of the nominative–accusative distinction, here within masculine animate nouns in particular, the subject–object switching is possible without altering the meaning of the sentence (*Peter saw Pavel*). The word order in our sentences can be changed as well, but it is necessary to reorder the positions of the whole phrases, not just the individual sentence members:

Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den. (S – V – O – T)
 Ty ztracené dokumenty hledala moje nová asistentka celý den. (O – V – S – T)
 Celý den hledala moje nová asistentka ty ztracené dokumenty. (T – V – S – O)
 Moje nová asistentka celý den hledala ty ztracené dokumenty. (S – T – V – O)
 Moje nová asistentka ty ztracené dokumenty hledala celý den. (S – O – V – T)
 Moje asistentka pracovala v Brně. (S – V – P)
 V Brně pracovala moje asistentka. (P – V – S)
 V Brně moje asistentka pracovala. (P – S – V)

Every reordering of the phrases results in certain changes in the meaning and the sentence dynamism. To a large extent, the Czech language uses the word order to reflect the information structure, the functional sentence perspective. However, students were given the unmarked word order to focus on different aspects of the sentence structure. Although this subject matter will not be further discussed in

this article, I outlined this grammar as well to illustrate the flexible capacities of Czech syntax and morphology.

Survey Data and the Analysis

Respondents were given two forms of the questionnaire, one complex and the other simplified, and asked to choose the best option for them. In total 53 learners of the Czech language answered the survey. In addition to the questions regarding the grammatical and syntactical properties of the sentence members, respondents were asked to write their mother tongue and how many years they had studied the Czech language.

Germanic	English	2	13
	German	9	
	Norwegian	2	
Italic	Catalan	1	14
	French	4	
	Italic	4	
	Romanian	1	
	Spanish	4	
Indo-Iranian	Persian	1	2
	Turkish	1	
Japonic	Japanese	1	1
Malayo-Polynesian	Indonesian	1	1
Semitic	Arabic	2	2
Sino-Tibetan	Chinese	5	5
Slavic	Bulgarian	1	10
	Croatian	1	
	Polish	1	
	Russian	5	
	Serbian	1	
	Ukrainian	1	
Unlisted	Unlisted	5	5

As we can see, the highest number of respondents belong to the highest number of respondents belong to the Italic, Germanic, and Slavonic languages. In addition, most respondents' years of studying Czech are not equal, as most had learned the Czech language for up to three years:

0–1 years	1–3 years	3–5 years	5–10 years
32.1 %	47.2 %	11.3 %	9.4 %

Respondents worked with the properties of the simple clause – the subject, the verb, the direct object, and the adverbials of time or place – and answered several questions concerning the sentence relations and particular properties of the chosen sentence members. Let us start with the properties of the verb itself. Two verbs were featured in finite forms: *hledala* and *pracovala* in the sentences *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den* and *Moje asistentka pracovala v Brně*. Both verb forms indicate the agreement with the subject in the categories described earlier. Here the respondents' answers of how they understand the principle of creating a Czech sentence are being described. Having in mind the sentences, let us start with the category of person. Respondents were asked whether the form of the verb *hledala* is based on a sentence structure or if it is a choice of the speaker. Most respondents (72.2 %) replied that the verb *hledala* takes its form from the structure of the sentence and not by the choice of the author of the utterance. Interestingly, corresponding answers were given by the exact same respondents when asked if the category of number is also dependent on the sentence structure or on the choice of the author (which was the answer of 27.8 % respondents). Respondents who focused on the verb *pracovala* answered the question on the gender as to whether the verb *pracovala* indicates the gender of the subject and if the gender is determined by the sentence structure or by the author of the utterance. Respondents clearly recognized the feminine ending *-a* in the third person singular in 88.2 % of the cases, and only 4 respondents did not answer this question. In terms of who determines the gender of the verb, the answers were rather equal: 45.5 % of

respondents chose the author of the utterance to make the choice about the form of the verb and 55.5 % of respondents replied that the form the predicate receives depends on the sentence structure. In fact, in this category the subject also dominates the subject – predicate agreement and influences what ending the verb takes. The predicate indicates the person, number, and grammatical gender from its morphological structure. As the form of the verb is in the past tense, the 3rd person consists of the verb *hledat* without the auxiliary. Hence, we should not forget the fact that only the whole structure of the predicate indicates the person.

Next, the category of tense was discussed again in terms of whether the tense is determined by the sentence structure or by the author. Again, both possibilities were chosen by the respondents of the survey: 64.9 % of answers for being determined by the author of the utterance and 35.1 % by the sentence structure. One of the general ways for expressing the category of time in the utterance is to use the appropriate verb tense. The category of time is thus expressed by the finite verb and most often the tense of the verb is chosen in relation to the moment of the act of communication. That is, it is determined by the speaker, who chooses the appropriate verb tense with respect to the actual moment of communication (Komárek, Kořenský, Petr, Veselková 1986: 163–166).

In addition to the question focusing on the verb tense, the survey examined how time is expressed by the sentence in general. Respondents were asked to think about the words that can express tense reflected in the sentence *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den*. Usually, the respondents thought about the tense of the predicate, as 66.7 % of answers mentioned the predicate *hledala* to have the ability to express tense. Next, 22.2 % of respondents wrote that the ability of expressing time have both the predicate and the adverbial of time. One respondent chose the time adverbial to be the only phrase capable of expressing time. The most complex answer was made by one respondent who discussed all the words that can express the tense. Besides the predicate *hledala* and the time adverbial *celý*

den, this respondent also mentioned the adjective *nová* in the noun phrase *moje nová asistentka* – denoting the recency of employing that assistant – as well as the deverbative adjective *ztracené* in the direct object phrase *ty ztracené dokumenty*. It seems that respondents focused mainly on the grammatical properties of the sentence, and in a simple clause consisting of only one predicate, the highest attention was given to the verb itself.

An interesting set of answers was offered to the question of whether the word *hledala* influences the form of another word in the sentence. Most of the answers focused on the valence of the verb requiring the direct object to be in the accusative case (66.7 %). Some respondents (11.1 %) wrote that there is no word in the sentence whose form is influenced by the verb. One answer said the verb influences the form of the possessive pronoun *moje* and the form of the adjective *nová*. A slightly higher amount (16.7 %) recorded that the verb influences the subject *asistentka* or the noun phrase *moje nová asistentka* and they mentioned mainly the category of gender—that it requires the subject to be of the feminine gender. As we said earlier, the subject must agree with the predicate, but the form of the predicate changes with the subject in terms of person and number. The attributes *moje* and *nová* are also not influenced by the verb. These attributes enlarge the subject *asistentka*, and are hence fully dependent on the form of the subject. Recognizing which sentence elements belong together and create one phrase (noun phrase, adjective phrase, etc.) is crucial to understanding the sentence structure of the language. For example, in changing the word order we need to change the position of the whole phrase and not just of single elements. As we emphasized earlier when discussing word order, there can be a lot of phrase movement in one sentence.

Respondents showed a similar lack of clarity regarding the subject *asistentka*, as to why the word *asistentka* has precisely this form and who (or what) decides this. The highest number of respondents (25 %) replied that the word *asistentka* has its form ‘because she is a woman’, hence it cannot have the male form *asistent*; respondents here focused

highly on the gender characteristic of the subject. Next, 18.8 % of respondents focused on its sentence role as a subject and on the most common case for the subject in Czech, the nominative case. The same percentage of respondents (12.5 %) selected the following answers: the form is indicated by the verb *hledala*; the sentence structure requires it; because of the gender, number, and case; or because the author of the utterance decided on this. There was also one answer saying that the words *moje*, *nová* and *-a* in *hledala* decided the form of the subject. It seems this question was quite unclear for the respondents and for that reason the answers to this question are not included in the total results.

A connected question examined the syntactical relations of the subject in the sentence. That is, whether the word *asistentka* influences the form of another word or not. It was expected to receive answers concerning the subject – predicate agreement in person, number, and grammatical gender, as well as the agreement of the attributes, the possessive pronoun *moje* and the adjective *nová*. The category of grammatical gender is usually taught at the beginning of learning Czech (Holá 2016; Boccou Kestřánková, Štěpánková, Vodičková, 2017), and therefore it was expected that respondents would not have trouble while completing this task. However, only 22.2 % of respondents named both the agreement of the subject attributes and the subject – predicate agreement. Most respondents chose either one or the other option. Thus, 33.3 % of respondents wrote that the word *asistentka* influences the forms of its attributes and the same percentage of respondents answered that it influences the form of the predicate. And finally, 11.1 % of respondents wrote that the word *asistentka* does not influence the form of any word in the sentence.

With animate words, the natural gender is usually decisive for the grammatical gender. Besides having feminine, masculine, and neuter names of different bases, e.g., *muž* (‘man’) – *žena* (‘woman’) – *dítě* (‘child’), there is another way of creating words that express the natural sex of the word in the Czech language. That is to use gender inflection, as in the example *manžel* (‘husband’) – *manželka* (‘wife’). Tradi-

tionally, the relation between such pairs is asymmetric, as one word is the base word from which the derived counterpart is formed. The base word can be of a masculine gender and the female counterpart is formed using different suffixes, among which are the most frequent suffixes *-ka*, *-(n)ice*, *-(k)yně*, or *-ová*. Gender inflection is common in the Czech language, and it is used widely for the creation of names of female nationalities, e.g., *Angličan* – *Angličanka* ('Englishman' – 'Englishwoman'), for different professions, e.g., *knihovnik* – *knihovnice* (σ – ♀ 'librarian'), for creating the female form of the surname, e.g. *Novák* – *Nováková* (σ – ♀ 'Newman'), but also for creating female animal names, e.g., *slon* – *slonice* (σ – ♀ 'elephant'). Gender inflection uses words of feminine gender, too, deriving a male counterpart, using the affixes such as *-er* or *-ák*, e.g., *husa* – *houser* ('goose' – 'gander'), *žába* – *žabák* (♀ – σ 'frog'). Generally, this type of grammatical inflection ($\text{♀} > \sigma$) creates words naming animals, whereas the previous type ($\sigma > \text{♀}$) creates both animal and person words. Grammatical inflection creating a neuter form also exists; it is mostly used for creating the names of young animals and immature beings (Karlík, Nekula, Rusínová, Grepl 2012: 120–123). From the answers of respondents, we may assume that this grammar is well-understood by the learners of the Czech language as 94.2 % of respondents were able to distinguish the suffix *-ka* and to create the gender pair of the occupation assistant, i.e., *asistent* – *asistentka*.

The survey also focused on the optional sentence elements, in this case on the adverbial of time *celý den*. Respondents were asked to think about the form of the word *den* and to answer whether its case form results from the construction of the sentence or not. The large majority of respondents (81.8 %) believes that its case is dependent on the construction of the sentence. But as was discussed earlier, even though the phrase is dependent on the verb *hledat*, the dependency is not expressed by grammatical rules such as agreement or case dependency. In the same sentence structure scheme, i.e., S – V – O – T the adverbial of time can be replaced by other time sequences in different cases, for example, INSTR.: *mezi svátky* ('between holidays'), LOC.:

ve svém volnu ('in her free time'), GEN.: *od pondělí do pátku* ('from Monday to Friday'), *během polední pauzy* ('during the lunch break') and so on. Interestingly, respondents who responded that the case form does not depend on the construction of the sentence were learners of the Czech language who had been learning Czech up to 1 year.

Results

Respondents who had studied the Czech language for varying lengths of time and who had different mother tongues were asked to fill in a questionnaire related to the comprehension of Czech sentence structure with a focus on the verb as a predicate of the sentence and additional sentence members. Two simple clauses, *Moje nová asistentka hledala ty ztracené dokumenty celý den* and *Moje asistentka pracovala v Brně* were used as a base for the survey and respondents chose either one or the other sentence to analyze. Most questions allowed for open answers in order to let the respondents write their thoughts. These were very useful in many aspects. In some cases, respondents left the blank space or wrote that they do not understand the question, and therefore they probably did not randomly choose an option just to write something. Clearly, the questions could have been formulated more appropriately or examples could have been provided to better communicate the aim. Unsure responses or blank spaces were provided for 4.3 % of the answers. However, answering the question did not always mean the respondent answered the question fully. Irrelevant or incomplete answers accounted for 16.5 % of the total responses, which is not a negligible number. In the total amount of the analyzed answers, respondents of the survey fully answered the question correctly in 52.7 % of cases. The remaining 47.3 % of responses were either incorrect (for questions deciding between 2 options) or incomplete (for answers that were missing some information).

Conclusion

From the results, it seems that Czech lessons may be lacking space to discuss individual syntactic relations in sentences, and that more fo-

cus on this grammar could improve students' overall comprehension of sentence structure and the syntactic relations of its elements. That is to say, students of the Czech language need to understand how the language works as it can help them to learn the language more efficiently. For example, by grasping the Czech language's sentence structure and the inflectional and derivational morphology, users of the language can easily recognize certain relations that can help them to understand the meaning of the whole clause, and some morphological properties of the words, too. Even though they may not, for example, know or remember the grammatical gender of a noun, the sentence structure and the morphology could help them to recognize it, as sentence members connected to the noun (e.g., the attributes in the noun phrase or the form of conjunctions used for the relative clauses) need to accord with this noun. Or, in a further example, properly recognizing the syntactic roles helps to construct accusative-centered expressions, relative clauses, or subordinate clauses in general, to name but a few. Right from the beginning of teaching the language, teachers should focus on such relations more in order to communicate properly the relations of the sentence members. Conversely, students should understand what sentence role each of the sentence members has. As this survey consisted of a small number of respondents, this paper does not aim to state how effective or poor the teaching methods used by Czech lecturers are. Rather, the goal is to direct attention to areas of the language that might deserve more care.

References

- Boccou Kestřánková, Marie, Štěpánková, Dagmar, Vodičková Kateřina. 2017. *Čeština pro cizince – cvičebnice: úroveň A1 a A2*. Brno: Edika.
- Comrie, Bernard. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Oxford: Blackwell.
- Daneš, František, Hlavsa, Zdeněk, Grepl, Miroslav. 1987. *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia.
- Grepl, Miroslav, Karlík, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Havránek, Bohuslav, Jedlička, Alois. 2002. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna.

- Holá, Lída. 2016. *Česky krok za krokem: Czech step by step : appendix : A1–A2*. Praha: Akropolis.
- Horáková, Jitka, Kopečková, Michaela, Nováková, Eva, Poláčková, Pavla. 2021. *Slovník českých vidových dvojic pro cizince*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Huddleston, Rodney, Pullum, Geoffrey K. 2005. *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karlík, Petr, Nekula, Marek, Rusínová, Zdenka, Grepl, Miroslav. 2012. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Karlík, Petr, Nekula, Marek, Pleskalová, Jana. 2012–2018. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Available at: <https://www.czechency.org/> [cit. 2021-12-10].
- Komárek, Miroslav, Kořenský, Jan, Petr, Jan, Veselková, Jarmila. 1986. *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia.
- Křížková, Helena. 1966. Přísluvné určení s významem časové míry ve spojení s dokonavými slovesy. *Naše řeč*, pp. 65–72. Available at: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5181> [cit. 2021-12-12].
- Macháčková, Eva, Daneš, František, Svozilová Nad'a, Hlavsa Zdeněk, Prouzová Hana, Jirsová Anna. 1987. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Šmilauer, Vladimír. 1980. *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Appendix

Table 1. Why does the verb *hledala* have this form? Who (or what) decides on this?

Years of studying Czech	Person		Number		Tense	
	author	sentence structure	author	sentence structure	author	sentence structure
0–1	2	1	2	1	1	2
1–3	2	9	2	9	5	6
3–5	1	2	1	2	2	1
5–10	0	1	0	1	1	0
Total	5	13	5	13	9	9

Table 2. Why does the verb *pracovala* have this form? Who (or what) decides on this?

Years of studying Czech	Gender		Number		Tense	
	author	sentence structure	author	sentence structure	author	sentence structure
0–1	4	3			5	1
1–3	3	5			6	2
3–5		3			2	
5–10	3				2	1
Total	10	11			15	4

Table 3. Does the verb *hledala* influence the form of another word in the sentence?

Years of studying Czech	Direct Object in ACC	Subject phrase	The attributes <i>moje</i> and <i>nová</i>	No
0–1	3			
1–3	5	2	1	2
3–5	3			
5–10	1	1		
Total	12	3	1	2

Table 4.: Why does the word *asistentka* have precisely this form and who (or what) decides on this?

Years of studying Czech	Sentence role – the Subject	She is a woman	Requested by the verb	Requested by the sentence structure	Gender, Case and Number	Author of the utterance	The form of <i>moje</i> and <i>nová</i> and the ending <i>-a</i> in <i>hledala</i>
0–1		1	1			1	
1–3	2	3	1	1	1		1
3–5				1		1	
5–10	1				1		
Total	3	4	2	2	2	2	1

Table 5.: Does the word *asistentka* influence the form of another word or not?

Years of studying Czech	Subject – Predicate agreement	Agreement of the subject attributes	Agreement of the subject attributes and the Subject – Predicate agreement	No
0–1	1	2		
1–3	4	3	2	1
3–5	1	1	1	
5–10			1	1
Total	6	6	4	2

Table 6.: Which words have the ability to express tense?

Years of studying Czech	Predicate	Predicate + adverbial of time	Adverbial of time	Predicate, adverbial of time, adjective <i>nová</i> and <i>ztracené</i>
0–1	1	1	1	
1–3	7	3		
3–5	3			
5–10	1			1
Total	12	4	1	1

Frequency and morphological behaviour of nouns in Czech and Russian¹

Keywords: Slavic languages, Czech, Russian, declension, gender, animacy, case

Abstract

Declensional morphology of nouns in Czech and Russian is investigated and compared. It is shown that, in general, word forms which are more similar to their lemmas are preferred, but there are differences between animate and inanimate nouns and also among grammatical genders. The frequency distribution of grammatical cases is also studied, with animacy and gender being again important factors.

1. Introduction

The paper focuses on morphology of nouns in two Slavic languages (Czech and Russian). Specifically, the relation between frequency of word forms and their difference from their lemmas is investigated.

Nouns in Slavic languages (with the exception of Bulgarian and Macedonian) possess quite a rich declensional morphology (Comrie

¹ Supported by research grants APVV SK-AT-20-0003 (J. Mačutek, M. Koščová, E. Kelih), VEGA 2/0096/21 (J. Mačutek, M. Koščová), and APVV-21-0216 (J. Mačutek).

and Corbett, 1993, p. 6), i.e., different grammatical cases are expressed mainly by adding inflectional endings (desinences) to the stem. The endings do not provide only information on grammatical case, but also on grammatical gender² and number³. Therefore, Slavic languages are typologically ranked among fusional languages (one suffix denotes more than one morphological category). On the other hand, case syncretism, i.e. one inflected word form corresponding to more than one case, can be observed in these languages (Gvozdano-
vić, 2009; Hentschel and Menzel, 2009). They use six or seven cases (nominative, genitive, dative, accusative, locative, instrumental; some of them also vocative; cf. *Mluvnice češtiny* 1986).⁴

Sometimes, also some morpho-phonetic alternations in the stem can be observed, such as elisions, e.g. *pes* ('dog', nom.sing.), *psa* (gen.sing.), or alternations, e.g. *Praha* ('Prague', nom.sing.), *Praze* (loc.sing.).

We use two parallel texts (a part of a Russian novel and its Czech translation) to gain some insight into the variability of word forms. Only nouns in singular are investigated. Nominative singular is considered the word lemma, then the difference between the lemma and other word forms is evaluated. We show that the frequency behaviour depends on grammatical gender, and that animacy plays an important

² All Slavic languages distinguish three grammatical genders (masculine, feminine, and neuter). The category of animacy (which is sometimes described as a sub-gender) is also of considerable importance. A short overview of the interaction among gender, animacy, and case can be found in Comrie and Corbett (1993, pp. 16–17). The grammatical categories of gender and animacy in Slavic languages are introduced in Doleschal (2009) and Klenin (2009), respectively.

³ All Slavic languages use singular and plural; Slovene, Lower Sorbian and Upper Sorbian preserved also dual (Hentschel and Menzel, 2009). Traces of dual can be found also in other languages, see e.g. examples in Meyer (1973).

⁴ In some Slavic languages, vocative practically disappeared. It survives only in a few word forms and mostly in specific contexts, such as e.g. in prayers or fairy tales. See Hentschel and Menzel (2009) for a detailed discussion on cases in Slavic languages.

role. Gender and animacy are factors which influence also frequency distributions of grammatical cases. We note that we work with tokens, i.e. each occurrence of a word is counted (as opposed to types, which would consider only different words).

This study can be seen as a follow-up of the paper by Mačutek and Čech (2013). Here we apply an improved, fully algorithmized method for the evaluation of the differences between word forms and lemmas. We also add the analysis of another Slavic language, namely Russian.

2. Methodology and language material

The size of a difference between a word form and its lemma is quantified using the Levenshtein distance (LD henceforward), which is a measure of difference (or similarity) between two character strings. It was introduced by Levenshtein (1965); see also Deza and Deza (2009, p. 202).⁵ The LD between two words is the minimum number of single-character deletions, additions, or substitutions needed to transform one word into the other. It is implemented in the statistical software environment *R* which we used for data analysis. In Table 1 we present several examples from Czech.

Table 1. Levenshtein distances between some word forms and lemmas in Czech

Word lemma	Word form	LD	Operations
<i>škola</i> ('school', nom.sing.)	<i>škole</i> (dat.sing.)	1	one substitution
<i>pes</i> ('dog', nom.sing.)	<i>psa</i> (gen.sing.)	2	one deletion, one addition
<i>táta</i> ('dad', nom.sing.)	<i>tátovi</i> (dat.sing.)	3	one substitution, two additions
<i>pes</i> ('dog', nom.sing.)	<i>psovi</i> (dat.sing.)	4	one deletion, three additions

⁵ Deza and Deza (2009) spell it "Levenstein distance".

In this paper, as announced above, we analyze only nouns in singular.⁶ Plural of several frequently used nouns presents problems, as is shown by the following Czech examples. It can be irregular (*člověk* 'man/human' – *lidé* 'men/humans'), which results in very high values of LDs. There are also some words with two word forms for plural (e.g. *muž* 'man/husband' – *muži* or *mužové* 'men/husbands'). One must then choose one of them as the basic form for plural, although both are considered correct. There are similar problems also in Russian.

The first ten chapters from the Russian novel *Kak zakaljalas' stal'* ('How the Steel Was Tempered') by N. Ostrovsky (both the Russian original and its Czech translation) served as the source of data. The texts were annotated using TreeTagger (Benko, 2014) and by UDPipe (Straka, 2018), respectively. The choice of the language material was motivated by the fact that there is a parallel corpus of the novel translations into almost all standard Slavic languages (with the exception of Lower Sorbian), see Kelih (2009). In future it will thus be possible to compare declensional morphology in these languages.

3. Results

In Tables 2 and 3, M, F, and N stand for gender (masculine, feminine, and neuter); A and I denote animate and inanimate nouns, respectively. In Czech, animacy is annotated only for masculine gender, as only there it has an impact on declensional morphology (see Short, 1993, p. 465). In Russian, animacy plays a role in all three genders (see Timberlake, 1993, p. 837). However, only three animate neuter nouns occur in the Russian text, therefore we merged all Russian neuter nouns into one category. Tables 2 and 3 (and Figures 1 and 2) present frequencies of differences (expressed in terms of the LD) between word forms and lemmas in Czech and Russian, respectively.

⁶ Mačutek and Čech (2013) used also nouns in plural.

Table 2. Absolute and relative frequencies of differences between word forms and lemmas in Czech

LD	M(A)		M(I)		F		N		All words	
0	640	0.58	1156	0.42	1259	0.33	843	0.62	3898	0.44
1	265	0.24	936	0.34	1938	0.51	424	0.31	3563	0.41
2	144	0.13	596	0.22	544	0.15	89	0.07	1243	0.14
3	58	0.05	51	0.02	41	0.01	5	.01	155	0.01
4	4	.01	10	.01	7	.01	1	.01	22	.01
5			1	.01	1	.01			2	.01

Table 3. Absolute and relative frequencies of differences between word forms and lemmas in Russian

LD	M(A)		M(I)		F(A)		F(I)		N		All words	
0	1504	0.68	1446	0.48	488	0.70	816	0.26	640	0.56	4894	0.48
1	500	0.23	1064	0.35	151	0.22	1961	0.63	0.43	0.43	4167	0.41
2	190	0.09	492	0.16	33	0.05	334	0.11	4	.01	973	0.10
3	26	0.01	30	0.01	29	0.04			14	0.01	99	0.01
4									1	.01	1	.01

There are remarkable similarities and differences both within and between the two languages. First, comparing Czech and Russian, relative frequencies of the differences between word forms and lemmas for all words are similar in both languages. The same is true for masculine animate as well as for masculine inanimate nouns (and, to a lesser extent, also for neuter nouns). As the annotation does not provide information on animacy for feminine nouns in Czech, we are not able to compare the two languages in detail. However, if we merge feminine nouns in Russian (i.e. considering them as one category regardless of their animacy), we again observe relative frequencies quite similar as in Czech.

In Russian, animate nouns strongly prefer their basic forms with $LD=0$ (roughly 70% of both masculine and feminine nouns). Masculine inanimate and neuter nouns also prefer the basic form, but less strongly, and feminine inanimate is the only category where the basic form is not the most frequent.

Czech and Russian can be said to behave similarly with respect to the frequency distribution of the differences between word forms and lemmas. We now shift our attention to the frequency behaviour of grammatical cases. The distributions are presented in Tables 4 and 5.

Table 4. Absolute and relative frequencies of grammatical cases in Czech

Case	M(A)		M(I)		F		N		All words	
nom.	647	0.58	596	0.22	1041	0.2	268	0.20	2552	0.30
gen.	99	0.09	668	0.24	783	0.21	354	0.26	1304	0.15
dat.	86	0.08	116	0.04	114	0.03	41	0.03	457	0.05
acc.	140	0.13	638	0.23	958	0.25	352	0.26	2088	0.25
voc.	19	0.02	4	.01	0	0	0	0	23	.01
loc.	25	0.02	369	0.13	472	0.12	208	0.15	1074	0.13
ins.	95	0.09	359	0.13	422	0.11	139	0.10	1015	0.12

Table 5. Absolute and relative frequencies of grammatical cases in Russian

Case	M(A)		M(I)		F(A)		F(I)		N		All words	
nom.	1496	0.68	655	0.22	473	0.67	647	0.21	247	0.21	3520	0.34
gen.	347	0.16	666	0.22	60	0.09	631	0.20	233	0.20	1931	0.19
dat.	112	0.05	137	0.05	46	0.07	145	0.05	69	0.06	509	0.05
acc.	164	0.07	872	0.29	71	0.10	934	0.30	344	0.30	2385	0.23
voc.	3	.01	0	0	2	.01	0	0	0	0	5	.01
loc.	13	0.01	316	0.10	4	0.01	331	0.11	110	0.10	774	0.05
ins.	85	0.04	386	0.13	45	0.06	432	0.14	144	0.13	1084	0.11

The relative frequencies for all words are again not too different (Czech uses locative more frequently, while in Russian there are higher proportions of nominative and genitive). In Russian, there are striking similarities in frequencies of nominative for animate nouns on the one hand, and inanimate and neuter on the other. Nominative clearly dominates among animate noun cases, whereas the frequency distribution is more uniform for inanimate (with accusative being the most frequent). While masculine animate and feminine animate nouns differ in frequencies of other cases (see especially in genitive), mascu-

line inanimate, feminine inanimate, and neuter⁷ form one homogeneous group. The relative frequencies of Czech masculine inanimate and neuter nouns are very similar as well. Thus, it seems that animacy is a decisive factor which shapes the distribution of cases.

4. Conclusion and discussion

Our results reveal an intrinsic regulation of the morphology of word forms, with a strong tendency towards forms more similar to their basic forms. The difference between a word form and its lemma correlates negatively with frequency in both Czech and Russian – word forms which differ more from the lemma occur less often.⁸

This finding can be interpreted as another manifestation of the least effort principle (Zipf, 1949) – a word form is the easier to reproduce the more similar to its lemma it is (e.g. Levelt et al., 1999, present a model according to which lemmas are retrieved from memory when one speaks or writes, and the lemmas are then morphologically encoded). Interestingly enough, the subgender of animacy seems to be crucial, whereas gender is of secondary importance.

The same is true also for the frequency distribution of cases. For animate nouns, nominative is by far the most frequent case, which means that they tend to be subjects. On the other hand, inanimate nouns occur most frequently in accusative, and thus they are often objects.

These observations lead to further tentative formulations of hypotheses which will be addressed in future research. First, inanimate nouns occur in nominative (which corresponds to the lemma) less frequently than animate. Therefore, in order to keep the production of their word forms “cheap”, their declension paradigms should be less complicated (e.g. nominative and accusative are expressed by the

same word form). Second, less frequent nouns are more difficult to retrieve from memory. It follows that their declension paradigms should be simple – thus, that the cognitive effort needed to process them is kept relatively low. But it is well known that less frequent words are longer. We therefore expect shorter words to have a more complicated declension paradigms than longer ones. Finally, if animate nouns can have a more complicated morphology of word forms, and the same is true for shorter words, we allow ourselves to formulate a hypothesis that animate nouns are on average shorter than inanimate.

Needless to say, similar research must be conducted on other (not only Slavic) languages with a relatively rich declension morphology before one can make a decision on the validity of these hypotheses.

References

- Benko, V., 2014, Aranea: Yet another family of (comparable) web corpora. In: P. Sojka, A. Horák, I. Kopeček & K. Pala (eds.), *Text, Speech and Dialogue*, Cham: Springer, pp. 247–254.
- Comrie, B., Corbett, G.G., 1993, Introduction. In: B. Comrie & G.G. Corbett (eds.), *The Slavonic Languages*, London, New York: Routledge, pp. 1–9.
- Deza, M.M., Deza, E., 2009, *Encyclopedia of Distances*, Berlin, Heidelberg: Springer.
- Dolleschal, U., 2009, Nominale Kategorien: Genus. In: Kempgen, S., Kosta, P., Berger, T. & Gutschmidt, K. (eds.), *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Geschichte, ihrer Struktur und ihrer Erforschung. Band 1*, Berlin, New York: de Gruyter, pp. 143–152.
- Gvozdanović, J., 2009, Synthetismus und Analytismus im Slavischen. In: Kempgen, S., Kosta, P., Berger, T. & Gutschmidt, K. (eds.), *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Geschichte, ihrer Struktur und ihrer Erforschung. Band 1*, Berlin, New York: de Gruyter, pp. 129–142.
- Hentschel, G., Menzel, T., 2009, Nominale Kategorien: Kasus. In: Kempgen, S., Kosta, P., Berger, T. & Gutschmidt, K. (eds.), *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Geschichte, ihrer Struktur und ihrer Erforschung. Band 1*, Berlin, New York: de Gruyter, pp. 161–176.
- Kelih, E., 2009, Slavisches Parallel-Textkorpus: Projektvorstellung von “Kak zakaljalas’ stal’ (KZS)”. In E. Kelih, V. Levickij & G. Altmann (eds.), *Methods of Text Analysis*, Chernivtsi: ČNU, pp. 106–124.

⁷ We remind that all but three neuter nouns in the text under analysis are inanimate.

⁸ This is true for a text taken as a whole, but not for all particular word lemmas.

- K l e n i n, E., 2009, Animacy, personhood. In: Kempgen, S., Kosta, P., Berger, T. & Gutschmidt, K. (eds.), *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Geschichte, ihrer Struktur und ihrer Erforschung. Band 1*, Berlin, New York: de Gruyter, pp. 152–161.
- L e v e l t, W.J.M., Roelofs, A., Meyer, A.S., 1999, A theory of lexical access in speech production. *Behavioral and Brain Sciences* 22(1), pp. 1–38.
- L e v e n s s t e i n, V.I., 1965, Binary codes capable of correcting deletions, insertions, and reversals. *Soviet Physics Doklady* 10(8), pp. 707–710.
- M a ě u t e k, J., Č e ě h, R., 2013, Frequency and declensional morphology of Czech nouns. In: I. Obradović, E. Kelih (eds.), *Methods and Applications of Quantitative Linguistics*, Belgrade: Akademska Misao, pp. 59–68.
- M e y e r, G.L., 1973, Common tendencies in the syntactic development of “two”, “three”, and “four” in Slavic. *The Slavic and Eastern European Journal* 17(3), pp. 308–314.
- Mluvnice češtiny*, 1986, díl 2. *Tvarosloví*, 1986, Praha: Academia.
- S h o r t, D., 1993, Czech. In: B. Comrie & G.G Corbett (eds.), *The Slavonic Languages*, London, New York: Routledge, pp. 455–532.
- S t r a k a, M., 2018, UDPipe 2.0 prototype at CoNLL 2018 UD Shared Task. In: D. Zeman, J. Hajič, M. Popel, M. Pothast, M. Straka, F. Ginter, J. Nivre & S. Petrov (eds.), *Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies*, Stroudsburg (PA): ACL, pp. 197–207.
- T i m b e r l a k e, A., 1993, Russian. In: B. Comrie & G.G Corbett (eds.), *The Slavonic Languages*, London, New York: Routledge, pp. 827–886.
- Z i p f, G.K., 1949, *Human Behavior and the Principle of the Least Effort*. Cambridge (MA): Addison-Wesley Press.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Milan HRDLIČKA
Západočeská univerzita

DOI: 10.14746/bo.2023.1.8

Svět v češtině a svět češtiny

Nová reprezentativní studie významné představitelky soudobé lingvistické bohemistiky a didaktiky českého jazyka, prof. Marie Čechové, kterou v roce 2022 vydalo s podporou Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky pražské Nakladatelství Karolinum,¹ obsahově i tematicky navazuje na její předcházející rozsáhlé a přínosné knižní výstupy *Řeč o řeči* (2012) a *Život s češtinou* (2017) a s pětiletým odstupem tak uzavírá pomyslnou pozoruhodnou češtinářskou trilogii. Objemná autorčina práce o úctyhodném rozsahu bezmála tří set stran přináší cenné výsledky jejího soustavného a dlouholetého bádání ve zmíněných vědních oblastech, s nimiž vystoupila na tuzemských i zahraničních vědeckých konferencích nebo které publikovala při jiných příležitostech. Lze tedy jen uvítat, že je nyní představuje v kompaktním, vnitřně promyšleně strukturovaném a dostupném souboru.

V monografii je z různých perspektiv nazarán a rozebírán bohatý dokladový materiál čerpající z každodenní komunikace, ale také z řečové praxe ve škole i v médiích. Autorka publikace na základě dlouholetých zkušeností zaujímá hodnotící postoje k celé řadě podnětů a skutečností týkajících se jak řečového užívání českého jazyka, tak školské praxe a odborné přípravy budoucích vyučujících češtiny. Na stránkách knihy se ohlíží zpět, ale současně také naznačuje, jakým směrem by se mohla lingvistická bohemistika, výuka mateřského jazyka i průprava češtinářů ubírat. Jednotlivým prvkem a ústřední myšlenkou je propojování jazykovědné bohemistiky s vyučovací praxí, zachycování a zasvěcené komentování dynamiky relevantních řečových jevů i zajímavé lingvistické a lingvodidaktické konfrontace povahy diachronní.

Monografie M. Čechové se skládá ze dvou základních oddílů. První z nich, *Řeč – okno do světa*, obsahuje deset kapitol zabývajících se různými aspekty současného českého jazyka a čtyři recenze současných bohemistických prací, v nichž badatelka kriticky hodnotí přínos nově vydaných významných publikací a objasňuje svůj vztah

¹ Marie Čechová, *Svět v češtině a svět češtiny: za češtinou a pro češtinu*, Praha: Karolinum, 2022, 261 s. ISBN 978-80-88018-46-9.

k pojednávání problematice: k hranicím stylistiky, ke vztahu mluvenosti a spisovné řeči i k tzv. dobré češtině, k významu a změnám terminologie (včetně neologizace).

Ve druhé části studie nazvané *Spojené národy: Učitelé češtiny a žáci čtenář náležá dalších čtrnáct kapitol, které jsou rozděleny do dvou tematických okruhů: Od základní školy po vysokou a Příprava na pedagogickou i odbornou komunikační praxi.*

Knihu ještě uzavírá přídatná pasáž, v níž autorka čtivou formou připomíná nejen vybrané významné osobnosti naší vysokoškolské bohemistiky, většinou dlouholeté spolupracovníky (Bohuslava Havránka, Jiřího Krause, Františka Daneše, Karla Svobodu), ale také sedmdesátileté jubileum renomovaného časopisu Český jazyk a literatura, který po celá desetiletí obětavě vede, a četná jiná témata.

Autorka přináší nejen inspirativní pohledy na současný stav a vývojové tendence naší mateřštiny (kupř. v souvislosti s ústupem od přechylování ženských příjmení poukazuje na nežádoucí postupné omezování vyjadřovacích možností češtiny), ale rovněž některá mimořádně přínosná ohlédnutí (mám na mysli např. porovnání znalostí funkčního a formálního tvarosloví žáků základních škol dnes a před padesáti lety, které pro dnešní školu vyznívá velmi nelichotivě). Kriticky nahlíží současnou jazykovou situaci (zmiňuje mimo jiné nejednotnost kodifikačních příruček vyúsťující nezřídka v nežádoucí nejistotu uživatelů jazyka) i zřejmou neujasněnost koncepce vyučování češtiny.

Již při letném pročitání obsahu publikace upoutá autorčina mimořádná šíře zájmů a nevšední rozpětí jejího odborného záběru. Čtenáři se totiž nabízí problematika morfologická i syntaktická, probírají se aktuální otázky domácí frazeologie, výstavba textu a navazování v něm i aspekty lingvodidaktické, pozornost je věnována také slovní zásobě, stylu a celé řadě dalších aspektů. Oceňuji autorčino zaujetí pojednávanou problematikou, její aktivní postoj k řečové situaci, která by podle jejího názoru neměla být pouhým pasivním objektem deskriptivních popisů, nýbrž měla být vykládána, odborně komentována, mělo by na ni být zasvěceně, poučeným způsobem působeno. V práci nalézáme rovněž přesahy do oblasti výuky jinojazyčných mluvčích, zahraničních bohemistů. Monografii M. Čechové uzavírá bilancující rozhovor s autorkou (*Místo epilogu: Bohemistka Marie Čechová*) u příležitosti udělení Ceny Milady Paulové 2019 za celoživotní přínos vědě v oblasti jazykovědy; samozřejmě je anglické resumé a výběrové rejstříky.

Z prostorových důvodů zdaleka není možné připomenout všechny významné pasáže a podněty jednotlivých kapitol, zastavím se proto jen u několika málo vybraných.

Klíčové místo podle mého soudu zaujímá hned první kapitola nazvaná *Komunikačně-stylový a systémový pohyb v současné češtině*. Velmi oceňuji skutečnost, že se M. Čechová hlásí k učení Pražského lingvistického kroužku, k jeho teorii spisovného

jazyka, funkčních stylů aj. Z dané pozice vytrvale vystupuje proti snad až anarchistickým tendencím a proudům hlásajícím a požadujícím nulové zásahy do (spisovného) jazyka (viz problémový koncept minimální intervence) a absolutizujícím roli kolokviálního úzu, odmítajícím užívání pojmu *norma*, přiznávajícím kodifikaci pouze roli doporučující, nikoliv „uzákoňující“, zpochybňujícím úlohu učení v procesu akvizice jazyka (podle jednoho z představitelů takových postojů, V. Cvrčka, je dokonce naučené jednání nepřírozené) apod.

M. Čechová správně, na základě dlouholetých zkušeností, s hlubokou znalostí problematiky vytrvale poukazuje na (možné) neblahé následky takových postojů: na vznik prací koncepčně neujasněných, na chaos a rozkolísanost jazykového výraziva i v oficiální komunikaci. V této souvislosti se nabízí celá řada otázek: Kam by vedla zamýšlená pluralita kodifikací? Kdo a na základě čeho by rozhodoval o jejich volbě a řečovém uplatnění? Jaký smysl by mělo pouhé pasivní zaznamenávání pestrého kaleidoskopu možností? Jaký by byl dopad pochybných avantgardních konceptů na vyučovací praxi? Kterou z kodifikací předložit k akvizici nerodilým mluvčím češtiny? Vše by nepochybně vyúsťovalo v ještě větší zmatek a nepřehlednost.

S přihlédnutím ke konvergentnímu směřování spisovné češtiny a kolokviálních variet, zejména češtiny obecné, se v monografii M. Čechové poukazuje mimo jiné na problematiku možného výhledového pospisovnění některých frekventovaných standardních tvarů.

Souhlasím s autorčíným důrazem na nutnost pěstování a propracovávání komunikačně koncipované řečové výuky ve školách (viz kapitolu o eliptičnosti a redundantnosti), neboť kultivované zvládnutí mateřštiny je zásadním předpokladem jejího vědomého a adekvátního užívání v komunikaci. Nejrozumnější řečová pochybení, nedostatečná úroveň komunikační kompetence v mateřském jazyce mohou vyúsťovat v částečnou i úplnou nesrozumitelnost výpovědí i celých komunikátů. Za velmi důležitou a poučnou proto pokládám rovněž kapitolu s názvem *Kam spěje vývoj flexe nejen proprii?* i další pasáže.

Čtenářově pozornosti doporučuji i tematický celek *Komentáře k současné češtině*, v němž se M. Čechová vyjadřuje k vybraným vědeckým publikacím z oblasti stylistické (J. Hoffmannová a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*, 2016), syntaktické (kolektivní monografie *Syntax mluvené češtiny*, 2019) i lexikální (I. Bozděchová *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*, 2009; závěrečný komentář kriticky přibližuje knihu *Moje řeč* s podtitulem *Fejetónky Dobré češtiny*, 2016).

Uzavírám konstatováním, že pokládám nedávno publikovanou vědeckou monografii M. Čechové za užitečnou, zdařilou a přínosnou. Jsem si jist, že se setká jak v odborných kruzích, tak i u široké bohemistické čtenářské obce s pozitivním ohlasem

a odezvou. Domnívám se, že předložená práce nenechá nikoho lhostejným a že v ní každý z čtenářů nepochybně nalezne „svou“ problematiku.

Darina HRADILOVÁ
Univerzita Palackého v Olomouci

DOI: 10.14746/bo.2023.1.9

Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci

Informační a komunikační technologie se staly běžnou součástí našich životů. V on-line prostředí trávíme stále více času a přesouváme do něj stále větší podíl komunikace se svým okolím. Je proto přirozené, že internetová komunikace a její charakter jsou předmětem zájmu odborníků z různých oborů. Projevem tohoto zájmu v oblasti lingvistiky je monografie *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*, kterou vytvořil autorský kolektiv ve složení Jiří Homoláč, Petr Mareš, Jana Hoffmannová, Lucie Jílková, Jakub Kopecký a Kamila Mrázková a již v roce 2022 vydalo nakladatelství Academia v edici Lingvistika¹. Monografie je výsledkem několikaleté práce všech autorů: projekt zabývající se výzkumem internetové komunikace byl podpořen Grantovou agenturou ČR a jeho dílčí výstupy byly předběžně publikovány od roku 2019, jak ukazuje seznam dříve vydaných článků, který je k dispozici na konci knihy. Autorský tým složený z renomovaných českých lingvistů a doba, po kterou se intenzivně zabývali zvoleným tématem, tak dávají tušit, že se čtenáři dostane fundovaného, komplexního a čtenářsky přitažlivého zpracování dané problematiky.

Monografie se skládá ze sedmi statí, z nichž některé by mohly být samostatnou knihou. V úvodu je načrtnuta struktura celé monografie a je komentováno dosavadní bádání o prezentovaném tématu. Autor úvodu Petr Mareš poukazuje na výsledky nových zahraničních výzkumů a prakticky v úplnosti shrnuje badatelské výstupy domácí: zmiňuje práce S. Čmejrkové a E. Jandové, jež v českém prostředí mezi prvními systematicky zkoumaly internetovou komunikaci, i práce novější, které ve výzkumu tématu pokračovaly.

První stat', na níž se podíleli všichni spoluautoři, souhrnně charakterizuje internetovou komunikaci. V obsahově-technické rovině popisuje fungování sociálních sítí,

z nichž byl čerpán materiál pro analýzu, a současně s vysvětlením některých jejich funkcí zavádí jejich pojmenování jako termíny, které budou dále v textu využívány (tak např. *zmínka*, *sdílení*, *lajkování*, *sledování*, *hashtag* apod.); rovněž vysvětluje, jakým způsobem jsou při komunikaci na daných sítích využívány neverbální prostředky (např. fotografie, emotikony apod.). Obsáhle je charakteristika jazykových prostředků užívaných pro komunikaci na sociálních sítích, jež je popisována jako heterogenní ve smyslu využívání prostředků typických buď pro psanou, nebo pro mluvenou komunikaci. Na bohatém materiálu jsou tak prezentovány projevy českého interdialektu a českých i moravských dialektů v oblasti hláskosloví a tvarosloví, syntaktické nepravidelnosti charakteristické pro mluvený jazyk i lexikální prostředky typické pro bazální každodenní komunikaci. Současně je dokumentován i výskyt jazykových prostředků příznačných pro situace stylově náročnější komunikace nebo prostředků hyperkorektního vyjadřování. V popisu těchto jevů autoři kapitoly nepřekročili známý a již dříve evidovaný inventář možných projevů mluvenosti a psanosti, které se v internetové komunikaci mísí. Zásadní přínosem kapitoly je ale bohatství a aktuálnost příkladového materiálu. Inovativní je pak pojednání o vícejazyčnosti a o variabilitě jejích projevů v komunikaci na sítích, které ukazuje na koexistenci cizojazyčných příspěvků, na míšení jazyků v rámci jednoho příspěvku i na kreativní využívání cizojazyčných prvků pro dosažení komického efektu. Podobně novátorská je pasáž o sebeprezentaci a navazování kontaktů s ostatními uživateli, která ukazuje mj. to, jakými jazykovými prostředky hodnotíme sami sebe a jakými své okolí. V závěru statí jsou shrnuty význačné rysy komunikace na sociálních sítích: jako významný a v dosavadních popisech nepřilíš často zmiňovaný jev se ukazuje generační podmíněnost způsobu komunikace, na niž autoři poukazují a již spatřují v tematickém vymezení, specifických jazykových prostředcích, ale také ve způsobu užívání multimodálních prostředků a v jejich původu.

Po vstupní obecně uchopené studii následují statí, v nichž se autoři zaměřují na virtuální komunikáty specifických typů. První z nich, jejímž autorem je Petr Mareš, je orientována na filmové recenze a kritiky. Kapitola se vyznačuje snahou o maximální přesnost: hned v jejím úvodu jsou přehledně uvedeny názvy filmů, jejichž recenze byly analyzovány, a zdroje recenzí. Vedle on-line recenzí rozebíral autor recenze i v tištěných zdrojích (v běžných denících typu „Mladá fronta. Dnes“ a také ve specializovaných časopisech). Autor sám sice upozorňuje, že dichotomie recenze tištěná versus internetová by byla zjednodušující a zavádějící, přesto připouští, že je možno vysledovat určité tendence výstavby textu v závislosti na médiu. Poukazuje na to, že internetovým recenzím dominuje hodnocení, a to často vystavěné na „jednoduchých opozicích (zábavný – nudný, příjemný – nepříjemný)“, zatímco recenze tištěné jsou většinou založeny na popisu a interpretaci filmu. S tím souvisí podle autora také opo-

¹ Jiří Homoláč, Petr Mareš, Jana Hoffmannová, Lucie Jílková, Jakub Kopecký, Kamila Mrázková, *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Vydání první. Edice Lingvistika. Praha: Academia, 2022. 375 s. ISBN 978-80-200-3319-2.

zice neformálního, subjektivně zabarveného vyjadřování na internetu a výraziva spíše neutrálního v tištěných zdrojích.

Další studie z pera Jany Hoffmannové je věnována on-line sportovním přenosům. Hned v úvodu autorka konstatuje, že danou oblast je poměrně obtížné jednoznačně žánrově vymezit, a poukazuje na fluidnost daného typu komunikace, která vykazuje rysy komentáře, reportáže i zprávy. Odkazuje na anglické pojmenování žánru *minute-by-minute match report* nebo *live text commentary* aj. Podobně autorka uvažuje o funkci takových komunikátů, jejichž cílem je na jedné straně informovat, na straně druhé bavit. Velký prostor je v této kapitole vyhrazen slovní zásobě a lexikálním prostředkům, které jsou charakteristické pro sportovní komentáře. Užitému lexiku je věnována pozornost také v kapitole o pragmatické stylistice. Podnětná je analýza příspěvků fanoušků na sportovních diskusních fórech, které jsou z pohledu nakládání s jazykovými prostředky atraktivním lingvistickým materiálem. Zajímavý je také pokus o vymezení fanouškovských typů na základě jejich způsobu komunikace a sebezprezentace, stejně jako postřehy o vztahu sportu a politiky.

Následující dvě stati jsou věnovány komunikaci na Twitteru, konkrétně twitterovým profilům českých státních institucí. Kamila Mrázková a Jiří Homoláč ukazují na příkladu několika vybraných profilů, jak státní správa využívá nové prostředky ke komunikaci s občany, a popisují, jaké cíle může plnit takový komunikační modus a jaké postupy a prostředky slouží k dosažení těchto cílů. Sebraný materiál opět ukazuje prolínání jazykových prostředků typických pro psaný a mluvený projev, stejně jako míšení žánrů a stylů. Kamila Mrázková se pak také věnuje dodržování zdvořilostních norem na českém Twitteru. Po úvodu shrnujícím výsledky dosavadních výzkumů dané problematiky především v cizojazyčném prostředí se zabývá typicky českým jevem, a to tykáním a vykáním, na které navazuje pojednáním o oslovení.

Závěrečná studie Jakuba Kopeckého rozebírá vlogy o veřejném dění a působení youtuberů. Na příkladu tří youtuberů (Karel Kovář / Kovy, Lukáš Fritscher / Lukefry a Roman Všanský / Velkej Kápo) pak ukazuje typické verbální i neverbální prostředky utvářející charakter takových komunikátů.

Všechny uvedené stati mají víceméně pravidelnou strukturu. Čtenář je do jednotlivých témat uváděn pasážemi, v nichž autoři shrnují výsledky dosavadních výzkumů k danému tématu, vykládají teoretická východiska svého bádání a zavádějí, příp. vykládají potřebné termíny. Kromě toho jsou všechny studie vybaveny kapitolou o zdrojích jazykového materiálu, o způsobu jeho sběru či výběru a o metodologii zpracování. Takto průkazný přístup ke zdrojům dodává prezentovaným výsledkům váhu a současně může být inspirací pro další badatele: jak s materiálem pracovat, co už bylo v českém prostředí vytěženo a kde lze naopak spatřovat výzvu a příležitost k dalšímu výzkumu. Monografie může být zajímavým „počtením“ (zde si půjčuji termín, který v práci zmiňuje Jana Hoffmannová v souvislosti se sportovními komentáři)

i pro čtenáře, kteří se nepohybují v akademické sféře a lingvistickém výzkumu. Ve virtuálním prostředí si i laik všímá specifických rysů komunikace, která se tam odehrává, a při čtení monografie si tak může některé své postřehy potvrdit nebo zasadit do širších souvislostí. I pro nelingvistu je totiž monografie přitažlivá díky množství autentického materiálu, který je v ní prezentován. Právě shromážděné ukázky mohou být v budoucnu cenným svědectvím nejen o tom, jak se komunikovalo z hlediska jazykových prostředků, ale také o čem (např. v době covidu-19). Atraktivita ukázek je umocněna také tím, že se nejedná pouze o textové úseky, ale v duchu multimodalit, o které se autoři v publikaci zmiňují, také o obrazové vyjádření, pokud bylo součástí analyzovaných komunikátů.

Jestliže jsem na začátku recenze zmínila, že lze z různých indicií usuzovat na kvalitu publikace ještě před jejím přečtením, po prostudování monografie tuto skutečnost mohu jenom potvrdit. Doporučit ji lze jak odbornému publiku jako výstup z výzkumu a současně jako inspiraci a zdroj východisek k dalšímu bádání, tak čtenářům bez odborných ambicí, které zajímá virtuální komunikace a kteří si chtějí v tomto oboru rozšířit obzory.

Marie ČECHOVÁ
Západočeská univerzita v Plzni

DOI: 10.14746/bo.2023.1.10

Výsledky „forenzního” zkoumání tvorby Miloše Dokulila (k 110. výročí narození a k 20. výročí jeho úmrtí)

Keywords: Miloš Dokulil, word formation, word structure, formal morphology, sound and graphic side of the word

Klíčová slova: Miloš Dokulil, tvoření slov, stavba slova, formální morfologie, zvuková a grafická stránka slova

Abstract

The paper is based on the contribution of Miloš Dokulil in the field of word formation and its application in Complex Language Analysis, it mentions him as a founding member of the journal Czech Language and Literature, then it focuses entirely on clarifying Miloš Dokulil's contribution to the processing of the *Čeština – řeč a jazyk* (Czech Z speech and language), which was significantly larger than originally expected and than is in the breakdown of the authors' share given in the book. This fact is gradually being revealed.

Příspěvek vychází z postižení přínosu Miloše Dokulila v oblasti tvoření slov a z jeho aplikace v *Komplexních jazykových rozbořech*, zmíní se o něm jako zakládajícím členu časopisu „Český jazyk a literatura”, pak se zcela soustředí na objasnění podílu Miloše Dokulila na zpracování mluvnické *Čeština – řeč a jazyk*, jenž byl podstatně větší, než se původně předpokládalo a než je v rozpisu podílu autorů uvedeném v knize. Tato skutečnost se postupně odkrývá.

Následující text je přímým pokračováním příspěvku, který vyšel v časopise „Čeština doma a ve světě” (roč. 10, 2002, č. 4, s. 291–293) a byl v mírně upravené podobě přetištěn v knize *Řeč o řeči* (2012, s. 267–269). V něm jsem vyjádřila svůj obdiv k Dokulilově, dnes už klasické, s celoevropským dosahem, slovo tvorbě:

Když jsem studovala Dokulilovo *Tvoření slov v češtině I*, prožívala jsem napětí, jako bych četla nějakou napínavou detektivku. Autor přede mnou přesvědčivým a zajímavým způsobem rozkrýval skutečnosti, které mi byly dosud utajeny: krok za krokem jsem poznávala, že ve slovo tvorbě a stavbě slov existují vztahy, vazby, souvislosti, které mi připomínaly stavbu a tvoření vět, jen „posazené o patro” níž. Všechny ty přesné výklady vyústily do vymezení pregnančního systému onomaziologických kategorií a jejich prostředků (Čechová 2012, s. 267).

Na mnou formulovaný vztah mezi syntaxí a slovo tvorbou jsem také nalákala kdysi Ivanu Bozděchovou, svou aspirantku (dnes by šlo o doktorandku), výbornou studentku, která už před tím obhájila syntaktickou diplomovou práci, vedenou Josefem Hrbáčkem. Katedra měla k dispozici syntaktiky (J. Hrbáčka a E. Hošnovou), ale chyběl „slovo tvůrce”, a tak I. Bozděchová nastoupila do aspiratury s tímto zaměřením. Tehdy jsem požádala Miloše Dokulila (po dobrých zkušenostech s jeho spoluprací na *Komplexních jazykových rozbořech*), zda by mohl být jejím konzultantem při přípravě disertace. Opět – jako kdysi při přípravě *Komplexních jazykových rozborů* – ochotně souhlasil. Tato jeho konzultantská činnost není nikde podchycena. Jí začaly naše „výlety” za panem doktorem do bránické vilky, s nádherným výhledem do vltavského údolí.

V poslední době, kdy se mu léta pohybovala kolem devadesátky, už sám nevycházal z domu, a tak mu k procházkám sloužila dlouhá terasa kolem celé strany domu. Naše třístranné vztahy nabraly zcela neformální ráz. To bylo velmi milé při známé starosvětské obřadnosti pana doktora. Ta obřadnost se projevovala i v jeho přáních psaných při různých příležitostech, na jeho pohlednicích se vzorným krasopisným písmem jsem mohla číst nadnesené poklony, jako *Kněžce českého jazyka*.

Při následném probírání přímé spolupráce Miloše Dokulila na některých publikacích vyjdeme od neproblematických titulů: O vynikající spolupráci s Milošem Dokulilem na *Komplexních jazykových rozbořech*, zpracovávaných v letech 1986–1989 (vydaných r. 1992, 2., upravené vydání r. 1996) jsem psala ve výše uvedeném předchozím příspěvku (2002), proto tady na něj pouze odkazuji. O úspěchu publikace svědčí to, že její název se stal termínem pro celistvé pojetí jazykových rozborů podle v ní zpracovaného obsahu a postupu rozborů s následným využitím poznání v řečové praxi. V ní také podíl Miloše Dokulila na jejím zpracování byl jasný a bez problémů, je zachycen náležitě na s. 6 druhého vydání. Miloš Dokulil tady zřetelně odlišil proces slovo tvorbě od stavby hotového slovního tvaru. V tom panovaly nejen na nižších stupních škol (někde dosud panují), ale dříve i ve vysokoškolském studiu nejasnosti. Na tomto místě připomenu, že moje generace ani systematickou výukou slovo tvorbě na fakultě neprošla. Jak jsem naznačila výše, mně oči otevřelo až Dokulilovo tvoření slov, které vyšlo až po mém absolvování vysoké školy.

Dokulil měl hluboký smysl pro školu a pro studenty, protože sám na střední škole vyučoval a také o tom psal. Snad stojí za připomenutí, že Miloš Dokulil stál u zrodu časopisu „Český jazyk a literatura” v roce 1950 spolu s Jaroslavem Jelínkem, Josefem Václavem Bečkou, Aloisem Jedličkou, Karlem Hausenblasem a dalšími. V něm publikoval už v 50. letech desítky článků nejen o jazykových jevech, ale i článků o koncepci i metodách výuky. I zde je jasně Dokulilův podíl zachycen (v seznamech členů redakčního kruhu a v obsazích příslušných čísel časopisu).

V posledním období svého života pak v časopise „Český jazyk a literatura“ publikoval dva zajímavé články o svém působení na učitelském ústavu (2001/2002), nároky by zarazily současné vysokoškoláky (dokazování, že slova *pavouk* a *ječmen* mají stejné kořeny, *enk* a *onk*), a své názory na koncepci výuky (2002/2003). Stálo by za to, aby některý ze začínajících bohemistů celkově zmapoval i tuto činnost Miloše Dokulila.

Podívejme se zevrubně na Dokulilův podíl na publikaci *Čeština – řeč a jazyk*¹.

Když jsem připravovala koncepci mluvnice, jež měla podle mých představ postihnout češtinu nejen v jejím systému, ale i fungování, z něhož se mělo vyjít (viz v názvu pořadí: řeč a jazyk), obrátila jsem se na stejné, už osvědčené spoluautory *Komplexních jazykových rozborů*.

Bylo jasné, že nikdo jiný nemůže slovtvorbu a stavbu slova pojmut výstižněji než Miloš Dokulil, proto jsem zase oslovila jeho, on nabídku rád přijal a zpracoval nepřekonatelným způsobem slovtvornou část, součást III. oddílu *Pojmenování a slovo*, kapitolu 4 *Tvoření slov*.

Oddíl jsem zahájila výklady o vztahu pojmenování a slova, následované kapitolami 1. *Pojmenování*, 2. *Slovo*, 3. *Slovní druhy*. Na tyto mé kapitoly přirozeně navázal M. Dokulil tvorbou slov. Po obecných výkladech (zahrnujících nejen podstatu a způsoby tvorby slov, odvozovací prostředky, široce pojaté kategorie...) podal souhrnný pohled na slovtvorné třídy a typy. Postupoval po slovních druzích a v jejich rámci vyložil kategorie transformační, modifikační a mutační. Jak patrně, postupoval od nejmenších změn, transformačních, u nichž se mění pouze slovnědruhový rámec odvozovaného slova, kdežto lexikální význam zůstává nezměněn, např. je tomu tak u názvů vlastností odvozených od adjektiv (příponou *-ost*, *-ství*, *-ota...*); kategorie modifikační spočívají v obměně významu, slovní druh se nemění (jde např. o přechylování, tvoření jmen zdvojnásobných... příslušnými příponami); u kategorií mutačních jde o změnu lexikálního významu, slovní druh se může měnit i může zůstat nezměněn, viz např. jména podle původu a látky tvořená příponami *-ák*, *-áč*, *-ník*, *-ka...*).

Utváření slov zahrnovala jména podstatná, přídavná, příslovce (v tomto logickém pořadí, protože tvoření příslovce spočívá především v transpozici adjektiv, řídce sloves a předložkových konstrukcí), až pak sloves, číslovek a zájmen. Závěr kapitoly tvoří stručné, ale důležité shrnutí o síti vzájemných slovtvorných vztahů, zajišťujících soudržnost a organizaci slovní zásoby. Je to důležité a považuji to za podstatu

¹ Nakladatelství ISV, 1995, rkp. dokončen r. 1992, ale pro nevyjasněné majetkové vztahy v SPN, došlo ke zdržování a potom po průtazích k vydání v nakladatelství Institut společenských vztahů.

celé Dokulilovy slovtvorné teorie, která představuje stejně ucelený systém jako systém gramatiky.

Třebaže od vydání Dokulilova *Tvoření slov* (v r. 1962) do doby přípravy mluvnice uplynula značná doba (na knize jsme pracovali od r. 1989), škola včetně vysoké zůstávala jeho teorií téměř nedotčena. Začít se muselo od vysoké školy, od učitelů a studentů bohemistiky, budoucích češtinářů. To měla splnit tato Dokulilova kapitola v soustavné mluvnici – široce pojaté – zahrnující kromě gramatiky i další výklady, nejen o slovtvorbě, ale i obecné výklady o řeči a jazyce, zvukové a grafické stránce i výklady o komunikátu a textu (viz Kořenský 1997).

Proč to vypisují?

Knihu tvoří systematické výklady všech těchto stránek řeči a jazyka, což předpokládalo sjednocení stanovisek všech spoluautorů podle předložené koncepce. Ti ji přijali a realizovali ve svých kapitolách.

Z dřívějších spoluautorů podílejících se na *Komplexních jazykových rozbořech* se bohužel nemohl na přípravě pro pracovní zaneprázdnění podílet František Daneš, protože nově nastoupil na místo ředitele Ústavu pro jazyk český a čekala ho reorganizace pracoviště, proto za sebe (v *Komplexních jazykových rozbořech* zpracovával zvukovou a pravopisnou stránku) navrhl Zdeňka Hlavsu (o tom viz dále).

Dlouho jsem čekala na rozhodnutí Vlastimila Styblíka, svého dlouholetého spolupracovníka a autora mnoha publikací zahrnujících morfologii, který měl vypracovat kapitolu 6. *Soustava tvarů slov* (formální tvarosloví), zda se práce zúčastní, ale pro osobní problémy a další okolnosti se nakonec spoluúčasti vzdal (jak později přiznal, toto rozhodnutí ho mrzelo; mne tehdy též). 5. kapitolu *Mluvnické významy* jsem zpracovala sama.

Po delších rozpravách v autorském kolektivu navrhl Miloš Dokulil – k mému překvapení – aby kapitolu o formální morfologii vypracovala Zdeňka Hrušková. A k mému dalšímu překvapení došlo, když jsem kapitolu dostala a přečetla: neočekávala jsem tak promyšlený, úsporně propracovaný výklad.

Zpracování formální morfologie v naší mluvnici tvoří přehledná soustava ohýbáních typů, v nichž vyniká právě systémovost a vztahy mezi zobrazovanými typy. Např. v jedné tabulce je zachycen celý systém koncovek životných, obdobně v další tabulce neživotných maskulin, stejně tak je v jednu tabulku soustředěn přehled všech typů a vzorů pravidelných sloves.

Zhuštěné, systemizující výklady byly dále na příslušných místech doplňovány *Poznámkami* např. k jednotlivým jménům určitého typu, stejně tak k slovesům. V nich byly soustředěny odchylky od pravidelných tvarů, a to heslovitou formou. To, co je v jiných, zhruba stejně rozsáhlých mluvniciích vykládáno rozložené na několiknásobně větším počtu stran, bylo v této kapitole soustředěno v 1. vydání na 65 stranách formátu B5.

Byla jsem sice přesvědčena, že myšlenkovým otcem kapitoly je Miloš Dokulil, ale že by byl přímo autorem kapitoly, u níž byla napsána Zdeňka Hrušková? Věděla jsem, že Z. Hrušková text kapitoly přepisovala a zhotovovala tabulky.

V dalších vydáních byla kapitola trochu rozšířena, v 3. vydání, na jehož změnách se už M. Dokulil nepodílel, jsem dodala do kapitoly algoritmus určování slovesných tříd a vzorů, doplnila změny, k nimž mezitím v kodifikaci došlo, připojila některá další fakta, např. z tvarosloví přejatých slov, takže se kapitola poněkud rozrostla, na 75 stran.

Zvláštní pozornost si zaslouží kratičká, ale důležitá – z hlediska uživatele – kapitola (6.1.1), která výklady z formální morfologie zahájila, totiž *Stavba slovního tvaru* s názorným grafickým zobrazením jeho částí. Její pochopení a osvojení totiž uživateli osvětlí členění slovních tvarů na tvarotvorný základ a tvarotvorný formant; k tvarotvornému základu přistupuje kmenotvorná přípona (ta může být nulová) a tvaroslovná přípona neboli koncovka (stejně tak i ta může být nulová).

Tento výklad je pak specifikován v podkapitole 6.3.2.1 *Stavba tvarů jednoduchých*, kterou začíná *Stavba slovesných tvarů* (6.3.2). V ní je objasněn složitý vztah mezi pojmy kmen (s nímž se běžně u jmen ve škole nepracuje), zahrnující tvarotvorný základ a kmenotvornou příponu, a tvarotvorný formant, obsahující kmenotvornou příponu a osobní příponu (vlastní koncovku), přičemž se liší kmenotvorná přípona přítomná a kmenotvorná přípona minulá. Jmenované kapitolky jsou pojmoslovné, a tedy pro studium slovních tvarů podstatné. Značně jednodušší je výklad tvarů složených (v následující podkapitole).

Jak jsem naznačila, obě kapitoly obsahují perfektně promyšlené vztahy mezi pojmy morfologickými, obdobně jako výklady o vztazích slovtvorných. Je nepochybné, že formální morfologie a slovtvorba ve své formální složce mají společné rysy, a ty zde byly přesně vystiženy. To právě svědčí o autorství Dokulilově.

Při přípravě 3., doplněného a upraveného vydání jsem se opakovaně obracela na Z. Hruškovou, aby kapitolu upravila, byla totiž uvedena jako jediná autorka této kapitoly, ale ona odmítala s konstatováním, že to nedovede. Tím plně potvrdila výše uvedené podezření o autorství Dokulilově. Jen mi nikdy „nedošlo“, proč se M. Dokulil nepohlásil za autora či alespoň za spoluautora. Asi pro osobní vztahy obou zúčastněných.

Podívejme se nyní na výklady zvukové stránky. Jak jsem už předeslala, tuto kapitolu zpracoval v 1. vydání Zdeněk Hlavsa. Předpokládala jsem, že v kapitole obsáhne základní poznatky pojaté z obou stran, fonetiky i fonologie, postihne suprasegmentální prostředky a základy ortoepie.

To se podařilo až v 2. vydání zásluhou Miloše Dokulila. Po Hlavsově smrti se totiž Miloš Dokulil nabídl, že kapitolu přepracuje a to také učinil, v souladu s původním záměrem postihl zvukovou stránku jazyka a řeči; rozšířil i část pravopisnou o poučení

o grafémice (o latinském písmu, jiných abecedách a o systému číslic). Pro vydání 3., kterého se už Miloš Dokulil nezúčastnil (zemřel v roce 2002), jak jsem už výše předeslala, jsem (na podnět SPN) poněkud kapitolku upravila: mírně doplnila výklady, přidala kapitolku Abeceda a naopak vypustila kapitolku o konstrukčních systémech písmen s tabulkou frekvence písmen.

Ve všech třech vydáních mluvnické jsou uvedeni autoři příslušných částí, a to se všemi změnami. Jen u kapitoly *Soustava tvarů slov* chybí ve všech vydáních právě Miloš Dokulil. Shrňme-li všechna dosud uvedená fakta, je zřejmé, že vlastně „plnokrevní“ spoluautoři jsou tři: Marie Čechová, Miloš Dokulil, Josef Hrbáček, odhlédneme-li od technické pomoci Z. Hruškové a od Hlavsova podílu (uvádíme 1. vydání, s. 29–41)². V dalších byly Hlavsovy částečky využity v Dokulilových výkladech s mými doplňky, ve 3. vydání se tak kapitola dvojnásobně rozrostla (s. 28–52).

Postihli jsme přípravu mluvnické *Čeština – řeč a jazyk* se změnami v dalších dvou vydáních s vytčením podílu jednotlivých autorů na celku i jednotlivých částech. Ukázali jsme, jak text postupně vznikl, identifikovali jsme jednotlivé autory s jejich podíly.

Za významné pokládáme právě ověření vyššího podílu Miloše Dokulila na zpracování uvedené knihy.

Shrňme naše zjištění. Miloš Dokulil kromě jemu (a jím) přiznávaném zásadním zpracování slovtvorby v mluvnické *Čeština – řeč a jazyk*, jak jsme ukázali, rozpracoval v ní důkladně i formální morfologii a rozvinul výklady o zvukové a pravopisné stránce.

Dále přispěl k rozvoji výuky češtiny svou účastí na tvorbě časopisu „Český jazyk a literatura“ a zpracováním slovtvorby a stavby slova v *Komplexních jazykových rozbořech* k zdokonalení metody výuky těmto jazykovým složkám.

Literatura

Čechová M. a kol., 1992, *Komplexní jazykové rozbořky*. Praha: SPN (2. vyd. 1996).

Čechová M. a kol., 1995, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN (2. vyd. ISV – 2000, 3. vyd. SPN – 2011).

Čechová M., 2012, *Moje setkávání s Milošem Dokulilem*. In eadem, *Řeč o řeči*. Praha: Academia, s. 267–269.

Čechová M., 2012 *Řeč o řeči*, Praha: Academia.

Čechová M., 2017, *Poslední ze tří králů bohemistiky 20. století*. In *Život s češtinou*. Praha: Academia, s. 357–361.

² I když mu nebyl omezen rozsah, kapitola měla jen zhruba 5 stran výkladu o zvukové stránce, bez vztahu k pojmům řeč a jazyk, obdobně i výklady o stránce grafické pokrývaly jen 6 stran.

- Dokulil M., 1962, *Tvoření slov v češtině I*. Praha: ČSAV.
- Dokulil M., 2001–2002, *Moje učitelská příprava a působení*. „Český jazyk a literatura” 52, s. 212–214.
- Dokulil M., 2002–2003, *Co se mi nepodařilo prosadit ve výuce mateřského jazyku*. „Český jazyk a literatura” 53, s. 94–95.
- Kořenský J., 1997, *Mezi mluvnicí a naukou o českém jazyku*, „Slovo a slovesnost”, s. 305–311.

Jana VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2023.1.11

Fonografický archiv české Akademie věd

Keywords: audiorecordings, financial costs, Phonographic archives, Chlumský, Pathé
Klíčová slova: audionahrávky, finanční náklady, Fonografický archiv, Chlumský, Pathé

Abstract

The paper investigates the history of the Phonographic archives, which existed at the Czech Academy of Sciences and Arts from 1919 to 1957. The main method of the study was archival retrieval in the Masaryk Archives of the Czech Academy of Sciences and the Charles University Archives. The paper draws attention to the national aspects of foundation of the Phonographic Archives, and also to the financial conditions of its beginnings. International responses to its existence are also mentioned. The connections among the archival resources show which aspects prevented fulfilment of the original aims, i.e. especially support of mother tongue teaching: dramaturgical fractionalism, too wide thematic spectrum, and also wrong decisions based on overestimating personal contacts. The research shows that despite the effort of the Phonographic archives organisers and the huge costs, the archival audiorecordings remained rather unused and even today represent a wealthy source of period audiodocuments.

Příspěvek se zabývá historií fonografického archivu, který vznikl v České akademii věd a umění v letech 1919 až 1957. Hlavní metodou výzkumu byla archivní rešerše v Masarykově archivu AV ČR a Archivu Univerzity Karlovy. Příspěvek upozorňuje na národní aspekty založení Fonografického archivu a také na finanční podmínky jeho fungování na počátku. Zmíněny jsou i mezinárodní ohlasy na jeho existenci. Vztahy mezi archivními zdroji ukazují, které aspekty bránily naplnění původních cílů, tedy zejména podporu výuky mateřského jazyka: dramaturgická roztržitost, příliš široké tematické spektrum a také chybná rozhodnutí na základě přecenění osobních kontaktů. Výzkum ukazuje, že i přes snahu organizátorů Fonografických archivů a obrovské náklady zůstaly archivní zvukové záznamy spíše nevyužity a i dnes představují bohatý zdroj dobových zvukových dokumentů.

1. Úvod

Když se v roce 1919 profesor Josef Zubatý ujímal funkce rektora Karlovy univerzity, vyjádřil ve své inaugurační přednášce ideu, že by v Praze stejně jako v jiných univerzitních městech (Berlín, Paříž, Vídeň) měl být vytvořen velký, reprezentativní a všeobecně použitelný zvukový archiv, který by obsahoval rozmanité příklady užití různých útvarů národního jazyka. Svou myšlenku připomněl v roce 1923, když zahájil své působení ve funkci prezidenta České akademie věd a umění. Nemělo jít o archiv zvuků pouze experimentálních, pořízených výhradně ke studijním nebo akademickým účelům, ale zároveň o podnik národně, technicky i vědecky reprezentativní.

2. Archives de la Parole a Institut de Phonétique v Paříži

Zubatého myšlenka byla pevně zakotvena v mezinárodním akademickém kontextu: od roku 1899 vznikl při vídeňské Císařské akademii věd zvukový archiv s cílem vybudovat knihovnu jazyků, nářečí, hudby, hlasů politiků a dalších významných osobností. Tímto vídeňským Phonogrammarchivem se inspiroval Ferdinand Brunot, profesor na Université de Paris, a navrhl zřízení Musée de la Parole, jehož součástí by byly Archives de la Parole. Podniku se měla z finančního hlediska významně účastnit firma Pathé, jejíž spolujednatel Émile Pathé návrh společně s Brunotem podával. Zřizované řečové archivy se spolu s muzeem měly stát součástí Institut de Phonétique, po jehož zřízení pařížská univerzita volala a o jehož zřízení při univerzitě rada rovněž rozhodla (Rousselot 1911).

V době, kdy byly v Paříži zakládány Archives de la Parole a Institut de Phonétique, byl na Collège de France asistentem a blízkým spolupracovníkem Pierra Jeana Rousselota, zakladatele experimentální fonetiky a autora díla *Principes de Phonétique expérimentale*, český fonetik Josef Chlumský. Abbé Rousselot¹ se stal prvním ředitelem nově založeného pařížského Fonetického ústavu a Chlumský, který se měl stát jeho nástupcem, pokračoval ve spolupráci s ním až do vypuknutí první světové války. Tehdy museli všichni cizinci Francii opustit a Chlumský se tedy vrátil do Prahy, kde na Filozofické fakultě přednášel fonetiku a vedl semináře francouzské a experimentální fonetiky. Nebylo nic přirozenějšího, než že Josef Chlumský na Rousselotovu činnost navázal a rozvíjel ji v českém prostředí hned, jakmile to v poválečné situaci bylo možné.

¹ Pro Pierra Jeana Rousselota ustanovil Institut Catholique v Paříži v roce 1889 první samostatnou katedru fonetiky na světě (Galazzi 2014); v r. 1914 byl nominován na Nobelovu cenu za fyziologii.

3. Počátky institucionální fonetiky v Praze

Na jaře 1918 Chlumský poslal vzhledem ke stále platnému státnímu uspořádání do Vídně žádost o zřízení Fonetického ústavu při jazykozpytném oddělení Filozofické fakulty. Plánovaný ústav se měl skládat z fonetické laboratoře a fonografického archivu (Bořek-Dohalská a kol. 2016). Laboratoř měla být zaměřena na zkoumání mluvené řeči a zároveň měla sloužit jako experimentální základna pro studium a léčbu vad řeči a sluchu. Prováděný základní i aplikovaný výzkum měl být tedy zároveň uváděn do praxe. V roce 1919 byla Chlumského žádost postoupena z Vídně na československé Ministerstvo školství a národní osvěty, které poskytlo značné částky na základní vybavení nového ústavu a později i na cestu do Paříže², kde bylo opatřeno nutné přístrojové vybavení (Chlumský 1912, Chlumský 1914).

Při projednávání Chlumského žádosti o zřízení Fonetického ústavu při pražské Filozofické fakultě zdůraznil lingvista a germanista prof. Josef Janko národní význam zřízení fonografického archivu, protože si byl vědom rychle postupujícího zanikání zvukové diverzifikace mluvy na území Československé republiky: zachycení a studium nářečí mělo přispět k prohloubení národního sebevědomí a uvědomění budoucích uživatelů archivu.

Aby se mohl přípravě a budování archivu důkladně věnovat, požádal Chlumský o dovolenou na letní semestr 1921. V ní zdůraznil novost svého počínu a rovněž jeho ojedinělost: v této době i ve vyspělých zemích jako Německo, Francie a Anglie fungovaly fonografické archivy jen v omezené míře, v Rakousku sice byl budován od roku 1899, nicméně dosud navenek nevyvíjel žádnou aktivitu, a např. v Polsku nebo Jugoslávii neexistovaly archivy vůbec. Semestrální volno bylo ministerským výnosem uděleno, Chlumský v něm byl označen za jediného experimentálního odborníka, způsobilého „k vystrojení naší české laboratoře”.³ Od samého počátku existence Fonetického ústavu byly na osobu fonetika kladeny bezpodmínečné nároky jak v oblasti erudice lingvistické a vědecké, tak v oblasti technické a organizační.

Díky následujícím subvencím MŠaNO mohly být realizovány další „vědecké a pořizovací” cesty do Paříže a náklady např. na proměření tonometru. Rovněž byl pro potřeby Fonetického ústavu pořízen fonograf pro předvádění fonografických desek a stroboskop.⁴

V roce 1921 se v Praze konala přednáška předního berlínského odborníka W. Doegeny. Pokus o vstup nového elementu z germánského prostředí zřejmě vyvolal

² Doporučení profesorského sboru k žádosti o financování cesty prof. Chlumského do Paříže. 7.5.1919. spis inv. č. 318 prof. Chlumský, archiv UK.

³ Ibidem.

⁴ Výnos MŠaNO z 14.3.1922. spis inv. č. 318 prof. Chlumský, archiv UK.

i tři roky po válce snahu o potlačení německého vlivu. Na radu francouzské firmy Pathé byl tedy zakoupen „zdokonalený fonograf” technika této firmy Ing. Raveneta. Pořízením vlastního, dokonalejšího zapisovacího přístroje se zřejmě český fonografický archiv měl stát odolným vůči německému vlivu. Preference národnostních aspektů ovšem přinesla zdroj vleklých finančních i organizačních nesnází v budoucnu zřízené Fonografické komisi při České akademii věd a umění. Nahrávky pořízené Ravenetovým fonografem totiž vyžadovaly galvanoplastické rozmnožování, avšak tuto technologii žádná česká firma nebyla schopna zajistit. Fonografický archiv tedy byl po jistou dobu odkázaný na firmu Pathé. Proto byl kromě toho pro posluchače Filozofické fakulty v roce 1926 pořízen zapisovací stroj, sestrojený pražským mechanikem Effmertem; jeho nahrávky sice nedosahovaly takové zvukové kvality jako zápisy na Ravenetově přístroji, provoz byl však nesrovnatelně méně nákladný a stroj byl tedy pro použití ve výuce mnohem vhodnější (Chlumský 1930).

Nákladnost provozu Ravenetova zapisovacího přístroje se projevila hned v následujícím roce, kdy Chlumský byl nucen žádat MŠaNO o další mimořádně vysoké dotace, aby mohl přistoupit k laboratornímu zapisování lidových písní a nářečí.⁵ Jedna čistá fonografická deska stála tehdy 20 Kč, kromě pořízení čistých desek bylo nutné uhradit i náklady na galvanoplastické otisky fonografických zápisů nářečí a lidových písní, které byly nezbytné pro funkčnost Fonografického archivu při Fonetickém ústavu (laboratoře pro experimentální fonetiku a archiv fonografického), „který má podepsaný [Chlumský – J.V.-M.] povinnost zařídit”⁶.

Fonografický archiv začal postupně vznikat bezprostředně po založení Fonetického ústavu Josefem Chlumským v roce 1919. Záhy se ovšem jeho pořizování a doplňování začalo velmi prodražovat. Vzhledem k nákladnosti celé akce a nutnosti institucionálního zastřešení byla při III. třídě České akademie zřízena Fonografická komise.

4. Ustanovení Fonografické komise

Fonografická komise byla ustanovena na podzim roku 1928. Na prvním jednání bylo přijato několik doporučení pro Akademii, z nichž za stěžejní lze pokládat radu, aby zvukové zápisy prováděla firma Pathé. Jejich zápisy byly kvalitnější než zápisy berlínské a vídeňské, jak ukázaly nahrávky z tamních archivů, srovnávané na posledním sjezdu pro lidová umění v Praze. Pro volbu této francouzské firmy hovořila rovněž její zkušenost s vědeckým a akademickým určením nahrávek.

⁵ Žádosti J. Chlumského a jejich doporučení profesorským sborem, 1927/1928, spis inv. č. 1298, Laboratoř fonetická, Archiv UK.

⁶ Žádost prof. Chlumského za mimořádnou dotaci. 28.11.1928. spis inv. č. 1298 Laboratoř fonetická, Archiv UK.

Z jednání vzešla další doporučení týkající se dělby práce mezi jednotlivými třídami Akademie: III. třída byla pověřena organizačním zajištěním nahrávek nářečí, IV. třída měla zajistit nahrávky básní v podání jejich autorů, herecké výkony činoherní i operní, I. třída byla pověřena nahrávkami politiků – vynikajících řečníků bez rozdílu stran. Předpokládalo se nahrání T. G. Masaryka, E. Beneše, K. Kramáře, A. Švehly, V. Šrobára, M. Hodži. Slovanský ústav měl zajistit nahrávky slovenských a podkarpatských lidových písní. Organizačně a finančně zainteresován mělo být i propagační odbor ministerstva zahraničí, a to v oblasti českých a moravských lidových písní⁷. Všechny tyto složky se dělily i o nemalé náklady, které představovalo nejen technické zpracování nahrávek, ale i doprava, obsluha strojů a režie firmy Pathé či doprava zpěváků a nářečních mluvčích do Prahy. Je pochopitelné, že Česká akademie nedisponovala takovými finančními prostředky, aby sama byla schopna uhradit náklady na zřízení a doplňování nahrávek do Fonografického archivu v plné výši. O finanční účast žádala MŠaNO, ale i soukromníky, průmyslníky a banky. Všichni pražští akademici se na časově, finančně i organizačně jistě nesmírně náročném sběru nářečí v terénu a budování základu československého fonografického archivu podíleli zdarma⁸. Za dodržování velmi nákladného rozpočtu zodpovídal iniciátor a vůdčí duch Fonografického archivu Josef Chlumský.

Zápisy pro Fonografický archiv začaly být pořizovány na podzim 1929. Bezprostředně po zahájení nahrávek navrhuje Chlumský, Pernotem podporovaný, vydání textů desek mluvených i zpívaných. Zamýšlí přepsat nahrávky pravopisně i foneticky. To je ovšem činnost nesmírně pracná a zdlouhavá: nebyla realizována ještě ani v roce 1932, kdy byla potřeba přepisu textů připomínána. Poznámka o probíhajícím přepisu se objevila až v únoru 1937, kdy se texty zároveň připravovaly k tisku⁹, zveřejněny ovšem nikdy nebyly a dochovaly se pouze jako archiválie.

V roce 1929, s formálním ustanovením Fonografické komise, byl název Fonetického ústavu rozšířen na Fonetický ústav a fonografický archiv.

5. Finanční zajištění

Finanční náročnost vedla Chlumského k tomu, aby v následujícím roce předložil na květnové schůzi III. třídy Akademie návrh na zřízení fonografického fondu, který by zajistil finanční podporu Fonografického archivu. Návrh ovšem zůstal nevyslyšen a členové Fonografické komise Josef Zubatý, Emil Smetánka, Ivan Paňkevyč a ze-

⁷ Zápis z ustanovující schůze Fonografické komise, 16.11.1928, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

⁸ Ibidem.

⁹ Zpráva FK pro schůzi III. tř. 3.2.1937, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

jména Josef Chlumský byli nuceni věnovat značnou část svého úsilí opatrování finančních prostředků z alternativních zdrojů. Těmito zdroji byly banky a další organizace, ale i soukromníci. Guvernér Národní banky poskytoval opakovaně Fonografickému archivu prostředky, rovněž přispěli ředitel Hypoteční banky a ředitel Smíchovského pivovaru. Finanční podpora Fonografického archivu se stala v bankovních kruzích do jisté míry prestižní záležitostí: vzájemně se k příspěvkům motivovali ředitelé Zemské banky a Hypoteční banky. Přispěl také vynálezce František Křižík a Tomáš Baťa (částkou 999 K). Zaslouhou Viktora Dyka přispělo Fonografické komisi také Ministerstvo obchodu, a to částkou 15.000 K. Na pořízení několika desek se finančně podílelo rovněž Smetanovo muzeum. Ministr zahraničí E. Beneš rovněž přislíbil příspěvek „za podmínky finančního dostatku“¹⁰.

I v následujícím roce, tj. v roce 1931, se Fonografický archiv dočkal finanční podpory výše zmíněných institucí, ale také ministerstva zemědělství, které nákup desek Fonografického archivu později doporučilo zemědělským školám. Ministerstvo národní obrany, které se k podpoře Fonografického archivu připojilo v roce 1932, nechávalo rozesílat vybrané desky přímo k vojenským útvarům. MŠaNO žádost o podporu zamítlo s poukazem na to, že nesmí doporučovat věci soukromé a cizí výroby, a to navzdory skutečnosti, že právník ministerstva školství Müller připustil, že Akademie není soukromý podnik, že v r. 1928, když se začalo nahrávat, neexistovala domácí firma a že teď nemůže být smlouva mezi Českou akademií a firmou Pathé porušena. Archiv navíc stál celkem cca čtvrt milionu, který komise opatřila z různých zdrojů; ministerstvo přesto nebylo ochotno poskytnout ani doporučení a morální podporu¹¹.

V dalších letech byla Fonografická komise až na drobné příspěvky odkázána na příjmy z prodeje již vyražených desek. To bylo jednou z příčin, proč intenzita pořizování nových nahrávek a doplňování archivu značně zeslábla.

Průběžná snaha členů a spolupracovníků Fonografické komise získat finanční podporu byla narušována neustálým řešením netransparentních obchodních vztahů s firmou Pathé, s níž komunikoval zejména prof. Chlumský.

6. Pathé: naděje a problémy

Volba firmy Pathé byla, vzhledem k Chlumského provázanosti s francouzským prostředím, volbou logickou. Navíc volba francouzské firmy konvenovala poválečné protiněmecké atmosféře: v roce 1919 vstoupil Chlumský v Paříži do jednání s ředite-

¹⁰ Příloha Zápisu o činnosti Fonografické komise, 17.12.1930, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

¹¹ Zpráva fonografické komise pro schůzi České Akademie, 8.6.1932, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

lem pařížského zvukového archivu F. Brunotem, kontaktoval i spolumajitele nahrávací a filmové společnosti Charlese Pathého a předběžně s ním projednával možnosti založit filiálku v Praze nebo do Prahy přesunout pobočku vídeňskou, ovšem k tomu nedošlo. Později bylo na základě doporučení ustanovující schůze Fonografické komise ujednáno, že ražbu desek Fonografického archivu bude zajišťovat firma Pathé. Také první etapu nahrávání zajišťovali technicky její odborníci pod vedením prof. Pernota.

Již první fáze ražení desek z nahrávek však nabývala na zpoždění. V květnu 1930 se firma značně rozrostla a ražení desek českého Fonografického archivu zanedbávala navzdory písemným intervencím J. Chlumského a osobním intervencím ředitele Radiožurnálu Sobotky u ředitele Pernota. Snaha dohnat toto zpoždění přinesla zmatek do zásilky desek, která přišla od Pathé do Prahy o prázdninách 1930.

Chlumský sám tento stav ve zprávě o činnosti komise několikrát zmínil, uvedl například, že se kvůli nutnosti pečlivé kontroly i předchozích zásilek nemohl důsledněji věnovat shánění finančních prostředků. V záznamu o kontrolách chybné zásilky se poprvé setkáváme se jménem Jiřího Straky¹², studenta, který se v meziválečném období stal důležitým pomocníkem při budování a organizaci Fonografického archivu a Chlumského spolupracovníkem.

Chlumský postupně naléhal na ředitele firmy Pathé, aby zřízením zastoupení umožnil vstup firmy Pathé na předvánoční trh, což by bylo v zájmu jak firmy, tak Akademie. Mezitím do Prahy přijel zástupce firmy Pathé Ch. Fritschi a zjišťoval, kdo by se mohl ujmout zastoupení. Původně navrhovaná firma Optiko-Technik zastoupení odmítla s tím, že firma Pathé je na českém trhu neznámá, a vyslovila absurdní podmínku, aby Pathé v Praze zřídila továrnu s nahrávacím studiem. Pathé reagovalo požadavkem minimálního odběru 100 ks desek ražených z jedné matrice, což nebylo reálné. Prodej desek tedy nebyl zajištěn a potenciální zájemci o nahrávky neměli kde si desky opatřit.

V lednu roku 1931 se Fonografická komise pokusila přimět firmu Pathé k činnosti dopisem psaným ve velmi špatné francouzštině (vzniklé pravděpodobně chybným opisem). Upozorňovala na hrozbu německé konkurence nebo britské společnosti His Master's Voice, která opanovala slovenský trh, nicméně vstup firmy Pathé na český trh tím komise neuspíšila. Fonografická komise vyjádřila svou nespokojenost ostře formulovaným dopisem¹³. Distribuce a prodej desek stále vázly, Chlumský tedy

¹² 1910–1993. Budoucí profesor Université de Strasbourg a zakladatel tamního Institut de Phonétique Georges Straka, autor díla Album phonétique a mnoha dalších.

¹³ „Naše Akademie je nespokojena s pomalostí, s jakou se firma věnuje našim deskám. Takhle to nemůže pokračovat.” (Dopis řediteli firmy Pathé Pigartovi z 28.3.1931. Příloha ke zprávě fonografické komise z 25.2. nebo 3. 1931, sig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR).

znovu navrhl řediteli firmy Pathé Pigartovi, aby do Prahy přesunul vídeňské zastoupení nebo aby v Praze zřídil pobočku novou, aby se desky mohly na českém trhu začít prodávat a zajistit tak alespoň částečnou komerční návratnost nákladů vynaložených na vznik Fonografického archivu¹⁴. Český trh měl ovšem pro firmu z obchodního hlediska význam nepatrný, a tak Pigart s udělením zastoupení váhal. Zastoupení, které by mohlo desky prodávat, nebylo v Praze zřízeno ani v červnu 1931.

Stále tedy neměl kdo prodávat ani první série nahrávek Fonografické komise pořízené v roce 1929. Jejich ražba trvala firmě Pathé dva roky, mimo jiné proto, že nebyla vyjasněná autorská práva k některým nahrávkám. Akademie byla přesvědčena o zájmu veřejnosti o desky a o jejich prodejnosti¹⁵ a nutila firmu Pathé k činnosti¹⁶, nicméně účinnými donucovacími prostředky nedisponovala, a tak se uvedení desek Fonografického archivu na český trh nadále zdržovalo. Chlumský se dokonce s žádostí o pomoc obrátil na českého velvyslance ve Francii Š. Osuského. Jeho odpovědi byly však zamítavé a je z nich patrné, že nároky Fonografické komise byly nejasné a zřejmě právně nevymahatelné¹⁷.

Nahrávky českého fonografického archivu realizované firmou Pathé vstoupily na český trh až v lednu 1932, a to prostřednictvím firmy Svojsík¹⁸, který již zastupoval firmu His Master's Voice. Od června bylo možné přijímat objednávky a prodávat desky firmou Pathé vyražené. V důsledku problematické součinnosti s firmou Pathé byla Fonografická komise nucena zvolit jinou firmu na ražení desek. Na základě ekonomických výhod rozhodla pro firmu Esta, která provedla galvanoplastické lisování desek¹⁹. Ražení nových nahrávek nadále tedy zajišťovala Esta, která se stala pilířem spolupráce na Fonografickém archivu: v jejích prostorách v Holešovicích byly pořizovány další nahrávky²⁰.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Chlumského rukopisná poznámka ke Zprávě fonografické komise z 25.3.1931, sig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR.

¹⁶ „Ty desky stály akademii přes 200.000 fr. To chcete, aby zůstaly ve skříní? Chcete, aby se říkalo, že firma Pathé je horší než jiné firmy, které u nás působí, jako His Master's Voice, Parlephone, Ultraphone atd.?” (Dopis řediteli fy Pathé Pigartovi z 28.3.1931. Příloha ke zprávě fonografické komise z 25.3.1931, sig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR).

¹⁷ Zpráva Fonografické komise z 10.6.1931, sig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR.

¹⁸ Chlumský vsadil na osobní doporučení. Gustav Svojsík byl bratr zakladatele českého skautingu A. B. Svojsíka, který byl, stejně jako Chlumský, činný v Československé obci sokolské a na jehož počest se dodnes běhá Svojsíkův závod.

¹⁹ Zápis Fonografické komise z 8.6.1932, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

²⁰ Gössel a Šír (2014) ovšem uvádějí jako rok počátku spolupráce Esty a České akademie věd a umění až rok 1933.

Pro Estu představovala spolupráce s Českou akademií významnou zakázku a vítanou příležitost prosadit se na trhu. Spolupráce mezi akademií a Estou probíhala korektně, Esta je dokonce ochotna provádět zápisy na dluh (v roce 1933 a 1934)²¹. Řediteli Esty R. Hájkovi, který tuto benevolenci projevil, byl později kladen za vinu nízký obchodní úspěch firmy. Byl tedy v roce 1935 nahrazen E. Schmelkesem a další nahrávání muselo být řádně a včas uhrazeno (Gössel, Šír 2014).

Snaha o zřízení zastoupení firmy Pathé v Praze byla tedy nakonec úspěšná, rovněž se podařilo dojednat nižší minimální počet ražených desek, než bylo původně francouzskou stranou požadováno. Nastala však situace závažnější: v říjnu 1933 vyšlo najevo, že firma Svojsík nemá peníze na zaplacení desek, objednaných před prázdninami²². Opět byla tedy distribuce desek ohrožena. V lednu prosila Fonografická komise Českou akademii o příspěvek asi 6.000 Kč na úhradu dluhu. Firma Svojsík se od dalšího prodeje desek zcela distancovala, do června 1934 se vleklo dohadování s firmou Svojsík o vrácení desek²³.

Novým zástupcem firmy Pathé v Československu se v polovině roku 1934 stala firma Linguaфон prostřednictvím svého ředitele F. Pallausche. Do té doby byla práva k prodeji desek vlastně nevyužitá. Spolupráce s Pathé byla záhy ukončena: příčinu náhlého konce spolupráce zjistil J. Straka a prezentoval jej jako zcela osobní a Fonografické komise se netýkající konflikt mezi prof. Pernotem a novým ředitelem Pathé Fouchém, který zakázal vrácení matric do Prahy²⁴. Matrice nebyly vráceny ani přes přímý příkaz rektora pařížské univerzity a byl nutný zásah československého velvyslanectví v Paříži. Matrice, vrácené až v listopadu 1935, byly posléze uloženy u firmy Esta. Nedá se říct, že by česká veřejnost o nahrávky Fonografické komise nejevila zájem. Nebylo však jasné, od koho lze desky objednat a zakoupit, a tak reálný odbyt vázl.

Firma Pathé byla (a stále je – spolu s firmou Gaumont je to nejstarší stále činná filmová společnost na světě) firma soukromá, orientovaná na zisk. V době vzniku Fonografického archivu již šlo o obrovskou a progresivní firmu, hodnota jejích akcií stoupla mezi lety 1928 a 1929 z 1,2 mil. na 50 mil. franků (*Pathé...* 2017). Ražení desek českého Fonografického archivu bylo pro ni počinem technicky a organizačně náročným, finančně nezajímavým a v podstatě naprosto podružným. Tento ekonomicky logický postoj byl ovšem zcela v rozporu s očekáváním české strany, jmenovitě

²¹ Zápisy Fonografické komise z 25.10.1933 a 25.4.1934. inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

²² Ibidem.

²³ Zápis Fonografické komise z 13.6.1934, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

²⁴ „Zuřivá hádka pana Pernota s panem Fouchém“ (Příloha k Zápisu Fonografické komise z 30.10.1935, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR).

profesora Chlumského, pro kterého byl Fonografický archiv předmětem profesního i osobního zaujetí a který zřejmě přecenil i váhu svých osobních kontaktů v Paříži.

7. Propagace a distribuce desek

Činnost Fonografické komise se od počátku potýkala s potížemi trojího typu, přičemž organizační nesnáze spojené se zajišťováním interpretů a mluvčích lze považovat za nejméně závažné a nejsnáze řešitelné. Druhý okruh reprezentují problémy finanční: nesmírná a v počátcích nepředpokládaná finanční náročnost vedla k úporné snaze opatřit si finanční prostředky na nahrávání prostřednictvím osobních žádostí u nejrůznějších institucí a zároveň zajistit příjem prodejem nahraných desek. Přesto je celkový počet prodaných desek velmi nízký a zcela neadekvátní námaze vyvinuté k jejich pořízení: distribuce a prodej desek je ložisko problémů třetího typu.

Mezi prvními, kdo si pořídil desky Fonografického archivu, byl Československý spolek. Nelze ovšem mluvit o koupi v pravém slova smyslu, neboť sada lužických desek mu byla po předvádění desek prof. Pátou a na základě jeho přímlyvy za určitý příspěvek postoupena. O desky mělo rovněž zájem londýnské velvyslanectví: ministerstvo zahraničí tedy zakoupilo desky s lidovými písněmi za účelem reprezentace. Sokol a tělovýchovné ústavy představovaly rovněž odběratele desek s lidovou hudbou a zejména s projevem dr. Renaty Tyršové k českému sokolstvu, o němž byl značný zájem.

V zájmu obhájení nesmírně náročného rozpočtu byl kromě národního charakteru pořizování zvukových záznamů nářečí a lidové hudby do Fonografického archivu zdůrazňován mezinárodní význam celého podniku. Z hlediska mezinárodní propagace českého Fonografického archivu byla v počátcích jeho existence velmi významná Pernotova březnová přednáška na Sorbonně v roce 1930. Zasluky prof. Pernota o Fonografický archiv a propagaci Československa byly oceněny v únoru 1931 udělením IV. třídy řádu Bílého lva (*Československý řád Bílého lva...* 2017).

O nahrávky Fonografické komise se zajímal také Béla Bartók. Nicméně na četné žádosti o prodej či postoupení desek reagovala komise spíše odmítavě, eventuálně odkazem, kde je možno si desky pořídit. Samotná Česká akademie neměla k prodeji práva. Problematické obchodní podmínky a liknavost firmy Pathé jak v ražení, tak v propagaci a prodeji desek se negativním způsobem podepsaly na potenciální reflexi českého Fonografického archivu v širokém mezinárodním filologickém kontextu.

Objevila se i snaha o propagaci desek u amerických krajanů (Chlumský 1936, s. 4), ale nesetkala se s významnější odezvou. K širšímu uplatnění desek Fonografického archivu zřejmě nedošlo i vzhledem k tomu, že potenciální zájemci se zájmem o koupi se obraceli na Českou akademii, ta ovšem neměla právo desky prodávat.

V roce 1931 projevilo MŠNaO zájem o zapůjčení desek na stockholmskou výstavu. Česká akademie zápůjčku odmítla a doporučila nákup desek u firmy Pathé v Paříži.

ži. Desky však nebyly dosud vyraženy, a tak nákup nemohl být uskutečněn. Navíc Pathé zprvu odmítala razit méně než 10 ks z jedné matrice. Tato možnost propagace Fonografického archivu v zahraničí byla tedy zmařena. Na podzim roku 1932 byla Česká akademie vyzvána k účasti na mezinárodní výstavě v Tokiu prostřednictvím desek s písněmi slovenské mládeže. O realizované účasti není v dalších materiálech zmínka.

Do roku 1932 soustřeďovala Fonografická komise své úsilí na pořizování a pořádání zvukových záznamů, v oblasti propagace byla poměrně liknavá. Ojedinělou cílenou informací o existenci Fonografického archivu představoval Chlumského článek v „Časopisu pro moderní filologii“. Tento text, který by měl být maximálně propagační, byl pouze ve formě seznamu pořízených nahrávek, s úvodním slovem velmi stručným, v němž se konstatovalo, že doposud se nahrávky uplatňovaly při výuce cizích jazyků a je načase, aby oživily i vyučování jiným předmětům, zejména češtině (Chlumský 1930).

Velmi slibně vypadaly objednávky ze začátku školního roku 1932/1933, kdy o desky projevil zájem 58 středních škol. Souhrn všech objednávek ale nebyl vyšší než 21–23 kusů od jednoho originálu. Tak nízký počet desek firma Pathé razit odmítala. Ve výchozích podmínkách firmy Pathé byl minimální počet desek ražených z jedné matrice 50, až v roce 1933 tehdejší pražský zástupce firmy Pathé Svojsík vymohl na řediteli firmy Pigearтови, že nejnižší počet ražených desek bude snížen na 5. Nicméně tento ústupek zvýšil cenu desky ze 35 na 40 K, takže mnoho škol své objednávky odvolalo.

Od konce března 1932 byl propagace desek Fonografického archivu systematictější. Začátkem roku 1933 opět proběhla jednání s předsedou spolku středoškolských učitelů, aby svým kolegům doporučil odběr desek, na velikonočním sjezdu středoškolských učitelů zdůraznili prof. Janko a prof. Horák význam nahrávek pro výuku různých předmětů. Na základě osobních kontaktů jednal Chlumský s řediteli gymnázií v celé republice a osobně obvolával ředitelství všech středních škol v Praze. Navzdory všeobecné finanční tísní byla nálada příznivá a nákup desek doporučen řediteli mnoha pražských i mimopražských vzdělávacích ústavů, nejčastěji gymnázií.

Desky Fonografického archivu vešly v širší známost díky Výstavě slovenského umění na Pražském hradě v r. 1937, kde se setkaly s velkým ohlasem. Archiv zprvu zapůjčoval desky k veřejným přehráváním při příležitostech různých oslav a jubileí, nicméně Akademie posléze od půjčování ustoupila, protože desky se často vracely poškozené. Navíc členové Fonografické komise doufali, že zamezením půjčování desek bude podnícen jejich prodej a alespoň část nákladů spojených s pořizováním Fonografického archivu se prodejem desek Fonografické komisi vrátí. Sama Akademie desky prodávat nemohla, a tak muselo být několik zájemců o koupi desek odmítnuto.

V roce 1937 komise evidovala 525 prodaných desek. To je počet vzhledem k vynaloženým nákladům vlastně zanedbatelný. Fonografická komise proto požádala Zemskou školní radu, aby školám nákup desek doporučila. Není známo, že by se tato snaha setkala s významnější reakcí veřejnosti.

Dvěma institucím bylo postoupeno po jednom exempláři od každé ražené nahrávky, podle jejich podílu na organizaci nahrávání a rovněž na základě jejich předpokládané aktivity při šíření konkrétní nahrávky, a to Radiožurnálu a Fonetickému ústavu. Další deska od každé nahrávky byla ražena jako předváděcí. Existují tedy tři (hypoteticky) kompletní sady desek Fonografického archivu. Firma Pathé ovšem zřejmě razila desek více: velká část desek Fonografického archivu byla ražena pro prof. Pernota, aniž by o tom byla v Katalogu desek²⁵ zmínka. Není tedy jasné, zda tato aktivita byla J. Chlumskému nebo jeho kolegům známa. Nicméně právě díky Pernotově sbírce jsou dnes nahrávky Fonografického archivu dostupné: v roce 2016 ji digitalizovala a v elektronické podobě zpřístupnila Bibliothèque Nationale de France (*Institut de Phonétique...* 2017).

Další exempláře byly podle charakteru nahrávky postoupeny Matici slovenské, Muzeu v Užhorodě, Ústavu pro lidovou píseň, Brněnské univerzitě, Univerzitě v Bratislavě, Československému spolku, Smetanovu muzeu a Technickému muzeu. Dále bylo obvykle po jednom exempláři věnováno interpretovi, v několika případech rovněž jinak zúčastněným osobnostem českého akademického, kulturního a politického života.

Nahrávky se v podstatě nepodařilo systematicky dostat k těm posluchačům, pro něž byly primárně určeny, a sice ke studentům a žákům na různých stupních škol. V archivních záznamech existují četné známky příslibu nákupu sady desek pro školy, ale informace o proběhlé koupi jsou řidší, než se očekávalo.

8. Akvizice zvukového materiálu

Do organizačního pozadí celého podniku vstoupil velmi významně tehdejší Radiožurnál neboli budoucí Československý rozhlas. Přispěl sumou 20.000 franků a zdarma poskytl nahrávací prostory v Národním domě na Vinohradech, technika a později také nahrávací přístroj.

Rozhodnutí Fonografické komise, že nahrávky budou pořizovány v Praze a nikoli v terénu, se mohlo zakládat na dvou různých odůvodněních, z nichž jedno je koncepční a jedno spíše technického rázu: součástí koncepce Fonografické komise možná byla preference technické kvality nahrávky před autenticitou záznamu pořízeného v terénu. Technická příčina mohla v počátcích činnosti tkvít v absenci přenosného přístroje umožňujícího terénní záznamy hudby i nářečí. Zvolený postup ale vykazoval

²⁵ Katalog desek Fonografického archivu, MUA AV ČR.

některé nevýhody: s přemísťováním interpretů a mluvčích do Prahy, zejména ze vzdálenějších oblastí, byly pochopitelně spjaty četné organizační nesnáze a zvyšovala se nákladnost pořizování nahrávek do Fonografického archivu.

Sběr nářečí byl od samého počátku organizován jen velmi zhruba a odvíjel se zřejmě od dostupnosti mluvčích a interpretů a od jejich ochoty přijet na nahrávání do Prahy. Z technických a personálních důvodů bylo nutno soustředit se v nahrávání vždy jen na jednu oblast. Pevné místo měla oblast jihozápadních Čech a Chodsko.

V roce 1932 bylo plánováno nahrávání lidové hudby z jižní a střední Moravy, které měl zajistit brněnský Ústav pro lidovou píseň, konkrétně prof. Souček²⁶. Nebylo však jasné, zda budou hudebníci poslání do Prahy, nebo zda (jak nabídl Radiožurnál) bude do Brna zapůjčen nahrávací přístroj a k nahrávání dojde na Moravě. Nahrávání bylo tedy realizováno až v dubnu následujícího roku, kdy uskutečnila Esta za přítomnosti prof. Chlumského, prof. Zicha a prof. Smetánky nahrávání moravských a slezských nářečí a hudby.

Záznamů nářečí, kvůli nimž byl Fonografický archiv původně koncipován, bylo dosud pořízeno méně než záznamů hudby. V důsledku zdržení přišel archiv o cenné autentické doklady nářečí, neboť mluvčí umírali. Chlumský připomínal nutnost jeho záznamu, protože „až budeme mít potřebné peníze, nebude co zapisovat“. Před nebezpečím rychlého zániku nářečí varoval Chlumský znovu na červnové schůzi Fonografické komise²⁷.

Příčina zpomalení pořizování nahrávek byla finanční: Radiožurnál, který nahrávání organizoval, se zajišťoval proti možným finančním problémům a dal Estě pokyn, aby náklady nepřekročily majetek Fonografické komise²⁸. Ředitel Esty Hájek naštěstí projevil ochotu provést nahrávání na dluh, a tak bylo možné nahrát nářečí v jižních Čechách, v Krkonoších a na Hlučínsku. Na Hornácku zároveň probíhalo nahrávání zajišťované francouzskými technikami firmy Pathé. Paralelně s nahráváním moravských nářečí a hudby probíhalo v roce 1935 nahrávání na Podkarpatské Rusi, které měl v gesci Radiožurnál, a nahrávání hudby umělé a politických a uměleckých projevů.

Posledních 11 z celkem 50 původně plánovaných nahrávek bylo dokončeno v roce 1934. Počet nahrávek moravských nářečí byl ale stále nízký, proto byli vyhledáváni další vhodní mluvčí. V únoru 1937 konstatuje komise odklad nahrávek na jaro kvůli absenci mluvčích a chabé organizaci. Zajištění nahrávek prostřednictvím

²⁶ 1870–1935. Slavista, literární historik a rektor Masarykovy univerzity.

²⁷ Zpráva Fonografické komise pro schůzi ČA z 13.6.1933. ig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR.

²⁸ Zpráva Fonografické komise pro schůzi ČA z 8.6.1932. ig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR.

brněnského pracoviště bylo málo spolehlivé, navíc Radiožurnál odstoupil od svého slibu na zapůjčení nahrávacího přístroje a žádal, aby nahrávání kompletně finančně zajistila Fonografická komise. Ta se rozhodla nahrávání realizovat za přítomnosti prof. Huttera a jeho asistenta dr. Vachulky (Hutter navrhuje jeho jmenování tajemníkem komise pro lidovou píseň) v prostorách firmy Esta. Pražské nahrávání bylo úspěšné jen zčásti: brněnský Ústav pro lidovou píseň pozval 58 osob, přišlo jich jen 21. Ostatní nepřišli prý pro neúplnou adresu, pro jiné zaneprázdnění, někteří měli příliš náročné požadavky, jiní neodpověděli vůbec. J. Chlumský byl liknavým přístupem moravských spolupracovníků a jejich nedostatečnou přípravou natolik rozhořčen, že navzdory stále nízkému počtu záznamů nářečí (v Estě bylo nahráno 40 písní a pouze 10 ukázek nářečí) rozhodl, že „tím splnila Č. A. svou povinnost k Moravě, jejíž píseň v našem archivu byla zastoupena velice skromně“²⁹. Šlo však zřejmě jen o projev rozčarování, nikoli vážně míněné konstatování, neboť ještě v roce 1937 pokračuje úsilí opatřit pro Fonografický archiv širší ukázky nářečí a hudby. Fonografická komise dále chtěla pro nahrávání využít pražského Sjezdu československého venkova v roce 1937, konstatovala ale, že soustavná hlasová námaha zpěváků způsobila významný pokles kvality zpěvu a nahrávky tudíž nebyly použitelné. Naplánovala tedy doplňování zvukových záznamů na Moravě. Po několikerém odložení ze strany Radiožurnálu pro neodkladné práce k němu došlo až na jaře 1938.

Písňe byly vybrány tak, aby se od sebe odlišovaly, ale zároveň aby tvořily dohromady hudebně logický celek. Tematicky jsou v archivu zastoupeny písňe svatební, šátečkové, zelné. V rámci zachycených oblastí (Rožnovsko, Znojemsko, okolí Vážnice, Těšínsko, Hlučínsko) byly zjištěny migrační stopy nápěvů a vztahy mezi moravskými a českými písněmi (např. podobnost mezi hlučínskými písněmi a nápěvem *Hej, Slované*)³⁰.

Jarní nahrávání na Moravě z roku 1938 bylo prakticky poslední akcí Fonografické komise. Během války nebylo pořizování dalších nahrávek možné a po válce k němu došlo jen sporadicky.

9. Nahrávky Fonografického archivu

Chlumský koncipoval Fonografický archiv jako velkorysý a ambiciózní projekt, který by umožnil uchovávat záznamy nářečí (lidové mluvy), lidového zpěvu, lidové

²⁹ Zpráva Fonografické komise za dobu od 2.VI.–1.XI.1937 pro schůzi III. třídy Č.A. 1.11.1937, sig. 341, inv. č. 486. karton 233, MUA AV ČR.

³⁰ Příloha ke Zprávě Fonografické komise, 30.3.1938, sig. 341, inv. č. 486. karton 233, MUA AV ČR.

hudby, ale i záznamy předních osobností českého kulturního a politického života. Takové nahrávky také postupně získával. Zároveň se ale přidávaly nahrávky (záznamy) dalších žánrů, které byly dané profesním a uměleckým zaměřením osobností na archivu organizačně zúčastněných. Účast některých byla přirozená a vyplývala z jejich profesního zaměření, širší účast zástupců III., filologické třídy akademie měla zřejmě být zárukou finanční náklonnosti ze strany České akademie. Organizaci nahrávání českých a moravských nářečí zajišťovali E. Smetánka a B. Havránek, nahrávání slovenských nářečí měl na bedrech V. Vážný. České a moravské písně v prvopočátcích aktivit fonografické komise byly v gesci J. Horáka, písně slovenské sbíral Karel Plicka. A. Klášterský měl na starost autorské čtení básní. Nahrávky písní i nářečí na Podkarpatské Rusi měl na starost I. Paňkevč, který jako Chlumského žák později zakládal fonetické pracoviště v Kyjevě. J. Páta přirozeně prosadil nahrávky lužickosrbských písní i nářečí. Účasti O. Fischera byly pokryty i záznamy činohry a umělecké recitace, Z. Nejedlý zajišťoval nahrávání operních kusů a skladeb Bedřicha Smetany.

Během prvního nahrávání v letech 1929 a 1930 byly v zápisech nejsilněji zastoupeny písně ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, „odtud zachyceno pravé bohatství” (Chlumský 1930). Dále se zaznamenává rovněž umělá hudba (Sbor moravských učitelů, ředitel konzervatoře J. B. Foerster, J. Kubelík), ale i další.

Navzdory organizačním problémům je ve Fonografickém archivu nejhojněji zastoupen lidový zpěv s hudebním doprovodem. Regionální zastoupenost ovšem zdaleka není proporční: nejčastěji se objevují nahrávky ze Slovenska (Trenčínsko, Zvolensko, Myjava), dále z Moravy (Slovácko, Hlučínsko), z Čech je (zásluhou prof. Jindřicha a prof. Zicha) nejčetněji zastoupeno Chodsko. Ostatní regiony jsou v archivu přítomny jen sporadicky, přičemž geografické proporčnost je spíše nahodilá. Podrobněji se zastoupení jednotlivých regionů tehdejšího Československa v hudebních částech fonografického archivu věnuje Matěj Kratochvíl (Kratochvíl 2010). Ze zápisu o činnosti Fonografické komise lze usuzovat, že systematickosti do sběru nahrávek vnesl až B. Hála, v té době jednatel komise. Během druhé světové války nemohly být další nahrávky pořizovány, a tak se činnost Fonografické komise koncentrovala na uspořádání a katalogizaci nahrávek stávajících. Až v roce 1941 byla zakoupena mapa, do níž bylo vyznačováno, jaké oblasti jsou již v archivu zastoupeny, ať nahrávkami nářečí nebo lidové hudby.³¹

Co do počtu následují nahrávky nářečí, které byly v počátku těžištěm a dominantou celé koncepce Fonografického archivu. Kvantitativně následují nahrávky umělé hudby, dále umělecká recitace, politické projevy, nahrávky úryvků divadelních představení, projevy akademiků a nahrávky lidové hudby instrumentální.

³¹ Zápis Fonografické komise, 28.1.1941. sig. 341, inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

9.1. Hodnocení nahrávek Fonografického archivu

Z Katalogu nahrávek lze vyčíst hodnocení kvality jednotlivých položek zúčastněnými osobnostmi. Hodnocení jsou často rozporuplná a reflektují odborné zaměření posuzovatele. U všech položek lze najít názor prof. Chlumského, který se vyjadřoval především k technické kvalitě záznamu, ale i k autenticitě a přirozenosti projevu (Chlumský: *Výborné, vypravování živé, výrazné a přirozené jako v hovoru s kamarády. Dobře je tu slyšet rozdíl mezi měkkým a tvrdým y.*)³², dále jsou významně zastoupeny názory prof. Zicha na uměleckou kvalitu hudebních nahrávek. Registrujeme také poznámky prof. Huttera, sporadicky prof. Zubatého, doc. Plicky nebo dr. Očadlíka³³, v pozdějších letech doc. Hály. Některá Chlumského hodnocení se vztahují i ke stylistické kvalitě promluvy *Výborný zápis i přednes, ale vypravování netvoří harmonický celek.*

Z poznámek u nahrávek pořízených po roce 1934 je patrné, že i organizátoři Fonografického archivu si začali uvědomovat obtížný úkol nahrávaných zpěváků a mluvčích a oceňují přirozenost promluvy i zpěvu a psychickou odolnost ve vypjaté situaci nahrávání (*Zpěvačka má pevné nervy.*), zároveň ale neztrácí ze zřetele hlavní účel pořizování nahrávek nářečí, kterým je uchování zanikajících jevů.

V některých případech došlo zřejmě k nedorozumění a nepochopení požadavku autentické mluvy. Nahrávání mluvčí si tedy, někdy za pomoci vesnické inteligence, vyprávění na určité téma připravili (*Vypravování mu pomohl sestavit pan učitel.*), někdy z nejistoty napsali a při nahrávání ho četli. Čtení textu bylo pro zachycení nářečí samozřejmě nevhodné, taková nahrávka byla pak vyloučena z ražení. Někdy se ovšem sám Chlumský pozastavoval nad schopností mluvčích číst text přirozeně:

Výborné. Četla, ale tak, že napoprvé jsem ani nepoznal, že čte, byl jsem toho domněni, že vypravuje z paměti. Tak přirozeně a pěkně zněl její hlas.

Velmi dobré. Četl pěkně a výrazně, hlas pěkný a dobré nervy.

Vypravování spatra ale nebylo zdaleka zárukou kvality a použitelnosti nahrávky pro účely, pro jaké byl archiv zamýšlen, tedy uchování a reprezentace nářečních jevů:

Vypravováno velmi nedokonale a bez zvláštností tamějšího nářečí, matrice nedělána.

Navzdory odbornému vedení Chlumského a Smetánkovu došlo někdy během nahrávání k okolnostem, které znesnadnily, ba znemožnily další použití nahrávky:

³² Toto i další hodnocení, v textu vyznačené kurzivou, je citováno z Katalogu nahrávek Fonografického archivu, MUA AV ČR.

³³ 1904–1964. Hudební vědec, kritik a pedagog.

Mluvila přirozeně a z paměti, ale zápis málo zřetelný, ač technicky dobrý. Pravděpodobně odkloněna od mikrofonu.

Někteří mluvčí zhodnotili, bez ohledu na původní účel nahrávání, své výstupy jako formální a z autentického lidového nářečí přešli do mluvy spisovné (*Vypravování bohužel jazykem spisovným.*).

Již během nahrávání a zejména následného hodnocení kvality nahrávky měl doc. Hála na zřeteli možné budoucí didaktické využití nahrávek:

Vypravování pěkné, klidné, přirozené, vhodné pro školu jako doprovod k Bezručovi.³⁴

V rámci hodnocení kvality nahrávek Chlumský zavádí neologismus „fonogenní hlas“, který se ovšem přes svou výstižnost neujal.

Mezi hodnotiteli docházelo při hodnocení jednotlivých nahrávek k výrazným neshodám, které se odrazily i v komentářích k některým nahrávkám.

9.2. Kritéria výběru nahrávek určených k prodeji

Při pořizování nahrávek určených pro Fonografický archiv měli organizátoři neustále na zřeteli záměr prodeje desek zejména školám, což byl prvotní Chlumského záměr. V této perspektivě také pečlivě volili, které nahrávky jsou k razbě a dalšímu využití vhodné a které ne. Na základě posouzení kvality nahrávky se rozhodovalo o tom, zda se deska bude razit a v kolika exemplářích. Požadovaná kritéria prodejnosti jsou ovšem nejasná. V řídkých případech je příčina nevhodnosti k prodeji specifikována: *Výborné, ale hlas špatný, k prodeji nevhodné.* (Slovem *výborné* hodnotil Chlumský obvykle technickou kvalitu záznamu.) *Výborné, ale ne k prodeji, zpěvák má ženský hlas.* V některých poznámkách, v níž se plně odráží fonetické zaměření Chlumského: *Pěkný hlas, ale artikulace špatná.*

K prodeji nahrávek, byť by patrně byl úspěšný a vylepšil tak potřebně rozpočet fonografického archivu, nedošlo v několika případech proto, že interpreti byli smluvně vázáni jinde. Například Sbor moravských učitelů nahrál několik Smetanových písní, ale jen píseň *Tři jezdci* byla ražena. Nebyla ale nabízena k prodeji, pouze byla předána Smetanovu muzeu. Stejně tak u Jirákových nahrávek Smetanových skladeb je poznámka O. Zicha *Hra Jiráková je výtečná. Nesmí se prodávat.* Jan Kubelík interpretoval první větu svého koncertu č. 4 pro housle s doprovodem piana, nebyl ovšem se svým výkonem spokojen, neboť „nebyl takový, jaký by si přál pro Akademii“. Vymohl si tedy výslovný slib, že deska nebude ražena, a na oplátku slibuje, že nahrávku přetočí. K tomu zřejmě nedošlo, protože jiná Kubelíkova nahrávka v katalogu desek nefiguruje³⁵. Srovnatelná situace se zcela nevyhnula ani souborům lidové

hudby. Kratochvíl (2010) uvádí okolnosti nasvědčující tomu, že nahrávky lidové hudby z Myjavu jsou interpretovány kapelou Samka Dudíka, která již v té době poloprofesionálně působila v Praze, byla ale vázána smlouvou s His Master's Voice.

9.3. Nejprodávanější desky

O některé desky byl zájem takový, že se první razba rozprodala a byly raženy (firmou Esta) podruhé. Byly to, navzdory původnímu určení nahrávek k didaktickým účelům, desky s hudebními nahrávkami, dále s nahrávkami umělecké recitace nebo úryvků divadelních her v podání předních herců, desky s hlasem básníků recitujících vlastní verše nebo spisovatelů pronášejících umělecké úvahy. Velmi prodávána byla deska s nahrávkou Renaty Tyršové a několik desek s nahrávkami projevů politických. Rovněž několik nahrávek hudebních představovalo populární a komerčně úspěšné položky Fonografického archivu: desky s chodskými tanci nebo s lužickosrbskými tanečními melodiemi, ale i Dvořákovy skladby nebo husitská píseň *Ktož sú boží bojovníci*.

10. Spory o technickou kvalitu nahrávek Fonografického archivu

Technická kvalita nahrávek firmy Pathé byla nesporná: M. Očadlík ze spolupracujícího Radiožurnálu přiznával, že jejich zápisy jsou kvalitnější než ty, které je schopen vlastními prostředky pořídit Radiožurnál. Podle Kratochvíla (2010) převyšovaly nahrávky Fonografického archivu technickou kvalitou dobový průměr. Navzdory tomu kvalitu nahrávek a vůbec celého Fonografického ústavu zpochybnil prof. M. Murko³⁶ na své březnové přednášce v roce 1931, během níž zazněly Murkovy fonografické záznamy. Při této příležitosti M. Murko pohaněl práci svých kolegů z Fonografické komise, a to jak z hlediska technické kvality nahrávek, tak z hlediska finanční náročnosti Fonografického archivu a zejména spolupráce s francouzskou firmou Pathé. O Murkově kritice zpravil komisi posluchač Filozofické fakulty Jiří Straka: na základě jeho zprávy podal Chlumský na prof. Murku stížnost adresovanou České akademii. Chlumského stížnost byla předložena na jednání III. třídy akademie, která ji ovšem pouze vzala na vědomí a podrobněji se jí nezabývala. Na základě této nečinnosti se Chlumský v červnu 1931 vzdává čestného úřadu správcovství Fonografického archivu³⁷.

³⁶ 1861–1952. Slovinský slavista a germanista, jeden ze zakladatelů pražského Slovanského ústavu České akademie.

³⁷ Zpráva fonografické komise pro schůzi Č. A. 10.6.1931. sig. 341, inv. č. 486. karton 233, MUA AV ČR.

³⁴ Šlo o nahrávku vypravování z Beskyd.

³⁵ Původní nahrávka je dostupná na <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10807906>.

Tento konflikt byl pro Fonografický archiv ohrožující zejména v možných důsledcích finančních. Prof. Chlumský zůstal navzdory poměrně chatrnému zdraví duší a hybnou silou dalších aktivit směřujících ke zdárnému budování Fonografického archivu. Jako svého nástupce navrhl E. Smetánku, který se dlouhodobě účastnil organizačních i odborných prací spojených s budováním archivu, nicméně do funkce správce byl III. třídou akademie zvolen prof. Janko. Zůstává jím až do ledna 1934, kdy se pro zaneprázdnění vzdává funkce a předsedou komise je zvolen prof. Smetánka.

11. Válka

Několik dní před zřízením protektorátu zemřel profesor Chlumský. Jeho kolegové se museli tedy vyrovnávat se situací novou ve smyslu celospolečenském i ve smyslu pracovním.

Správou Fonografického archivu, stejně jako vedením Fonetického ústavu, byl dočasně pověřen prof. Hála. Činnost Fonografické komise byla pochopitelně utlumená, o tom svědčí i frekvence a obsah zápisů pro Akademii. Za léta 1940 až 1943 je v archivu k dispozici po jediné zprávě o činnosti.

Pracovníci Fonetického ústavu při Filozofické fakultě se věnovali pořádání a revizi dosavadních záznamů a jejich katalogizaci: K. Ohnesorg³⁸ přepisoval záznamy z jižních Čech, V. Mazlová³⁹ zápisy z Hané. Výsledkem její činnosti byly mimo jiné články Deset hanáckých nářečí a Systém hanáckých samohlásek (Mazlová 1942). Během válečných let byl pořízen nový katalog desek, který obsahoval jednak poznámky Chlumského a dalších o kvalitě nahrávek, ale i záznamy o opotřebování desek. K. Ohnesorg, který katalog pořádal, zjistil nesrovnalosti a rozdíl mezi záznamy a reálným stavem nahrávek. Bylo tedy nutno celý archiv zrevidovat. Podle zprávy z 26.3.1943 čítal Fonografický téměř 1900 desek.

O některé desky Fonografického archivu projevily zájem firmy Ultraphone i Esta, která po firmě Pathé převzala ražení desek Fonografického archivu. Vzhledem k tomu, že nový (od roku 1939) umělecký ředitel Esty hudební skladatel J. Seidel označil „desky s lidovou hudbou za neprodejné“⁴⁰ a autorská práva k umělým písním držel Čs. rozhlas, z ražení a eventuálního ekonomického prospěchu sešlo. Esta sama přešla během druhé světové války pod správu německého koncernu Siemens-Halke.

³⁸ 1906–1976. Český fonetik a romanista.

³⁹ Vyučující na konzervatoři, od roku 1937 do roku 1941 působila jako nehonorovaná asistentka ve Fonetickém ústavu.

⁴⁰ Zpráva Fonografické komise o činnosti v roce 1940. (nedatováno) č.j. 960/41. sig. 341, inv. č. 486. karta 233, MUA AV ČR.

Za války plnil Fonografický archiv nepochybně i jistou roli národně podpůrnou: desky, zejména ty se záznamy projevů českých herců, byly hojně půjčovány na konzervatoři i Divadelnímu odboru Umělecké besedy. Byly ovšem vedeny jako ukázky herecké mluvy. Rovněž byly některé desky z archivu zapůjčeny na výstavu lidové písně v Národním muzeu.

V roce 1942 došlo k mírné obnově přístrojového vybavení Fonografického archivu: firma Telegrafia z Pardubic dodala reprodukční zařízení pro přehrávání archivních desek (magnetofon s krystalovou přenoskou, lamp. zesilovač a dynam. reproduktor).

Zápisy o činnosti Fonografické komise po roce 1943 do konce války zcela chybí.

12. Po válce – Fonetický ústav při ČSAV a přechod Fonografického archivu pod něj

V září 1945 přednesl prof. Hála na schůzi III. třídy Akademie návrh na zřízení Fonetického ústavu⁴¹ při ČSAV. Návrh byl přijat v únoru 1946 a byla jmenována přípravná komise ve složení profesorů Hály, Havránka a Vážného. Dva poslední jmenovaní (spolu s prof. Šmilauerem) byli zároveň jmenováni do Fonografické komise.

V roce 1947 se komise sešla dvakrát, v roce 1948 zřejmě vůbec. Pro činnost Fonografické komise bylo významné znárodnění firmy Esta, která se stejně jako Ultraphon stala součástí národního podniku Gramofonové závody (Matoušek 2013), jehož ředitel J. Haša⁴² se díky Hálově návrhu v roce 1949 stává členem Fonografické komise. Jeho návrhy a nabídky jsou pro další činnost Fonografické komise poměrně důležité: doporučuje výběr magnetofonu (upřednostňoval českou Meoptu před holandským Wiramphonem a americkým Websterem), nabídl zapůjčení nahrávacího vozu (k tomu tedy došlo až v roce 1952, avšak pravděpodobně nikoli liknavostí ředitele Haši, ale spíše absencí akviziční aktivity ze strany Fonografické komise) a přetočení originálních desek na fólie, o což žádal Fonografickou komisi Moravský ústav. Gramofonové závody razily postupně 15 desek s divadelními záznamy (Hübnerová, Zako-pal, Výdra, Laudová-Hořicová). Desky byly v roce 1951 dány do prodeje a také použity k předvádění v Divadle hudby. Tento soubor byl představen jako „historický dokument vývoje moderního českého divadla v období po první světové válce, i cen-

⁴¹ V archivních materiálech MUA AV ČR se objevuje pod názvy Fonetický ústav, Fonetický kabinet i Fonetická laboratoř. Není zcela jasné, byly-li změny názvu formální, či zda šlo o užití synonymní označování.

⁴² V období mezi válkami finanční podporovatel měsíčníku Vest Pocket Revue a kabaretu E. F. Buriana Červená sedma, v roce 1939 ve funkci obchodního ředitele dohlížel na arizaci firmy Esta, posléze majitel obchodu s gramodeskami, po znárodnění „prozatímní zplnomocněnec ministra informací pro výrobu a exploataci gramofonových desek“, od roku 1946 ředitel Gramofonových závodů, které sloučily Estu i Ultraphon (Gössel, Šír 2014).

ná pomůcka pedagogická⁴³. Při vzpomínkovém večeru zázněla nahrávka projevu prof. Zubatého.

Kromě aktivit bezprostředně spjatých s budováním a pořádáním Fonografického archivu se prof. Hála, správce archivu, potýkal s potížemi rázu organizačního. Na konci roku 1949 žádal o přidělení místnosti pro fonografickou komisi, protože dosud ji sdílela s komisí národopisnou. Požadoval rovněž další místnost pro umístění nahrávací aparatury a zvukotěsné kabiny (ta byla dle pozdějšího upřesňujícího záznamu zřízena na chodbě).

V roce 1949 se Fonografická komise pro zaneprázdnění svých členů nesešla, avšak na rok 1950 bylo naplánováno zahájení soustavné práce na výzkumu nářečí a písní. Navzdory již dvacetileté faktické existenci Fonografického archivu by šlo skutečně o zahájení, protože doposud nahrávky pořizovány soustavně nebyly, volba vytěžovaných oblastí se odvíjela od osobních zájmů a preferencí zúčastněných. Teprve v roce 1950 (přestože její pořízení bylo avizováno již v roce 1941) dokončil prof. Hála mapu míst, odkud už jsou v archivu ukázky písní a nářečí Čech a Moravy, pak i ze Slovenska⁴⁴.

Na schůzi v dubnu 1950 komise jednomyslně doporučila zřízení nového Fonetického ústavu v rámci Akademie. Na nově zřízený ústav měly přejít úkoly, které Fonografickou komisí přesahovaly zejména z důvodu nedostatku personálního a technického zázemí. Fonetický ústav při Filozofické fakultě měl dále zajišťovat pedagogickou aktivitu, těžiště činnosti nově zřízeného ústavu mělo spočívat ve vědeckých a výzkumných aktivitách. V Prozatímním statusu Hála počítal s tím, že nový Fonetický ústav bude dědicem Fonografické komise ve smyslu péče o Fonografický archiv a v jeho rozvíjení⁴⁵. Mezi úkoly zařadil zaznamenávání nářečí a projevů státníků i představitelů kulturního života. Rovněž zamýšlená struktura ústavu reflektovala potřeby Fonografického archivu: počítalo se se vznikem oddělení pro záznam mluvy a hlasu (zpěv, přednes, nářečí) a jejich uchovávání na deskách, zvukových filmech a jiných registračních prostředcích.⁴⁶ Plánovaný Fonetický ústav při ČSAV měl získat sbírky Fonografického archivu, materiál fonografické a ortoepické komise. Na první období existence byla ostatně naplánována zejména činnost vztahující se k Fonogra-

⁴³ Zpráva o činnosti fonografické komise, 4.11.1950. sig. 341, inv. č. 482, karton 233, 1950, MUA AV ČR.

⁴⁴ Zpráva o činnosti fonografické komise za 4. čtvrtletí 1950. 22.1.1951. sig. 341, inv. č. 486, karton 233, MUA AV ČR.

⁴⁵ Zatímní status Fonetického ústavu. Zpráva přípravné komise pro zřízení Ústavu pro záznam, výzkum a kulturu hlasu i mluvy (dále stručně: Ústavu fonetického). 30.4.1950. sig. 341, inv. č. 482, karton 233, 1950, MUA AV ČR.

⁴⁶ Ibidem.

fickému archivu, a to zejména pořádání jeho materiálů a jeho systematické doplňování.

V roce 1951 prof. Hála konstatoval, že oblasti Čech jsou velmi chudě zastoupeny. Profesori Voráč a Vážný byli pověřeni sbíráním záznamů. Navzdory finančním a organizačním překážkám byl Fonografický archiv obohacen o Vážného a Voráče dialektologickou mapu s argumentovanými návrhy míst budoucích nahrávek nářečí (260 míst převážně z Čech). Byl vypracován seznam zpěváků a vypravěčů stávajících nahrávek Fonografického archivu (Ondráčková, 1956). Tento rok konala Fonografická komise tři schůze, byl to však poslední aktivní rok Fonografického archivu. V plánu na rok 1952 bylo přehráni záznamů z Prahy a středních Čech na fólie, dále nahrávky mluvy a zpěvu z jihozápadních Čech a jejich lingvistické a fonetické prozkoumání⁴⁷. Výhled byl velmi stručný a formulovaný spíše obecně.

Poslední aktivitou Fonografického archivu bylo pořízení 10 fólií, bez bližší specifikace, v roce 1957⁴⁸. V tomto období probíhala poslední fáze katalogizace nahrávek Fonografického archivu.

Další aktivity akademického fonetického pracoviště se ubíraly jiným směrem: Fonografická komise a Fonografický archiv přešly pod Fonetický kabinet, který byl součástí Ústavu pro jazyk český. Ten napínal své síly k vytvoření vědecké gramatiky spisovného jazyka českého, Fonetický kabinet byl upozaděn, později se koncentroval na výzkumné úkoly zaměřené na fyziologii produkce řeči a akustické vlastnosti řeči. Ani v jednom z nich nehraje Fonografický archiv roli. Hála sám konstatoval, že „zcela bez užítu archiv nebyl“ (Hála, 1953), ovšem nedostatek, ba absence stálých pracovníků archivu neumožnily systematické zpracování a využití pořízených zvukových záznamů. Hála v citovaném textu zprostředkoval Chlumského odkaz v tom smyslu, že za hlavní počín v rámci činnosti Fonografického archivu považoval vydání 52 desek určených pro školní výuku. Budoucnost archivu viděl ve spolupráci s Gramofonovými závody.

13. Závěr

Záměr tvůrců Fonografického archivu byl nahrávat proslovy předních českých politiků, umělecká díla interpretovaná předními herci, zejména ale zvukové zajímavosti lidové mluvy a hudby v Československu, tedy dialektologické projevy, a to zejména za účelem didaktické demonstrace různorodosti národního jazyka. Sběr nářečí

⁴⁷ Pracovní plán komise fonografické na druhé pololetí r. 1952. 11.6.1952. inv. č. 483, karton 233, MUA AV ČR.

⁴⁸ Zpráva o plnění všech úkolů vědecké práce za rok 1957. 15.1.1958. inv. č. 20–21, karton 2, MUA AV ČR.

představoval původně těžiště smyslu existence Fonografického archivu. Ovšem nakonec v archivu početné dalece převažují nahrávky lidové hudby – lze jen spekulovat, zda to bylo i vlivem účasti O. Zicha a po jeho smrti J. Huttera. Vliv obou muzikologů je patrný zejména z komentářů v katalogích desek fonografického archivu.

Iniciátoři Fonografického archivu si vytkli cíl nesmírně ambiciózní, až nespelnitelný. Záměr a koncepce vytvoření Fonografického archivu ovšem nebyly nikde explicitně formulovány. V prvopočátku se aktivita odvíjela od Chlumského odborných zkušeností, svými osobními kontakty také Chlumský velice podpořil realizaci projektu v jeho počátcích. Nejednotná dramaturgie se během činnosti Fonografické komise ještě více fragmentarizovala, a to jak žánrově, tak geograficky: z typologické rozmanitosti nahrávek lze usuzovat, že Fonografická komise chtěla postihnout a uchovat zvukové ukázky nářečí od Srbské Lužice na západě po rusínská nářečí na východě. Z oblasti téhož rozsahu pocházela i zaznamenávaná lidová hudba. V tak nízkém počtu pracovníků, kteří se navíc pořizování nahrávek věnovali okrajově vedle své hlavní činnosti v akademické oblasti, však nebylo reálné systematicky obsáhnout pás území cca 900 km dlouhý a až 300 km široký.

K nahrávkám autentických nářečí a lidové hudby nutno připojit ambici zachycení projevů politických, uměleckých i akademických. Tato tematická oblast zjevně jakoukoli dramaturgickou koncepci postrádala, řídila se zřejmě odbornou působností členů Fonografické komise. Žánrově jsou nahrávky ještě roztržštěnější v důsledku toho, že zhusta byli nahráváni finanční podporovatelé, jejichž potenciál filologického přínosu obecnému prospěchu byl spíše omezený. Nesoustavnost a nahodilost výběru mluvčích je koneckonců i předmětem kritiky V. Gutwirtha v Přítomnosti v srpnu 1935 (Gutwirth 1935), na niž v listopadu téhož roku reagují členové fonografické komise (Fischer a kol. 1935).

Tým pracovníků, který se na nahrávkách podílel, nebyl nijak rozsáhlý, navíc nahrávání nebyla realizována v terénu: interpreti i nositelé nářečí byli zváni do Prahy, kde nahrávky probíhaly. K nízké komerční úspěšnosti mohla kromě neujasněných obchodních vztahů přispět i jistá specifika akademické komunikace, která byla uplatňována i v periodikách neakademických v textech, které měly podnítit veřejnost (zejména veřejnost školskou) k nákupu desek. Chlumský například tvrdošíjně trval na používání výrazu „fonografování“, ačkoli v roce oficiálního ustanovení Fonografické komise se už dávno vžilo slovo „nahrávání“ apod.

Hned po Chlumského smrti přišel protektorát a druhá světová válka; pořizování nových nahrávek bylo tedy nemožné. Navzdory predikované systematickosti bylo pořizování nových autentických zvukových záznamů i po válce jen plánováno; ani v poválečných archivních záznamech není zmínka o jejich uskutečnění. Fonografický archiv v podstatě ustrnul, ovšem i vlivem širších okolností, se smrtí svého zakladatele Josefa Chlumského.

Archivní dokumenty naznačují zahraniční potenciál a v evropském kontextu ojedinelost akademického Fonografického archivu. V plném rozvinutí a naplnění tohoto potenciálu bránily nejednoznačně zformulované právní a obchodní vztahy mezi zúčastněnými institucemi. V důsledku těchto finančních těžkostí a obchodních nejasností však Fonografický archiv nevyužil svého potenciálu a v podstatě zůstal akademickou archiválií.

Nelze říci, že by fonografický archiv někdy systematicky plnil účel, k němuž byl tak entuziasticky, pracně a nutno říci i nákladně koncipován a pořizován. Nahrávky nebyly v širším měřítku využity ve školním vyučování, což byl jeden z hlavních cílů původní myšlenku prof. Chlumského. Nebyly ani podrobněji lingvisticky a foneticky prozkoumány, jak to plánoval Hála v r. 1951. S největším úspěchem se u veřejnosti setkaly nahrávky divadelní, které ovšem stály na okraji zájmů původního záměru.

Předpokládaný rozpočet hned během prvního roku pořizování zvukových záznamů několikrát překročen. Nahlíženo kritérii současných grantových agentur šlo o projekt bez zajištěných zdrojů, s nepromyšlenou a neucelenou koncepcí, s matně rozdělenými úkoly a kompetencemi, o projekt, který nedodržel rozpočet a jehož publikační výstupy byly minimální. Do značné míry je chyba poválečné fonetiky, že materiály nasbírané a zaznamenané na deskách Fonografického archivu ležely bez povšimnutí ve skříní na chodbě Fonetického ústavu nebo Etnografického ústavu. Digitalizaci velké části Fonografického archivu provedla zahraniční instituce (Bibliothèque Nationale de France; <http://gallica.bnf.fr>) a díky ní dnes lze pořízené nahrávky ocenit.

Sada, která patřila Fonografické komisi, byla v šedesátých letech přenesena z nevyhovujících a omezených prostorů Ústavu pro jazyk český do Archivu Akademie věd v Zámčích, odkud je paradoxně zachráněna povodeň v roce 2002. Desky byly mechanicky vyčištěny a díky úsilí pracovníků Etnografického ústavu AV ČR byly restaurovány a digitalizovány vybrané zvukové nahrávky.

Prozatím se dobrodružství fonografického archivu završilo etnomuzikologickou prací (Kratochvíl 2010), která ovšem do centra svého zájmu klade písně a hudební nahrávky. Mluveným slovem se zabývá jen okrajově a pochopitelně je nijak nezkoumá z hlediska lingvistického nebo fonetického.

Nahrávky Fonografického archivu představují pro současné lingvisty i vědce jiných oborů doposud nevytěženou studnici autentických řečových a hudebních materiálů.

Literatura

Bořek - Dohalská M. a kol., 2016, *Historická východiska fonetiky a fonologie v přípravě učitelů*. In *Fonetika a fonologie v přípravě učitelů*. Filologické studie. Praha: Karolinum, s. 11–36.

Československý řád Bílého lva. 1923–1990. *Jmenný seznam nositelů*, 2017. Online: <http://www.prazsky.hradarchiv.cz/archivKPR/upload/8117-rbl.pdf> [cit. 2017-09-19].

Fischer O., Horák J., Hýsek M., Chlumský J., Smetánka E., 1935, *Oprava po čtvrt roce*. „Přítomnost” XII, č. 46, 20.11., s. 736.

Galazzi E., 2014, *Pierre Jean Rousselot: la phonétique expérimentale au service de l'homme*. „HAL SHS Sciences humaines et sociales”. Online: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01115159> [cit. 2017-10-11].

Gössel G., Šír F., 2014, *Český katalog nahrávek gramofonové firmy Esta*. Brno: Moravská zemská knihovna.

Gutwirth V., 1935, *Česká akademie a gramofonové desky*. „Přítomnost” XII, č. 31. 7.08., s. 485.

Hála B., 1953, *Fonetický kabinet*. „Naše řeč” 36, č. 5–6, s. 175–177.

Chlumský J., 1912, *Remarques sur l'appareil Lioret*. „Revue de Phonétique” 2, s. 147–156.

Chlumský J., 1914, *La nouvelle forme de l'appareil Lioret*. *Archiv für experimentelle und klinische Phonetik*. Berlín.

Chlumský J., 1930, *Fonografický a gramofonický archiv České akademie věd a umění v Praze*. „Časopis pro moderní filologii” 16, s. 189–193.

Chlumský J., 1936, *Krajan: list venovaný zaujmom československého zahraničia a otázkam vystahovaleckým*. Praha: Československý ústav zahraniční.

Institut de Phonétique – Musée de la Parole et du Geste. Gallica. *Bibliothèque Nationale de France*. Online: [http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&startRecord=0&maximumRecords=50&page=1&query=\(gallica_all_”tchecoslovaquie_plage”\)#resultat-id-49](http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&startRecord=0&maximumRecords=50&page=1&query=(gallica_all_”tchecoslovaquie_plage”)#resultat-id-49) [cit. 2017-09-19].

Ivan Artemovyč Paňkevč, *dialektolog*. Online: <http://www.avcr.cz/cs/vyroci/Ivan-Artemovyc-Pankevyc-dialektolog-6.10.1887-25.2.1958> [cit. 2017-09-02].

Kratochvíl M., 2009, *Lidová hudba v Československu 1929–1937* [zvukový záznam]. Praha: Etnologický ústav AV ČR. 5 zvukových desek. Nejstarší zvukové záznamy lidové hudby.

Kratochvíl M., 2010, *Lidová hudba v nahrávkách Fonografické komise České akademie věd a umění*. [Dizertační práce.] Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie.

Matoušek D., 2013, *Gramofonový průmysl v komunistickém Československu se zaměřením na dobu tzv. normalizace*. [Magisterská práce, vedoucí práce Viktor Pantůček.] Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta – Ústav hudební vědy, s. 12.

Matula J., 1932, *Česká osvěta: list věnovaný zájmům veřejného knihovnictví a organizaci lidového vzdělání*. Velvary: Kamil Harmach.

Mazlová V., 1942, *Systém hanáckých samohlásek*. „Časopis pro moderní filologii” 28.

Ondráčková J., 1956, *Doplňování fonografického archivu ČSAV*. „Naše řeč” 31, s. 237–241.

Pathé, 2017. In *Wikipédia. L'encyclopédie libre*. Online: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Pathé> [cit. 2017-05-29].

Rousselot P. J., 1911, *Chronique*. „Revue de Phonétique” 1, s. 103.

The Nobel Prize. Nomination archive. Rousselot, 2022. Online: https://www.nobelprize.org/nomination/archive/show_people.php?id=7920 [cit. 2022-03-31].

INFORMACJA O AUTORACH

IVANA BOZDĚCHOVÁ, doc. PhDr., CSc., bohemistka, językoznawczyni, Instytut Języka Czeskiego i Teorii Komunikacji, Wydział Filozoficzny, Uniwersytet Karola w Pradze (Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze). Zainteresowania naukowe: współczesny język czeski, leksykologia, słowotwórstwo, język czeski jako obcy. E-mail: bozdiaff@ff.cuni.cz. ORCID 0000-0002-5902-2031.

RADEK ČECH, doc. Mgr., Ph.D., bohemista, językoznawca, Instytut Języka Czeskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Masaryka w Brnie (Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity). Zainteresowania naukowe: składnia (stosunki zależnościowe, walencja, szyk wyrazów, enklityki), analiza tekstu, wybrane zagadnienia językoznawstwa ogólnego, lingwistyka kwantytatywna, lingwistyka korpusowa. E-mail: cechradek@gmail.com. ORCID 0000-0002-4412-4588.

MARIE ČECHOVÁ, prof. PhDr., DrSc., bohemistka, językoznawczyni, profesor w Katedrze Bohemistyki Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie. Zainteresowania naukowe: stylistyka czeska, frazeologia, morfologia języka czeskiego, współczesny język czeski, lingwodydaktyka. E-mail: m-cechova@seznam.cz.

MILADA HIRSCHOVÁ, doc. PhDr., CSc., bohemistka, językoznawczyni, Katedra Języka Czeskiego, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Karola w Pradze (Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze). Zainteresowania naukowe: składnia języka czeskiego, współczesny język czeski, pragmatyka lingwistyczna. E-mail: milada.hirschova@pedf.cuni.cz. ORCID 0000-0002-5966-3832.

DARINA HRADILOVÁ, PhDr., Ph.D., bohemistka, językoznawczyni, Katedra Bohemistyki, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu im. F. Palackiego w Olomuńcu (Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci). Zainteresowania naukowe: leksykologia (dynamika systemu leksykalnego), język czeski jako obcy lub drugi. E-mail: darina.hradilova@upol.cz. ORCID 0000-0003-4437-7355.

MILAN HRDLÍČKA, doc. PhDr., CSc., bohemista, lingwodydaktyk. Instytut Studiów Bohemistycznych, Wydział Filozoficzny, Uniwersytet Karola w Pradze (Ústav bohemistických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), Katedra Języka i Literatury Czeskiej, Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Zachodnioczeski w Pilźnie (Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni). Zainteresowania naukowe: bohemistyka lingwistyczna, szczególnie morfologia współczesnego języka czeskiego, problemy opisu i prezentacji języka czeskiego innojęzycznym cudzoziemcom, teoria przekładu artystycznego. E-mail: milan.hrdlicka@ff.cuni.cz, mhrdlick@kcj.zcu.cz. ORCID: 0000-0002-4976-8286.

EMMERICH KELIH, Assoz. Prof. Mag. Dr., slawista, językoznawca, Instytut Slawistyki Uniwersytetu w Wiedniu (Institut für Slawistik, Universität Wien). Zainteresowania naukowe: fonologia, fonotaktyka, budowa sylaby, frazeologia, zapożyczenia, kwantytatywna analiza języka i tekstu, lingwistyka synergiczna i ilościowa. E-mail: emmerich.kelih@univie.ac.at. ORCID 0000-0002-8315-8916.

ALEŠ KLÉGR, prof. PhDr., anglista, językoznawca, Instytut Języka Angielskiego i Dydaktyki, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav anglického jazyka a didaktiky, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze). Zainteresowania naukowe: leksykologia, leksykografia, semantyka, morfologia języka angielskiego. E-mail: ales.klegr@ff.cuni.cz. ORCID 0000-0001-7760-6631.

MICHAELA KOŠČOVÁ, Mgr., Ph.D., matematyczka, Instytut Matematyki Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie (Matematický ústav, Slovenská Akadémia vied v Bratislave). Zainteresowania naukowe: teoria prawdopodobieństwa, statystyka matematyczna, lingwistyka kwantytatywna, rozkłady prawdopodobieństwa i jego zastosowanie w modelowaniu i testowaniu, lingwistyka kwantytatywna. E-mail: kosc.michaela@gmail.com. ORCID 0000-0002-5541-1224.

TEREZA KOUDÉLÍKOVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, Letnia Szkoła Studiów Słowiańskich, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Palackiego w Olomuńcu (Letní škola slovanských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci). Zainteresowania naukowe: język czeski jako obcy, dialektologia. E-mail: tereza.koudelikova01@upol.cz. ORCID: 0000-0002-9672-3451.

JÁN MAČUTEK, doc. Mgr., Ph.D., matematyk, Instytut Matematyki Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie (Matematický ústav, Slovenská Akadémia vied v Bratislave), Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre). Zainteresowania naukowe: teoria prawdopodobieństwa, statystyka matematyczna, lingwistyka kwantytatywna. E-mail: jmacutek@yahoo.com. ORCID 0000-0003-1712-4395.

JAKUB SLÁMA, Mgr. et Mgr., bohemista, językoznawca, doktorant w Instytucie Języka Czeskiego i Teorii Komunikacji, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze). Pracuje także w Instytucie Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky). Zainteresowania naukowe: słowotwórstwo języka czeskiego z perspektywy *usage-based* gramatyki konstrukcyjnej i walencji rzeczowników, symbolizm dźwiękowy, akwizycja języka czeskiego przez dzieci, lingwistyka korpusowa. E-mail: slama@ujc.cas.cz. ORCID: 0000-0002-6555-0471.

JANA VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, PhDr., Ph.D., bohemistka, językoznawczyni, Katedra Języka Czeskiego, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Karola w Pradze (Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze). Zainteresowania naukowe: fonetyka języka czeskiego i francuskiego, technika i kultura mowy. E-mail: jana.vlcikova@pedf.cuni.cz. ORCID 0000-0002-9740-2115.

MILOSLAV VONDRÁČEK, doc. PhDr., PaedDr., Ph.D., bohemista, językoznawca, Zakład Gramatyki i Zakład Leksykologii i Leksykografii Instytutu Języka Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Oddělení gramatiky a oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Praze). Zainteresowania naukowe: morfologia semantyczna, składnia zdania pojedynczego, współczesny język czeski. E-mail: miloslav.vondracek@fpf.slu.cz. ORCID 0000-0002-9129-3309.

NAĎA VONDROVÁ, prof. RNDr., Ph.D., matematyczka, Katedra Matematyki i Dydaktyki Matematyki Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Karola w Pradze (Katedra matematiky a didaktiky matematiky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze). Zainteresowania naukowe: parametry językowe, psychologiczne i matematyczne zadań kontekstowych wpływające na trudność ich zrozumienia, dydaktyka matematyki. E-mail: nada.vondrova@pedf.cuni.cz. ORCID 0000-0001-8240-5906.

KATEŘINA ŽVAKOVÁ, Mgr., bohemistka, językoznawczyni, doktorantka w Katedrze Bohemistyki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Palackiego w Olomuńcu (Katedra bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Zainteresowania naukowe: strategie komunikacyjne, wariantowość w onimii i dialektach, kumulacja wyrażań jako narzędzie konotacji w dziennikarstwie, mapowanie dostępności, adaptacja i digitalizacja materiałów dydaktycznych, organizacja działań edukacyjnych. E-mail: katerina.zvakova@gmail.com. ORCID 0000-0002-2422-7811.